

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

О. П. Литвин, Ю. В. Ящуринський

**ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ
ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ**

Навчальний посібник

МАУП

Київ 2006

ББК 67. 9(4УКР)308я73
Л64

Рецензенти: *В. О. Глушков*, д-р юрид. наук, проф.
Г. І. Пищенко, канд. юрид. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 2 від 16.02.05)*

Литвин О. П.

Л 64 Правоохоронна діяльність у сфері забезпечення загальної громадської безпеки: Навч. посіб. / О. П. Литвин, Ю. В. Яшуринський. — К. : МАУП, 2006. — 240 с. — Бібліогр.: с. 228–236.
ISBN 966-608-561-5

У навчальному посібнику висвітлюються проблеми і види правоохоронної діяльності у сфері забезпечення загальної громадської безпеки; розкриваються поняття злочинів, предмета злочинів у складах злочинів проти громадської, екологічної безпеки і безпеки здоров'я населення. Визначається небезпека злочинів, які посягають на основні умови життя громадян України; підкреслюється відмінність цих злочинів від злочинів проти основ національної безпеки України і військових злочинів. Простежуються стан злочинності та динаміка її посилення в Україні за останні 30 років. Аналізується чинне законодавство у сфері юридичної відповідальності за злочини, передбачені ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства та його практичного застосування правоохоронними і судовими органами.

Для студентів юридичних спеціальностей, викладачів, працівників правоохоронних та судових органів, слідчих, адвокатів і всіх, хто прагне сформувати високу правосвідомість.

ББК 67. 9(4УКР)308я73+67.308я73

© О. П. Литвин, Ю. В. Яшуринський,
2006

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2006

ISBN 966-608-561-5

ПЕРЕДМОВА

Заснування демократичного суспільства в Україні нерозривно пов'язано з неодмінним удосконаленням його конституційних та інших правових засад і підтриманням відповідного правопорядку шляхом підвищення ефективності правоохоронної діяльності у сфері забезпечення загальної громадської безпеки. Розбудувати українську правову державу неможливо без демократизації всіх сфер суспільного життя. Формування правової держави передбачає здійснення правової реформи, удосконалення діяльності правоохоронних органів, забезпечення охорони інтересів громадянина і суспільства.

З огляду на зазначене насамперед потребується запровадження верховенства права в суспільстві, удосконалення правоохоронної діяльності та правових норм в усіх сферах суспільного життя. Нині проблеми правоохоронної діяльності у сфері безпеки громадян, охорони їх життя та здоров'я становлять у державі один із пріоритетних напрямів демократичного, цивілізованого розвитку. А тому не можна звикати до того, що криміногенна ситуація в суспільстві характеризується значним зростанням посягань на життя громадян та їх майно, державні та громадські інтереси. Вивчення процесів, які відбуваються у структурі та динаміці тяжких злочинів, свідчить про суттєві відхилення в посиленні організованості та ефективності діяльності правоохоронних і судових органів зі своєчасного попередження злочинності, суворого карання жорстокості й зухвалості дій злочинців.

Правоохоронна діяльність у сфері попередження злочинів проти життя і здоров'я людини є однією з основних складових забезпечення загальної громадської безпеки. Вона, у свою чергу, не тільки випливає, а й складається з таких важливих компонентів, як правоохоронна, екологічна, ядерна, державна, пожежна, антитерористична, професійна, повсякденна діяльність тощо. Крім того, правоохоронна

діяльність поділяється на спеціальні сфери: виробничу, військову, техногенну, транспортну та ін.

Разом з тим потрібно зауважити, що нині в законодавствах цивілізованих держав світу, у тому числі України, насильницьке позбавлення людини життя вважається найтяжчим злочином. І це зумовлюється не тільки незворотними наслідками та небезпечністю скоюваних злочинів, а й тим, що для вбивства людини злочинці застосовують найдосконаліші знаряддя, результати і засоби новітніх технічних та наукових досягнень, що спричинює особливі ускладнення при розслідуванні таких злочинів. Усе це потребує від правоохоронних органів та судів вищої юридичної кваліфікації і мотивованих обґрунтувань для призначення покарання. Окрім зазначеного складність зумовлюється ще й урізноманітненням численних обставин скоєння вбивств, ретельною підготовкою злочинів, приховуванням їх свідчень. До злочинної сфери часто-густо залучаються професійно підготовлені колишні спеціалісти, що, у свою чергу, призводить до суттєвих ускладнень у боротьбі зі злочинністю, викритті злочинної діяльності та пізнанні застосовуваних злочинцями методів скоєння злочинів, що часто докорінно змінюють фактичні ознаки злочину.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що кількість в Україні умисних вбивств, яким передують дії, пов'язані з незаконним поводженням або володінням предметами озброєння, із року в рік зростає. Так, якщо в 1972 р. загалом по Україні було зареєстровано 1577 вбивств, то за 20 років їх кількість досягла 3679, а у 2000 р. збільшилась ще на 355 і становила 4034.

За офіційними даними МВС України на території України тільки за одну добу скоюється близько 46 умисних вбивств. І якщо цей показник навіть зменшити майже вдвічі й узяти 30 вбивств не за добу і не за рік, а за шість місяців, то за 182,5 доби отримаємо не втішний результат, а вражаючу цифру — 5475 умисних вбивств. Якщо й далі застосувати принцип зменшення з метою отримання найімовірнішого статистичного результату, максимально наближеного до об'єктивності, і взяти 24 вбивства за добу, то й на інші 182,5 доби припаде 4380 вбивств. А це означає, що тільки за перше півріччя цей показник на 346 перевищив річний 2000 р. Таким чином, у 2003 р. кількість убивств навіть за занижених даних становила 9855. Це засвідчувало, що тільки за ці три роки кількість фактів умисного насильницького позбавлення життя жителів України катастрофічно збільшилась — більше як вдвічі, а ще точніше — у 2,4 раза.

Таке збільшення кількості вбивств свідчить про вкрай негативні тенденції у сфері суспільних відносин. При цьому зауважимо, що зареєстровані вбивства ще не повною мірою відтворюють справжню картину, умови і причини збільшення кількості насильницького позбавлення людей життя. Лише починаючи з 2000 р. не впізнано близько 10 тисяч трупів людей, і скільки з них вбито залишилося невідомо. Недосконалість статистики так само суттєво впливає на виявлення причин і умов цих явищ. Наприклад, при реєстрації вбивств не вимагається реєструвати потерпілих. Саме тому у статистичних даних цей показник відсутній, а це означає, що фактично цими питаннями правоохоронні та судові органи не займаються. Окрім того, кожне зареєстроване вбивство реєструється як одна кримінальна справа, а факт вбивства кількох осіб практично залишається поза увагою статистики, тому у кращому разі такі події зазначаються як убивство двох і більше осіб. Усі ці питання безпосередньо чи опосередковано стосуються заходів правоохоронної діяльності у сфері забезпечення загальної громадської безпеки та необхідності здійснення ґрунтовних науково-практичних досліджень. З огляду на це окремо розглянемо праці відомих учених криміналістів та кримінологів, які в різні часи досліджували певні аспекти проблем, що стосуються сфери загальної громадської безпеки. Усі ці дослідження, безумовно, сприяли і сприяють необхідності вивчення й подальшої розробки проблематики юридичної відповідальності за злочини проти людей та громадської безпеки. Наведені факти свідчать, що було б завчасно стверджувати, що проблему вичерпано. Цей процес і досі соціально не завершений, а це означає, що потрібно ефективніше боротися з негативними явищами злочинності у громадському житті. У процесі досліджень було виявлено багато негативних тенденцій, а при їх аналізі й визначенні також встановлено, що теоретичні положення потребують суттєвого роз'яснення щодо пізнання цих соціальних явищ.

Практика правоохоронної діяльності у сфері попередження тяжких злочинів проти екологічної безпеки, життя і здоров'я людини загалом засвідчує, що подальша розробка зазначеної проблеми неодмінно сприятиме правотворчій практиці у правоохоронній діяльності та розробці комплексу заходів боротьби з такими явищами, як бандитизм, тероризм, вбивство. Без всебічного кримінологічного дослідження основних причин та витоків насильницьких злочинів (бандитизму, тероризму), що найчастіше завершуються вбивством, неможливо зрозуміти механізм їх скоєння, а відтак причини й умови виникнення.

Із зазначеного випливає, що проблема поліпшення правоохоронної діяльності у сфері попередження злочинів проти життя і здоров'я людини є однією з основних складових орієнтації на міжнародно-правові методи боротьби з екологічними, насильницькими злочинами, злочинами проти життя, здоров'я населення, бандитизмом, тероризмом, а також виявлення епізодів, які передують (у певному розумінні) і зумовлюють такі злочини. Про це свідчать такі елементи кримінальних правовідносин, як створення злочинної організації, активна діяльність з утворенням непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, всебічне сприяння учасникам злочинних організацій і приховування їх злочинної діяльності. Отже, постає потреба вивчення практичного застосування встановлених норм з метою з'ясування їх ефективності або неефективності та при необхідності достосування їх до вимог сьогодення.

З огляду на ці вимоги особливого значення набуває вдосконалення кримінального законодавства, формування науково обґрунтованих рекомендацій з правильного й точного його застосування, що сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної діяльності системи МВС, судів, служби безпеки та прокуратури України.

Розв'язання складних завдань правоохоронної діяльності у сфері боротьби зі злочинами проти екологічної, громадської безпеки, життя і здоров'я населення має важливе значення при вирішенні таких проблем, як створення державою умов для запобігання формуванню злочинних організацій; усунення умов для сприяння учасникам злочинних організацій; при необхідності посилення юридичної відповідальності за приховування учасників злочинних організацій, а також їх злочинної діяльності; посилення боротьби з організацією озброєних банд, вчиненням ними терористичних актів; завідомо неправдиві повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або вчинення інших протиправних дій, про загрозу знищення чи пошкодження об'єктів власності; створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань; напади на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем; незаконне поводження з радіоактивними матеріалами, зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів; погрози вчинити викрадення або

використати радіоактивні матеріали; порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами; незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини; незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин; порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а також скоєння інших злочинів, пов'язаних з позбавленням життя людини, і таких, що постійно загрожують безпеці підприємництва.

Вивчення структури і динаміки насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів свідчить про їх кількісні, змістовні та якісні зміни. У сукупності вони відтворюють динаміку посилення злочинної організованості, жорстокості та цинізму злочинців. Нині більшість “представників” професійної та організованої злочинності мають найсучасніші види зброї, новітні технічні засоби, а часто й досягнення науки, що зумовлюється поширенням зброї, бойових припасів і вибухових речовин. Збільшується також кількість проявів терористичного характеру, спрямованих на демонстративне знищення матеріальних цінностей конкурентів, тероризацію населення окремих регіонів України. Фактично жодній із тяжких злочинів не вчиняється без використання вогнепальної зброї, вибухових речовин або приладів. Незаконний обіг предметів озброєння, бойових припасів, вибухових речовин, хімічних засобів, матеріалів тощо ускладнює криміногенну обстановку, а все це разом викликає у громадян України відчуття підвищеної небезпеки, страху й незахищеності. Кримінальне законодавство передбачає відповідальність за скоєння злочинів, які передбачені ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України. Разом з тим у прийнятому новому Кримінальному кодексі України суттєво змінено розділ, в якому тепер не тільки передбачається відповідальність за злочини проти громадської безпеки, а й розширено його зміст за рахунок таких складів злочинів, як створення злочинної організації (ст. 255); сприяння учасникам злочинних організацій та приховування їх злочинної діяльності (ст. 256); бандитизм (ст. 257); терористичний акт (ст. 258); завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259); створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260); напад на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261). Крім того, передбачається відповідальність за заволодіння загальнонебезпечними предметами

шляхом не тільки привласнення і вимагання, а й шахрайства або зловживання службовим становищем.

З огляду на викладене, а також на низку неупереджених об'єктивних обставин, що фіксують кримінальну реальність у суспільстві, потрібно змінювати суб'єктивні стереотипи переоцінювання існуючої системи розглядуваних злочинів і на цій основі об'єднати їх введенням одного загального родового об'єкта — злочини, що посягають на загальну безпеку. Це створить передумови формування нової правосвідомості з тим, щоб позбутися суб'єктивно заангажованих застарілих або не переоцінених суджень про відсутність причинного зв'язку і суспільно небезпечних наслідків, сприятиме встановленню законодавчо чітких ознак злочинів з подвійною формою вини тощо, тобто зрештою сформувані фактори, які засвідчать новий етап розвитку законодавства. Цей новий етап законотворення та зміни правосвідомості людей, позитивного впливу науки на професійну підготовку кадрів для правоохоронних органів не тільки сприятиме усвідомленню необхідності розгляду та вирішення проблем, пов'язаних з досліджуваними злочинами, а й можливості опанування методів запобіжних заходів, а також поліпшення правоохоронної діяльності й підвищення ефективності боротьби з цією категорією злочинів.

МАУП

ПОНЯТТЯ І СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ, ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

1.1 ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ, ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

Правоохоронна діяльність у сфері попередження злочинів проти життя і здоров'я людини, екологічної і громадської безпеки, а також боротьба зі злочинністю взагалі передбачають певні завдання, що покладаються як на правоохоронні органи, так і на відповідні громадські формування. Йдеться не тільки про посилення кримінальної і адміністративної відповідальності, а й про розширення системи засобів боротьби зі злочинами, які посягають на громадську безпеку, та іншими злочинними діями, що супроводжують їх (розбійними нападами, вимаганнями, грабежами, погрозами вбити, вбивствами та іншими діями).

Більшість злочинів, передбачених ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України, є формальними (наприклад, ст. 255, 257, 260, 261, 263, 265, ч. 1 ст. 266, ст. 267, ч. 1 ст. 268, ст. 269), оскільки не потребують (для визнання їх завершеними) настання будь-яких шкідливих наслідків. Реальне настання шкідливих наслідків в інших випадках (ст. 258, 259, 262, 264, 265, 267, ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 270 КК України) враховується як обставина, що обтяжує вину. Разом з тим серед них багато й таких, склади яких сконструйовані за типом матеріальних і тому вважаються завершеними лише в разі спричинення дією або бездіяльністю передбачених законом шкідливих наслідків. Наприклад, це порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ч. 1 ст. 267 КК України), недбале зберігання вогнепальної зброї або

бойових припасів (ст. 264 КК України), незаконне пересилання поштою чи багажем легкозаймистих або їдких речовин (ч. 2 ст. 264 КК України). Багато норм про відповідальність за злочини проти громадської безпеки розроблено за типом банкетних і тому для встановлення ознак конкретного злочину потрібно звернутись до інших нормативних актів, що не мають кримінально-правового характеру.

Аналіз злочинів, передбачених розд. IX КК України, дає змогу викремити десять груп суспільних відносин:

- небезпеку, яку містить бандитизм;
- небезпеку від проявів тероризму;
- громадську небезпеку;
- пожежну небезпеку;
- небезпеку, зумовлену незаконним володінням і поведженням з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, радіоактивними матеріалами, легкозаймистими та їдкими речовинами;
- небезпеку, створену порушенням правил зберігання, використання, обліку, пересилання, перевезення або інших правил поведження з переліченим або предметами озброєння, радіоактивними матеріалами, легкозаймистими та їдкими речовинами;
- загальну небезпеку, що спричинюється незаконним ввезенням на територію України чи транзит її територією відходів і вторинної сировини (без належного дозволу);
- загальну небезпеку, що створюється ввезенням на територію України чи транзит її територією речовин або матеріалів, які належать до категорії небезпечних відходів, що забороняється ввозити;
- загальну небезпеку від створення злочинних організацій;
- загальну небезпеку від сприяння учасникам злочинних організацій і приховування їх злочинної діяльності.

Наведені суспільні відносини охороняються від загальної небезпеки насильницького заподіяння шкоди правоохоронним інтересам. Кримінально-правові відносини, що становлять зміст громадської безпеки, мають специфічні ознаки, які характеризують безпеку фізичних і юридичних осіб, їхнє життя і здоров'я. Ці відносини охоплюють невизначене коло осіб, стосуються невизначеного кола інтересів, які охороняються правом і тісно пов'язані з іншими суспільними відносинами.

Факти порушення громадянами правопорядку, які виражаються в замаху на громадську безпеку, на жаль, доволі поширені. За даними

вибіркових досліджень вони перевищують третину загальної чисельності скоюваних злочинів, що свідчить про їх значну небезпеку для демократичного суспільства.

Так, для нейтралізації негативних проявів при збереженні й використанні джерел підвищеної безпеки та інших загальнонебезпечних предметів (вибухових, легкозаймистих та їдких речовин і предметів) розробляються спеціальні правила, інструкції і положення, що забезпечують безпеку при їх використанні та введенні в контрольований обіг. Порушення цих правил, інструкцій, положень, постанов та інших нормативних актів, а також інші протиправні дії можуть заподіювати значну шкоду багатьом фізичним і юридичним особам.

З метою попередження таких порушень кримінальним законодавством передбачено систему норм, які встановлюють відповідальність за діяння, пов'язані з порушенням правил безпеки використання джерел підвищеної безпеки, введення в обіг загальнонебезпечних предметів або використання різних предметів для забезпечення, полегшення і успішного завершення злочинних дій при скоєнні корисливо-насильницьких злочинів, вбивств тощо. Ці норми, що визначають склади злочинів проти громадської безпеки, до яких належать передбачені розд. IX КК України суспільно небезпечні діяння, які посягають на громадську безпеку, становлять родовий об'єкт, що не стосується всіх введених у нього складів злочинів (ст. 255–270 КК України). Разом з тим їх об'єднує те, що в них як обов'язкові ознаки складу злочинів завжди (наприклад, у злочинах проти громадської безпеки) передбачаються такі предмети:

- вогнепальна зброя (ст. 257, 258, 260, 262, ч. 1 ст. 263, ст. 264 КК України);
- бойові припаси (ст. 257, 258, 260, 262, ч. 1 ст. 263, ст. 264, 267, 269 КК України);
- вибухові речовини (ст. 258, 262, ч. 1 ст. 263, ст. 267, 269 КК України);
- холодна зброя (ст. 257, 258, 261, ч. 2 ст. 263 КК України);
- радіоактивні матеріали (ст. 258, 259, 262, 265, 267 КК України);
- радіоактивні речовини (ст. 265 КК України);
- ядерні матеріали (ст. 265 КК України);
- легкозаймисті речовини (ст. 267, 269 КК України);
- їдкі речовини (ст. 267 КК України);
- хімічні речовини (ст. 259, 261 КК України);
- біологічні речовини (ст. 259, 261 КК України);

- вибухонебезпечні матеріали (ст. 259, 261 КК України);
- вибухові пристрої (ст. 262, 263 КК України);
- військова техніка (ст. 260 КК України);
- відходи, вторинна сировина (ч. 1 ст. 268 КК України);
- речовини або матеріали, які належать до категорії небезпечних відходів (ч. 2 ст. 268 КК України);
- приміщення, сховища, транспортні засоби, інформація, документи, технічні пристрої, гроші, цінні папери (ст. 256 КК України);
- фінанси (ст. 260 КК України);
- об'єкти власності (ст. 259 КК України);
- плани — умови спільного вчинення злочинів (ст. 255 КК України).

Крім предметів, що характеризують злочини проти екологічної, громадської безпеки та безпеки здоров'я населення, ці злочини неможливі без фактичного вчинення певних тільки їм притаманних дій (або без дій), на яких зосередимо увагу при розгляді об'єктивної сторони складу злочину (див. розд. 4).

З аналізу правил, положень, інструкцій та інших підзаконних актів, що регламентують правила поведіння з джерелами підвищеної небезпеки, незважаючи на їх фактичну нестабільність, але загальну спрямованість, доходимо висновку, що передбачені ними діяння можна класифікувати на три основні групи злочинів за наслідками, які можуть настати в разі порушення цих актів:

- які порушують правила загальної безпеки (ст. 263, 265 КК України);
- які порушують правила спеціальної громадської безпеки (ст. 264, 267, 270 КК України);
- які становлять загальну небезпеку (ст. 261, 262, 266 КК України).

Решту складів злочинів (ст. 255–260 КК України), що ввійшли в розд. IX КК України, згідно з новим Кримінальним кодексом України можна об'єднати ще у дві незалежні самостійні групи відповідно до спрямованості їх посягань на громадські інтереси. Першу з них становлять злочини, що порушують принцип існування спеціальної загальної безпеки, яка базується на положенні ч. 6 ст. 17 Конституції України про те, що “на території України забороняється створення й функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом”. Це положення зараховане Конституцією України до державної безпеки, яку необхідно ототожнювати з національною безпекою, тому що ч. 1 ст. 17 Конституції України декларує: “Захист суверені-

тету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу”. Частина 3 ст. 17 Конституції України завершує цей напрям і конкретизує його в такій редакції: “Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом”. Таким чином, зазначене підтверджує гіпотезу про те, що “захист суверенітету і територіальної цілісності України” не можна зарахувати до громадської безпеки, тому що, на нашу думку, *громадська безпека* — це забезпечення такого режиму, який регулює законний порядок поведінки зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також дотримання спеціальних правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 255, 256, 260 КК України).

До другої групи належать злочини, які становлять всебічну небезпеку невизначеного за обсягом можливого наслідку і для невизначеного кола осіб (ст. 257, 259 КК України).

Зауважимо, що стосовно родового об’єкта зазначені групи злочинів наближаються до злочинів, які містяться в розд. I “Злочини проти основ національної безпеки України”, розд. VIII “Злочини проти довкілля” і розд. XIX “Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)” Особливої частини Кримінального кодексу України. Останні так само посягають на безпеку, але вже спеціальну, тобто внаслідок виключної зухвалості, а також завдань, правоохоронних норм і можливих значних наслідків ці злочини можуть не просто заподіяти шкоду спеціальній безпеці, а буквально порушити її в масштабах всієї країни, оскільки посягають на конституційні основи і виражаються в порушенні:

- спеціальної національної безпеки, покликаної забезпечувати основи внутрішньої безпеки держави, що, у свою чергу, може бути поділена на національну безпеку України (ст. 109, 112, 113 КК України), безпеку господарської діяльності (ст. 199–201 КК України), екологічну безпеку (ст. 236–244, 251–253 КК України), громадську безпеку

---

* Оскільки з цього розділу до екологічних злочинів ми зараховуємо тільки 12 складів злочинів (ст. 236–244, 251–253 КК України), а сім складів, передбачених ст. 245–250 і 254 КК України, так і залишаються в ньому, у подальшому називатимемо їх екологічними злочинами, якщо не буде передбачено іншого.

на транспорті (ст. 276, 278, 281, 282, 286, 288, 291, 334 КК України), безпеку у сфері громадського порядку (ст. 293, 295 КК України) та здоров'я населення (ст. 305, 325–327 КК України), інформаційну безпеку у сфері дотримання державної таємниці (ст. 328, 330 КК України), інформаційну безпеку підприємництва (ст. 361–363 КК України) і безпеку осіб, які працюють у виправно-трудовах установах (ст. 391, 392 КК України);

- спеціальної зовнішньої безпеки держави, яку так само можна поділити на державну безпеку України (ст. 110, 111, 114 КК України), безпеку зовнішніх валютних операцій від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг) (ст. 207 КК України), безпеку у сфері охорони державної таємниці (ст. 329 КК України), безпеку недоторканності державних кордонів (ст. 331, 332, 334 КК України), безпеку здійснення і забезпечення політики у сфері призову, мобілізації та військового обліку, а також спеціальних зборів (ст. 335, 337 КК України), безпеку мирного співіснування (ст. 436, 437, 443, 444 КК України), безпеку людства (ст. 333, 438, 442 КК України) і міжнародного правопорядку (ст. 446, 447 КК України);

- спеціалізованої безпеки військових начальників (ст. 404, 405 КК України);

- спеціалізованої безпеки військовослужбовців (ст. 406 КК України);

- спеціалізованої безпеки, якої повинні дотримуватись військовослужбовці Міністерства оборони України (ст. 411–421 КК України).

Наведені п'ять основних груп злочинів за наслідками меншою мірою небезпечні й тому не порушують основи державної безпеки (спеціальної державної безпеки, куди входять національна, міжнародна, економічна, етнічна, демографічна та інші види безпеки), а також не можуть отожднюватись з військовими злочинами, які завжди посягають на спеціалізовану безпеку військовослужбовців.

Щоправда, багато злочинів проти держави вчиняються з використанням предметів озброєння або інших загальнонебезпечних предметів, тобто з попереднім скоєнням злочинів, що містяться в розд. IX КК України. Тому спеціалізована безпека трансформується в загальну і без останньої неможлива.

Такі види правоохоронної діяльності, як забезпечення екологічної, громадської безпеки та безпеки здоров'я населення, є невіддільними складовими загальної і, так би мовити, спеціальної внутрішньої безпеки. Вони охороняються кримінально-правовими нормами.

Обов'язкову ознаку більшості з них становлять предмети, щодо яких в одному випадку існує дозвільна система, в іншому — “регулятивна”, тобто спеціальні правила, інструкції, положення, законодавчі акти тощо, які регулюють порядок придбання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, пристроїв та інших загальнонебезпечних предметів; забезпечують безпеку поводження з ними; забороняють порушення правил поводження з небезпечними речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя і здоров'я, речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва зі шкідливим випромінюванням, іншими речовинами і сумішами, що містять такі речовини понад встановлені норми, з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами, прекурсорамі та ін.

Проаналізувавши злочини, які безпосередньо посягають на екологічну, загальну безпеку та безпеку здоров'я населення, а також спрямовані на порушення правил загальної і спеціальної безпеки й загальнонебезпечні для інтересів суспільства, шляхом порівняння притаманних їм ознак виокремимо шість тісно взаємопов'язаних груп за їх видами та об'єктивними властивостями, що відтворюють небезпеку, яку ці злочини становлять для інтересів юридичних і фізичних осіб, що охороняються правом, а також уможливають їх використання для визначення понять злочинів залежно від їх належності:

- до посягань на гарантовані Конституцією України принципи забезпечення як індивідуальної загальної безпеки окремо взятого громадянина від злочинних посягань, так і внутрішньої безпеки функціонування підприємств, установ і організацій;
- до злочинів, які становлять загальну небезпеку і підвищену загрозу загальній безпеці;
- до норм, що покликані забезпечувати охорону загальної і спеціальної безпеки — забезпечувати встановлений порядок виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту предметів з підвищеною небезпечністю, використання і поводження з ними; регулювати поширення і обіг загальнонебезпечних предметів; забезпечувати контроль за виконанням рішень державних органів про заборону протиправних дій з предметами підвищеної небезпечності;
- до норм, спрямованих на кримінально-правову охорону здоров'я населення як соціальної цінності Української держави, на запобіган-

ня поширенню епізоотій, попередження епідемій та інших заразних захворювань і боротьбу з ними, дотримання правил екологічної безпеки, інтересів радіаційної і екологічної безпеки населення України, інтересів безпеки життя й здоров'я населення;

- до злочинів, які порушують правила загальної чи спеціальної безпеки, становлять загальну небезпеку або порушують принцип існування спеціальної загальної безпеки, а також до тих, що становлять всебічну небезпеку невизначеного за обсягом можливого наслідку і для невизначеного кола осіб.

Разом з тим розподіл розглядуваних злочинів на видові групи хоча й не відтворює повною мірою безпосередньої небезпеки, яку вони становлять для юридичних і фізичних осіб, все ж надає можливість визначити напрям, який вибрав законодавець, приймаючи ці закони.

Тому, на наш погляд, розподіл цих злочинів за видами поповнює уявлення про них і відображає, якими саме мотивами й цілями керувався законодавець при прийнятті відповідних законів і які кінцеві завдання ставив перед правоохоронними органами, що становлять зовнішньоправову гарантію захисту від реально існуючої підвищеної небезпеки цих злочинів. Гарантією повинна бути система правових норм, покликаних попереджувати скоєння злочинів, що посягають на конституційні принципи забезпечення як індивідуальної загальної безпеки окремо взятого громадянина від злочинних посягань, так і внутрішньої безпеки функціонування підприємств, установ і організацій; становлять загальну небезпеку; підвищену загрозу загальній безпеці; посягають на охорону загальної і спеціальної безпеки; порядок виробництва, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту предметів підвищеної небезпечності, їх використання і поводження з ними; існуючий порядок поширення, обігу і контролю за виконанням рішень державних органів про заборону протиправних дій з предметами підвищеної небезпечності; охорону здоров'я і безпеку населення; запобігання поширенню епізоотій, попередження епідемій та інших заразних захворювань і боротьбу з ними; дотримання правил екологічної безпеки, інтересів радіаційної і екологічної безпеки населення України та інтересів безпеки життя та здоров'я населення; злочинів, які порушують ветеринарні правила, правила боротьби з епідеміями, поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, правила загальної чи спеціальної безпеки; злочинів, що становлять загальну небезпеку

або порушують принцип існування спеціальної загальної безпеки, а також тих, які становлять всебічну небезпеку для невизначеного кола осіб.

У зазначену систему входять норми, закріплені відповідними видами права: цивільним (вилучення джерел підвищеної небезпеки з громадського обігу, введення спеціальних правил, інструкцій, положень), адміністративним (встановлення дозвільного порядку придбання, зберігання, користування, продажу окремих предметів) і кримінальним (встановлення кримінальної відповідальності за незаконне володіння предметами озброєння і незаконні дії з радіоактивними матеріалами, легкозаймистими, їдкими речовинами та іншими предметами).

Особливість незаконного володіння предметами озброєння (ст. 263 КК України), а також злочинів, які сприяють незаконному заволодінню ними (ст. 262, 264, 267 КК України), полягає в тому, що вони, за одностайною думкою вчених, посягають на громадську безпеку (тобто термінологічно загальний і безпосередній об'єкти збігаються) [22, с. 108–126; 111, с. 18–19]. На відміну від них незаконні дії з радіоактивними матеріалами, вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами (ст. 262, 265–267, 269 КК України) не мають аналогу, але, за нашим глибоким переконанням, зазначені злочинні діяння так само становлять потенційно підвищену небезпеку, а саме як злочини, які створюють необмежену можливість для досягнення поставленої перед “виконавцем” мети, наприклад, у разі підготовки або скоєння з їх допомогою іншого діяння. До них можна зарахувати також злочини, передбачені ст. 262–264, 267, 268 КК України, оскільки всі вони за природою з урахуванням особливо небезпечних властивостей предметів озброєння та інших предметів створюють загрозу такої небезпеки для невизначеного кола осіб.

Схоже правове положення містять також норми складів злочинів, передбачені ст. 306–324 КК України, на які за задумом законодавця покладаються функції захисту здоров'я населення. З цього випливає, що особливість незаконного володіння наркотичними засобами (ст. 307, 309, 311 КК України), а також злочинів, які сприяють заволодінню ними (ст. 308, 312, 313, 318, 320 КК України), полягає в тому, що вони становлять підвищену небезпеку для суспільства. Свідченням цього є розгорнута в усьому світі боротьба з організованою і професійною злочинністю у сфері наркобізнесу — одному з найприбутковіших видів злочинної діяльності. Таке саме завдання

мають і кримінально-правові норми, які здійснюють правоохоронні функції з контролю за виконанням заборони (ст. 310, 320 КК України). Подібними є й норми, передбачені ст. 306, 311, 314, 317, 322 КК України, тому що вони виконують правоохоронне завдання — охорону здоров'я населення.

Разом з тим, розглядаючи питання охорони здоров'я населення, особливо слід зауважити на окремі норми розд. VIII КК України “Злочини проти довкілля” (ст. 236–244, 251–253), оскільки вони покликані сприяти охороні екологічної безпеки, і за покладеними на них функціями так само, як і норми розд. XIII КК України, тісно переплітаються зі складами злочинів розд. IX КК України. На підтвердження цієї гіпотези можна коротко розглянути їх зміст. Так, в одному випадку ці норми передбачають, що порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування чи перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, і об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України) можуть спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки. В іншому випадку порушення спеціальних правил, а саме забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя та здоров'я людей (ст. 239 КК України), порушення правил охорони надр (ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря шкідливими для життя речовинами, відходами або іншими матеріалами (ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України), забруднення моря матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя та здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил (ст. 243 КК України), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України) створюють небезпеку або загрожують життю чи здоров'ю людей. У третьому випадку за порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України) передбачена відповідальність за поширення епізоотії, а також за настання інших тяжких наслідків. Тому, як бачимо, функції, що покладені на окремі склади злочинів розд. VIII КК України, так само можна зарахувати до спеціальної безпеки, яку повинні забезпечувати ці норми згідно з редакційними уточненнями, які здійснив законодавець.

Безсумнівно, зазначені злочини посягають не тільки на громадську безпеку, життя, здоров'я населення та окремої особи, доквілля, а й насамперед на загальну і спеціальну безпеку, тобто створюють небезпеку заподіяння шкоди широкому колу громадських інтересів, що охороняються законом. При цьому зауважимо, що це інтереси громадян, які не пов'язані з виконанням або дотриманням ними будь-яких правил, обов'язків, повноважень або функціональних обов'язків, тобто громадян, посадових осіб тощо, які свідомо наражаються на підвищену небезпеку у зв'язку з укладенням контрактів, договорів на виконання певних робіт, а також працівників, що добровільно задіяні у сфері підвищеного ризику згідно з трудовими, виробничими, професійними тощо обов'язками. Це й інтереси громадян, які навіть не знають, що постійно піддаються ї, що характерно, проти їх волі й бажання небезпеці, на яку вони себе і рідних та близьких добровільно не наражали. Вид такої небезпеки існує від загальнонебезпечних предметів, а також протиправних дій з такими предметами, спрямованих на екологічну і громадську безпеку, безпеку здоров'я населення. Правова охорона цих відносин передбачає забезпечення виконання правил, спеціальних правил, законодавства, інструкцій, положень та інших підзаконних нормативних актів.

У свою чергу, злочини, які становлять загальну небезпеку (до яких належать здебільшого злочини проти життя і здоров'я), хоча й відрізняються від злочинів, які порушують правила загальної та спеціальної безпеки, як способом заволодіння загальнонебезпечними предметами, так і формами взаємодії з ними, проте, як і останні, становлять для інтересів, які охороняються законом, загальну підвищену небезпеку, що виявляється в насильницьких і протиправних діях, пов'язаних із бажанням заволодіти вогнепальною зброєю і боєприпасами, наркотичними засобами тощо, а також розпоряджатися ними на шкоду фізичним і юридичним особам, завдаючи при цьому великих збитків (як матеріальних, так і фізичних) невизначеному колу осіб. Вони можуть спричинити певні тяжкі наслідки, наркотичну залежність, самогубство, нервовий розлад з тієї самої причини, скоєння злочину (як будь-якого ступеня тяжкості, так і насильницько-корисливого з використанням предметів озброєння з метою заволодіння матеріальними цінностями для подальшого використання їх на придбання наркотичних засобів) під впливом одурманюючої дії наркотичних речовин та ін. [79, с. 54–55].

Злочини, які порушують правила загальної та спеціальної безпеки, а також становлять загальну небезпеку, порушують принцип існування спеціальної загальної безпеки, становлять всебічну небезпеку для невизначеного за обсягом можливого наслідку і невизначеного кола осіб, а також порушують встановлений порядок переміщення та обігу небезпечних предметів, забезпечення виконання заборони і додержання попереджувальних заходів держави, мають різні форми. Одні з них можуть бути скоєні лише шляхом активної дії (ст. 239, 241, 243, ч. 2 ст. 252, ст. 255, 262, 266, ч. 2 ст. 267, ст. 268, 269, 306, 308, 310, 312, 319, 322, 324, 327, 333 КК України), інші — як шляхом дії, так і бездіяльності (ст. 236, 238, 240, 242, 244, 251, 253, 263, 265, ч. 1 ст. 267, ст. 307, 309, 311, 320, 321, 326 КК України). Хоча майже кожний з розглядуваних злочинів має специфічні риси, але незалежно від цього всі вони містять елементи посягання на громадську безпеку, які є майже в усіх злочинах, коли наражаються на небезпеку інтереси як окремої особи, так й інші інтереси, що певною мірою відбивають різні види безпеки. Тому й потрібно ці інтереси взяти під загальний захист, яким може бути безпека тільки загальна і спеціальна. В одних випадках така безпека має ознаки національної, спеціальної безпеки. В інших випадках можуть домінувати спеціальна, національна, екологічна безпека, а також безпека здоров'я населення. Загалом вони не поділяються за напрямками, а концентруються й об'єднуються загальною, спеціальною безпекою.

У свою чергу, якщо розглядати злочини, які входять у розд. VIII, IX, XIII КК України і становлять загальну небезпеку, то одні з них порушують правила загальної та спеціальної безпеки, тобто певні спеціальні правила, інструкції, положення, директиви та підзаконні нормативні акти. Інші ж порушують загальновідомі умови безпеки (наприклад, правила зберігання, використання, обліку та перевезення радіоактивних матеріалів, а також правила виробництва, придбання, зберігання, обліку, перевезення або пересилання наркотичних засобів) [8]. Треті, що цілком очевидно, не пов'язані з порушенням жодних правил, проте при створенні загрози насильницького заподіяння шкоди інтересам, які охороняються правом, знижують рівень безпеки життя, здоров'я, збереження особистого майна громадян, нормальної діяльності різних організацій тощо, спричинюючи невпевненість і недовіру громадян до надійності захисту їхніх інтересів. Моментом закінчення деяких злочинів проти екологічної, громадської безпеки, життя і здоров'я населення вважається створення небезпеки для жит-

тя і здоров'я людей чи довкілля; тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф; загибелі або масового захворювання населення, спричинення (загроза) загибелі людей, екологічного забруднення або настання інших тяжких наслідків, описаних у диспозиції закону. Разом з тим створення злочинних організацій, не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, банд з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі (бандитизм), вчинення терористичного акту, завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, напад на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (описані в диспозиції), небезпечні тим, що створюють умови для заподіяння шкоди здоров'ю (або небезпечне становище) невизначеному колу осіб, а також для скоєння інших злочинів (вбивств, нанесення тяжких тілесних ушкоджень тощо). Для закінчення ж інших злочинів необхідне настання тяжких наслідків або власне можливість настання таких наслідків. Так, необережне зберігання вогнепальної зброї і боєприпасів вважається закінченим злочином, якщо воно спричинило людські жертви або інші тяжкі наслідки; незаконне пересилання легкозаймистих або їдких речовин, — якщо воно призвело до тяжких наслідків; порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів, — якщо ці дії могли призвести до загибелі людей або інших тяжких наслідків. Часто тяжкі наслідки є кваліфікуючими й особливо кваліфікуючими ознаками злочинів проти громадської безпеки, а саме при порушенні правил зберігання, використання, обліку та перевезення вибухових речовин; незаконному провезенні на повітряному судні вибухових і легкозаймистих речовин; незаконному придбанні, зберіганні, використанні, переданні або руйнуванні радіоактивних матеріалів; загрозі вчинення розкрадання радіоактивних матеріалів або їх використання з метою спричинити загибель людей чи інші тяжкі наслідки, якщо були підстави можливого здійснення цієї загрози; якщо ті ж дії вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи особою, яка раніше скоювала один з подібних злочинів, тощо.

З аналізу існуючих диспозицій статей, правил, положень, інструкцій та інших підзаконних нормативних актів, які в одних випадках забороняють певні дії, в інших — регламентують правила поведіння з джерелами підвищеної небезпеки, у третіх — попереджають про типравне створення злочинних організацій; непередбачених законом

воєнізованих або збройних формувань; задалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та приховування їх злочинної діяльності; завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян; знищення чи пошкодження об'єктів власності; бандитизм; тероризм (у будь-якому прояві), у четвертих — відображають фактичну нестабільність та існуючу загальну небезпеку (ст. 261–270 КК України), доходимо висновку, що передбачені діяння (ст. 255–260 КК України) можна класифікувати на п'ять основних груп злочинів [72, с. 37–38]:

- які порушують правила загальної безпеки (ст. 236, ч. 1 ст. 240, ст. 242, 263, 265, 267, 307, 309, 311, 325, 326 КК України);
- які порушують правила спеціальної громадської безпеки (ст. 239, ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ст. 243, 251, 264, 267, 270, 319, 320, ч. 2 ст. 321, 333 КК України);
- які становлять загальну небезпеку (ст. 238, 261, 262, 306, 308, 310, 312, ч. 1 ст. 321, 319, 322, 327 КК України);
- які порушують принцип існування спеціальної загальної безпеки (ст. 236, 237, ч. 1 ст. 239, ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 242, ч. 1–3 ст. 243, ч. 1 ст. 244, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 253, ст. 255, 256, 260, ч. 1 ст. 266, ст. 305 КК України);
- які становлять всебічну небезпеку для невизначеного за обсягом можливого наслідку і невизначеного кола осіб (ст. 237, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 244, ст. 251, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 253, ст. 257, 259, ч. 2 ст. 266, ст. 323, 326 КК України). При цьому особливу увагу необхідно приділяти встановленню причинного зв'язку між скоєними діяннями і тяжкими наслідками, які настали, або загрозою їх настання.

Узагальнюючи викладене, сформулюємо визначення понять злочинів, які порушують правила загальної та спеціальної безпеки; становлять загальну небезпеку, порушують принцип існування спеціальної загальної безпеки, становлять всебічну небезпеку для невизначеного за обсягом можливого наслідку і для невизначеного кола осіб.

Таким чином, злочини, які порушують правила загальної безпеки (об'єднують підзаконні акти, інструкції, положення, що перешкоджають надходженню у вільний обіг предметів, які становлять загальну небезпеку як для громадської безпеки, так і для народного здоров'я), можуть бути скоєні лише особами, у яких зазначені предмети не перебувають в оперативному розподілі, обігу тощо і які поводяться з цими предметами незаконно.

Правила спеціальної безпеки об'єднують підзаконні нормативні акти, що покликані забезпечувати суворе дотримання конкретних видів діяльності певних осіб, в оперативному поводженні, володінні, обслуговуванні та розподілі яких перебувають предмети, які становлять підвищену загальну небезпеку, особливо в разі порушення існуючих регламентацій, які визначають таке поводження з ними, їх зберігання, облік, пересилання, перевезення, використання та інші дії (бездіяльність).

Злочини, які становлять загальну небезпеку, не пов'язані з порушенням жодних правил загальної або спеціальної безпеки, а винні особи, які скоюють їх, нападають на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, заволодівають предметами підвищеної безпеки шляхом крадіжок, грабежів, розбійних нападів, вимагання або заволодівають ними шляхом шахрайства за допомогою незаконно виготовлених підроблених документів або зловживання службовою особою своїм службовим становищем, а також вимагання цих предметів, поєданого з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, для подальшого їх використання на власній розсуд у злочинних цілях (тобто для подальшої злочинної діяльності).

Злочини, що порушують принцип існування спеціальної загальної безпеки, так само не пов'язані з порушенням жодних правил загальної або спеціальної безпеки, а винні особи, які скоюють їх, шляхом створення злочинної організації, непередбачених законом України воєнізованих або збройних формувань; сприяння і створення умов учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності; приховування учасників такої діяльності; допомоги учасникам злочинної діяльності уникнути кримінальної відповідальності, створюють у громадян України невпевненість у тому, що держава може ефективно протистояти свавіллю з боку організованої злочинності й не допускати до владних повноважень осіб, що "з повагою" ставляться до її представників, щоб вони не могли допомагати їм почуватися впевнено і залишатися безкарними за скоювані злочини.

Злочини, що становлять всебічну небезпеку невизначеного за обсягом можливого наслідку і для невизначеного кола осіб, які скоюються шляхом організації озброєної банди; участі в такій банді, а також вчинюваних нею нападів; вчинення терористичних актів; створення терористичної групи, організації; управління терористичною групою, організацією; сприяння створенню терористичної групи,

організації; сприяння діяльності терористичної групи, організації; завідомо неправдивого повідомлення про підготовку вибуху, підпау, а також інших дій, які загрожують загибеллю людей чи настанням інших тяжких наслідків; створення небезпеки для життя чи здоров'я людей; заподіяння значної майнової шкоди, свідчать про існуючу великомасштабну небезпеку від можливих дій осіб, які через часто нез'ясовані обставини здатні завдати незворотної шкоди і спричинити такі наслідки, які фактично неможливо передбачити і уникнути, тому що, по-перше, вони можуть бути спрямовані на невизначених осіб як у кількісному, так і в індивідуальному плані, по-друге, під час вчинення ними зазначених дій використовуються загальнонебезпечні предмети (вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини і матеріали, вибухові пристрої тощо). І хоча зазначені злочини подаються в різних розділах Кримінального кодексу України, проте всі вони становлять найпростішу, неподільну єдність, першою засадою яких є основа явищ, використаних законодавцем при формулюванні норм, а також ґрунтовна сутність, спрямованість і підвищена небезпека злочинних намірів, можливих і фактичних наслідків.

Неподільна єдність розглядуваних злочинів полягає в тому, що кожний з них має як внутрішню, так і зовнішню аналогію. Ця аналогія виявляється насамперед у такому [72, с. 41–43]:

- схожості явищ, наслідків, небезпечності й аналогічності предметів з однаковими шкідливими властивостями, з якими чи щодо яких існує заборона вчинення певних дій, користування ними або неприпустимість володіння ними;
- зовнішній подібності різних об'єктів, що у відповідний спосіб відбивають обстоювані ними інтереси, які належать до певних видів безпеки;
- подібності окремих частин статей;
- наближенні відмінних мовних форм з певною подібністю диспозицій статей, в яких увага акцентується на правилах, спеціальних правилах, інструкціях, положеннях, законах та інших нормативних актах, що регулюють принципи забезпечення як індивідуальної загальної безпеки кожного окремого громадянина від злочинних посягань, так і внутрішньої безпеки функціонування підприємств, установ і організацій; безпечному управлінні правом корпоративної власності на вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини та пристрої, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори, обладнання для виготовлення

наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; встановленому порядку безпечного поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та пристроями, а також вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами; радіаційній та екологічній безпеці населення України; безпечному функціонуванні юридичних осіб, міжнародних організацій і державних органів влади; безпечному ввезенні на територію України і транзиті її територією відходів та вторинної сировини; поводженні із забрудненими небезпечними речовинами, речовинами зі шкідливим випромінюванням, речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва, шкідливими для життя і здоров'я людей або довкілля, шкідливими речовинами чи сумішами, що містять такі речовини, шкідливими відходами або небезпечними випромінюваннями та енергією, радіоактивними, хімічними, біологічними матеріалами, речовинами, предметами, мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, отруйними або сильнодіючими речовинами; вимогах пожежної безпеки; попередженні неконтрольованого (загальнонебезпечного) обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів на території України; попередженні відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом (від операцій наркобізнесу); захисті економічної системи України від використання коштів тіньової економіки; регулюванні обігу, виробництва, використання, перевезення, пересилання та поширення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; додержанні попереджувальних заходів щодо забезпечення виконання заборони на вирощування снодійного маку або конопель, а також культур, з яких виготовляються наркотичні засоби (опій, гашиш); поводженні і їх розподілі з отруйними і сильнодіючими речовинами, наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами; боротьбі з епідеміями; поводженні з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами; запобіганні іншим заразним захворюванням; захисті життя і здоров'я населення; вивезенні за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій для створення ракетної, ядерної, хімічної та інших видів зброї, військової і спеціальної техніки;

- видах безпеки, які мають певну спрямовану відповідність у логіці, тобто в логічному висновку, в якому з огляду на схожість безпеки за одними ознаками можна дійти висновку про їх можливу схожість і за іншими ознаками, що ґрунтуються на попередженні будь-яких

проявів причетності до злочинів незалежно від форм сприяння: внутрішньої безпеки підприємств, установ і організацій, а також індивідуальної безпеки осіб, що можуть наражатись на небезпеку при нападах організованих озброєних банд на підприємства, установи і організації, вчиненні терористичних актів, внутрішньої національної безпеки, що поділяється на індивідуальну, колективну, регіональну, професійну, майнову, фінансову, невизначеного кола осіб тощо, тому що кожний із зазначених видів безпеки в певних напрямках охоплює ширший, ніж громадська безпека, спектр, в який входять не тільки громадські інтереси, а й інтереси суспільства загалом і не тільки нашої держави, а й усіх інших країн світу, безпеки встановленого та існуючого громадського порядку, безпеки гарантованого спокою громадянам, безпеки безперешкодної і безпечної діяльності підприємств, установ і організацій, внутрішньої та зовнішньої безпеки держави у сфері попередження створення непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань на території України, внутрішньої безпеки держави у сфері безпечного функціонування об'єктів, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, та інші види безпеки;

- зовнішній схожості різних систематизуючих формулювань, які походять з різних вихідних положень, але мають чітко об'єднувальну відмінність від інших злочинів, розташованих у послідовній схожості побудови статей Особливої частини Кримінального кодексу України, але згідно із загальноновизначеним завданням охорони безпеки незалежно від їх розміщення в різних розділах Кримінального кодексу України;

- зовнішній схожості небезпеки і загрози, яку мають усі склади злочинів, передбачені ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України; створювана ними небезпека є загальною, тому що загрожує настанням (створенням, спричиненням, сприянням, здійсненням, заподіянням) (236–244, 251–253 КК України) в одних випадках вражаючого, руйнівного результату стосовно як окремих, так і багатьох разом узятих об'єктів, або передбачає підготовку до тяжких корисливо-насильницьких злочинів шляхом використання джерел явної, підвищеної небезпеки. В інших випадках небезпека цих злочинів прихована в певній перспективі настання шкідливих, тяжких або особливо тяжких наслідків від впливу радіоактивних матеріалів, їх відходів і вторинної сировини; радіоактивно забруднених продуктів харчування, небезпечних і шкідливих речовин, речовин зі шкід-

ливим випромінюванням, відходів чи інших матеріалів промислового чи іншого виробництва, шкідливих для життя і здоров'я людей або довкілля, шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини, шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, радіоактивних, хімічних, біологічних матеріалів, речовин, предметів, мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів, отруйних чи сильнодіючих речовин та інших загальнонебезпечних предметів, які створюють своєю наявністю у вільному обігу (і зверненні) невизначену і в більшості випадків важкоуявну загальну небезпеку. Кожний із зазначених складів злочинів належить до злочинів, що посягають на один із видів безпеки залежно від ознак інтересів, які охороняються і стосуються сфери регулювання обігу загальнонебезпечних предметів, і забезпечення встановленого порядку поводження з ними;

- визначенні конкретних і загальних завдань: попередження різноманітних злочинних дій і наслідків, що становлять підвищену небезпеку для оточення, залежно від конкретних дій з відходами, вторинною сировиною, забрудненими небезпечними речовинами, речовинами зі шкідливим випромінюванням (ст. 237, 238, 265, 266, 268, 326 КК України), речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва, шкідливими для життя і здоров'я людей або довкілля, шкідливими речовинами чи сумішами, що містять такі речовини, шкідливими відходами або небезпечними випромінюваннями та енергією, радіоактивними, хімічними, біологічними матеріалами, речовинами, предметами, мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, отруйними чи сильнодіючими речовинами (ст. 239, 241, 243, 244, 321, 323, 327 КК України) тощо, які заборонені законодавцем; загальні завдання відбиваються в особливих конкретних завданнях, які є не тільки подібними, а й конкретними щодо схожості норм: екологічних злочинів і злочинів проти громадської безпеки з іншими нормами злочинів проти здоров'я населення, що попереджають настання тяжких і особливо тяжких наслідків, а саме загибелі чи масового захворювання населення; позбавлення життя людини; створення небезпеки загибелі або загрози життю чи здоров'ю людей; захворювання населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою; масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу; поширення епізоотії; екологічне забруднення значних територій; заподіяння значної майнової шкоди або інших тяжких наслідків; порушення правил боротьби з епідеміями (ст. 251, 325 КК України); захоплення, пошкодження або

знищення об'єктів, викрадення, привласнення, вимагання предметів з підвищеною небезпекою або заволодіння ними шляхом шахрайства, зловживання службовою особою своїм службовим становищем, а також вимагання цих предметів, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров'я людей (ст. 261, 262, 308, 312, 313 КК України); заподіяння шкоди здоров'ю людей або майнової шкоди у великому розмірі (ст. 252, 270 КК України) тощо.

На підставі викладеного можна стверджувати, що обидва види безпеки — і загальна, і спеціальна — охороняються кримінально-правовими нормами. **Обов'язковою ознакою більшості з них є предмети, щодо яких існує дозвільна система, яка (в одних випадках) регулює порядок придбання предметів озброєння та інших загальнонебезпечних предметів; забезпечує безпеку поводження з ними; перешкоджає заволодінню ними шляхом шахрайства, зловживання службовим становищем та із застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я людей, й іншого силового заволодіння ними; забороняє приховування або перекручування відомостей про стан екологічної обстановки тощо; (в інших випадках) забороняє створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, злочинних організацій; попереджає можливість протиправного сприяння учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності; приховування злочинної діяльності учасників злочинних організацій; попереджає бандитизм; визначає засади боротьби з терористичними актами; криміналізує завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, загрозу знищення чи пошкодження об'єктів власності.**

Отже, доходимо висновку, що між злочинами проти екологічної, громадської безпеки та безпеки здоров'я населення існує безперечний зв'язок, що зумовлюється і підтверджується різними факторами і чітко окресленими ознаками та складовими. Вони, як зобов'язує теорія кримінального права, повинні безпосередньо переломлюватись крізь чітко окреслені грані об'єктивних та суб'єктивних факторів. Ці фактори, у свою чергу, виявляються в тому, що досліджувані злочини хоча й не тотожні, але розміщуються на одній осі, а тому один без одного майже неможливі (трансформація явищ і подій). Розміщення розглядуваних злочинів у різних розділах Кримінального кодексу України не руйнує їх монолітності (суцільності, єдності) незважаючи на те, що вони штучно розділені. Хоча останнє перешкоджає створенню запобіжних заходів трансформації одних діянь (меншою мірою

небезпечних) в інші (небезпечніші), проте їх злочинна єдність і суцільність становлять загрозу навіть тим, що вони мають спільні цілі, завдання, створюють загальну небезпеку для суспільства.

Злочини проти екологічної, громадської безпеки та безпеки здоров'я населення давно вийшли за межі окремих видів небезпеки. З огляду на це вони перетворилися на діяння, що становлять національну загрозу, загрозу суспільству, людству, посередньо через злочини проти довкілля (щоправда, не всі, а лише злочини проти екологічної безпеки, і саме це вимагає від України Європейський Союз, тобто виокремлення цієї проблеми з-поміж інших, а не "розмивання" у злочинах проти довкілля, чому якраз і відповідатиме зарахування їх, щоправда, як складової у вигляді видового групового об'єкта, до загальної безпеки), до яких належать умисне знищення або пошкодження територій, узятих під охорону держави, і об'єктів природно-заповідного фонду; створення злочинної організації; сприяння учасникам злочинних організацій та приховування їх злочинної діяльності; організація озброєної банди; вчинення терористичних актів; завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян; створення непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань; вчинення нападів на об'єкти, де є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; незаконне володіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та пристроями; сприяння їх незаконному обігу; погроза вчинити викрадення радіоактивних матеріалів, використати радіоактивні матеріали з метою спричинення загибелі людей; порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами; перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин; порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а також з метою запобігання поширенню епідемічних та інших заразних захворювань, епізоотії через порушення ветеринарних правил; порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами тощо. Деякі з перелічених злочинних діянь через постійно існуючий високий рівень небезпеки мають міжнародне значення. Зокрема, це стосується входження вітчизняних наркоділків до міжнародного наркобізнесу і їх сприяння не тільки транзиту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів територією України, а й незаконному обігу на всій території України; сприяння незаконній культивуваці (посіву, вирощуванню) наркотиковмісних рослин, а та-

кож вчинення інших пов'язаних із наркобізнесом дій (бездіяльності), незаконного вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій, які можуть використовуватись для створення ракетної, ядерної, хімічної та інших видів зброї, а також військової і спеціальної техніки; незаконного ввезення на територію України відходів і вторинної сировини [71, с. 51–52].

1.2 ГРОМАДСЬКА НЕБЕЗПЕКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ, ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ І ЇХ ВІДМІННІСТЬ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Правоохоронна діяльність, що здійснюється у сфері забезпечення загальної громадської безпеки, пов'язана з попередженням і недопущенням порушення правил загальної та спеціальної безпеки, що регулюють питання поведінки, розпорядження, обігу та інші дії з предметами підвищеної небезпеки, а також не пов'язані з порушенням жодних інших правил, створюють реальну загальну небезпеку заподіяння тяжкої шкоди державним або громадським інтересам, а також життю і здоров'ю окремих громадян, сприяють скоєнню тяжких і особливо тяжких злочинів, а також створюють небезпеку загибелі невизначеної кількості людей або настанню інших тяжких наслідків.

Небезпека, спричинена злочинами проти громадської безпеки, є загальною, тому що існує можливість одночасного руйнівного, вражаючого впливу на велику кількість об'єктів, насамперед життя, тілесну недоторканність, здоров'я громадян, державну, колективну і особисту власність через використання джерел підвищеної небезпеки, створення злочинних організацій, непередбачених законом воєнізованих, збройних формувань, озброєних банд, вчинення терористичних актів, нападів на об'єкти, де містяться предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, через сприяння окремими особами і службовими особами учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності, приховування злочинної діяльності учасників злочинних організацій; завідомо неправдиві повідомлення про загро-

зу безпеці громадян (підготовку вибуху, підпалу або інших злочинних дій), погрозу знищення чи пошкодження об'єктів власності. Іншими словами, це небезпека трансформованого заподіяння шкоди. Отже, шкода може трансформуватися, з одного боку, на певні об'єкти за волю й бажанням особи, яка взаємодіє з ними, з іншого — незалежно від волі винного, коли його дія може спричинити шкідливі наслідки чи завдати шкоди особам, які випадково перебували на місці скоєння злочину, тобто особам, на яких винний не посягав.

Небезпека, яку зумовлюють загальнонебезпечні предмети, сприймається як загальна, тобто небезпека для будь-якого громадянина, тому що кожний може стати потерпілим від руйнівного впливу джерел підвищеної небезпеки. Злочини проти громадської безпеки перетворюють життя і здоров'я громадян, державну, колективну і особисту власність на потенційні об'єкти завдання шкоди, на відміну від злочинів проти народного здоров'я, які полягають, наприклад, у небезпеці й шкідливості наркоманії, що призводить до великих фізичних, матеріальних, моральних збитків, руйнування у людини звичайних механізмів оцінки оточуючого світу і свого місця в ньому, системи цінностей, а також до інших наслідків. Злочини проти громадської безпеки створюють небезпеку заподіяння не будь-якої, а лише тяжкої шкоди: позбавлення життя, тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині або середньої тяжкості тілесних ушкоджень хоча б двом особам, значних матеріальних збитків, скоєння злочинів з використанням джерел підвищеної небезпеки [110, с. 81].

Хоча громадська небезпека діяння є необхідною ознакою будь-якого злочину (ч. 1 ст. 11 КК України), у розглядуваному випадку вона потребує деякої конкретизації, нетрадиційного підходу до загальноприйнятих понять з огляду на те, що злочин за об'єктивними властивостями є не лише суспільно небезпечним, а й водночас протиправним діянням. При цьому зауважимо, що у кримінальному праві протиправність діяння розуміється як суперечність правовій нормі, порушення якої карається кримінальним законом. Тому певна дія (або бездіяльність), що є протиправною з позиції цивільного або адміністративного права, при цьому може не бути протиправною з позиції кримінального права (до набрання чинності Кримінального кодексу України 1 вересня 2001 р. винятком могла бути тільки адміністративна преюдиція).

При з'ясуванні змісту і розуміння соціально-юридичної суті і ступеня загальної небезпеки незаконного володіння предметами оз-

броєння, незаконних дій з радіоактивними матеріалами, легкозаймистими та їдкими речовинами, а також скоєння інших дій з іншими зазначеними раніше предметами і вчинення інших злочинів, передбачених розд. IX КК України, важливе значення має конкретизація певних ознак злочинного впливу цих злочинів. Це, у свою чергу, може сприяти правильній організації правоохоронної діяльності, а також правильній юридичній оцінці діяння при кваліфікації злочинів, призначенні покарання й вирішенні інших практичних питань. Крім того, це дасть можливість конкретизувати теоретичне осмислення цих понять, що сприятиме об'єктивному відображенню і характеристичі суспільно-юридичної природи конкретно взятого злочину, бути критерієм оцінки характеру і ступеня його громадської небезпеки, а це в результаті відіграє важливу роль у правоохоронній діяльності з охорони суспільних відносин.

Всебічна правоохоронна діяльність забезпечує розуміння безпеки як певного факту, чогось цінного й досяжного, що створюється людьми, деякої ціннісної характеристики предмета. Іншими словами, безпека становить визначену необхідність і благо. Це підтверджується й аналізом різних видів безпеки, що зумовлюються певними видами небезпеки і протиставляються їм. Безпека і небезпека — полярні поняття, які заперечують одне одного, не мають проміжного поняття. Тому поняття безпеки можна визначити виходячи з поняття небезпеки, що протилежне йому за значенням. Отже, безпека і небезпека — антоніми [111, с. 18–19]. Категорія безпеки (як категорія бажаної гарантії) усталилась в юридичному обігу, змісті різних законів і підзаконних актів, технічних норм і правил (інструкцій, положень), покликаних захищати суспільство від будь-якого виду небезпечних явищ і сил, які потенційно існують (присутні) у предметах підвищеної небезпеки. Звідси випливає, що загальне поняття безпеки, яке покладене в основу різних її видів (політична, економічна, ідеологічна, екологічна, а також різні види безпеки, гарантовані Конституцією: державна, міжнародна, особиста та ін.), полягає в такому стані предметів (явищ, діяльності, процесів), за якого відсутня (не погрожує) небезпека. Викладене тлумачення поняття безпеки увібрало, синтезувало всі ознаки, елементи безпеки, відобразило стабільність, об'єктивну основу, весь обсяг і всі види безпеки.

У розвиток зазначеного можна стверджувати, що громадська безпека складається із забезпечення існуючого режиму, який регулює встановлений законом порядок поведінки зі зброєю, бойовими

припасами, вибуховими і радіоактивними речовинами, а також дотримання спеціальних правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами й радіоактивними матеріалами; визначає заходи попередження створення злочинних організацій, непередбачених законом воєнізованих, збройних формувань, озброєних банд, вчинення терористичних актів, нападів на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; забороняє будь-яке сприяння учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності, приховування злочинної діяльності учасників злочинних організацій; попереджає про кримінальну відповідальність осіб за проголошені завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян (підготовку вибуху, підпалу або інших злочинних дій), погрозу знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Поняття ж небезпеки можна визначити через антипод. У змісті цього поняття немає такої ознаки, як безпека. Виражається це запечетливим префіксом “не” [111, с. 6].

Громадська безпека — це матеріальна характеристика суспільних властивостей окремого злочину, а протиправність є лише юридичним відображенням цих властивостей злочину. Тому відношення між протиправністю діяння і його громадською небезпекою може виражатись як відношення між правовою формою діяння і його матеріальною соціально-політичною сутністю. Кримінальне право, визначаючи поняття злочину (ст. 11 КК України), вирішальне значення надає матеріальній характеристиці злочину — його об'єктивним громадським властивостям як суспільно небезпечної дії або бездіяльності. У переважній більшості випадків в українському кримінальному праві протиправність діяння відповідає його матеріальній характеристиці — громадській небезпеці діяння.

Небезпека, однак, не існує відокремлено. Вона виникає від певних предметів, явищ, процесів, діяльності та ін. Безпека як форма прояву протилежності — небезпеки — так само не існує окремо від предмета. Безпека — це якість предмета, а не власне предмет, те, чим володіє окремий предмет. Тому існує не небезпека (як така), а предмети, яким вона притаманна. Лише в результаті відхилення, абстрагування цієї якості від предмета й утворюється розглядуване поняття [111, с. 6].

Наприклад, як джерела підвищеної небезпеки боєприпаси, вибухові речовини та інші предмети в разі неналежного поводження з ними створюють реальну небезпеку, що зумовлює руйнування вста-

новленої системи захисних засобів, які покликані забезпечувати охорону загальної та спеціальної безпеки і не допускати скоєння злочинів, що становлять загальну небезпеку. Окрім цього при їх небережному зберіганні виникає можливість настання інших тяжких наслідків, оскільки вони можуть потрапити до рук окремих злочинців або злочинних угруповань, малолітніх або душевнохворих. Усе це зумовило необхідність більш чіткого правового регулювання порядку поводження, встановлення системи засобів забезпечення безпеки використання і зберігання предметів підвищеної небезпеки. Боєприпаси, радіоактивні матеріали, вибухові та інші речовини як предмети кримінально-правової оцінки мають значення для багатьох складів злочинів. Наприклад, вибухові речовини на повітряному судні створюють істотну небезпеку настання тяжких наслідків, у тому числі й у вигляді загибелі повітряного судна. З метою забезпечення безпеки повітряних польотів крім встановлених спеціальних правил та інструкції щодо перевезень пасажирів, багажу, вибухових речовин, легкозаймистих рідин тощо [15; 38, с. 12–13, 98] у Кримінальному кодексі України введено ст. 269, де передбачається кримінальна відповідальність за “незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин”.

Небезпека, яку створюють зазначені предмети, відображає існуючу реальність скоєного злочину, який закінчується заволодінням цими предметами як законним, так і насильницьким способом, на що вказує законодавець (наприклад, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, пристроїв, радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів тощо, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я людини). Небезпека відображається також у діях, які свідчать про те, що створена реальна загроза для життя, здоров'я населення (наприклад, організація або тримання приміщень для вживання або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин; схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин; організація або тримання приміщень для вживання одурманюючих засобів тощо). У цьому зв'язку при застосуванні таких норм не потрібно доводити створення небезпеки зазначеними діями. Достатньо встановити лише факт незаконних дій з такими засобами (матеріалами, предметами тощо): “самовільне поводження з джерелами підвищеної небезпеки свідчить про те, що створена реальна й раптова загроза завдання ними тяжкої шкоди” [110, с. 82]. Проте створення небезпеки шляхом

заподіяння шкоди може спостерігатись не лише при скоєнні злочинів проти громадської безпеки і здоров'я населення, а й в інших випадках, наприклад, при попередній злочинній діяльності, скоєнні злочинів, які становлять небезпеку для життя та здоров'я особи, злочинів проти волі, честі та гідності особи, а також проти довкілля. При цьому слід враховувати, що при підготовці й замаху, а також при скоєнні злочинів проти особи, які становлять небезпеку для її життя і здоров'я, створюється небезпека для конкретних визначених суспільних відносин, а у злочинах проти громадської безпеки небезпека має загальний характер [110, с. 82]. З огляду на це небезпека, створювана злочинами проти загальної громадської безпеки (крім ст. 238, 268, 327, 333 КК України), характеризується реальною можливістю знищення або пошкодження матеріальних цінностей, руйнування будівель, споруд, заподіяння ушкодження людям, а створюване злочинами проти здоров'я населення — можливістю поступового, повільного впливу на організм людини певних шкідливих факторів (до них можна зарахувати також злочини, які передбачають кримінальну відповідальність за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення — ст. 238 КК України; незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини — ст. 268 КК України; заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції — ст. 327 КК України; незаконне вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій для створення зброї, а також військової та спеціальної техніки — ст. 333 КК України).

Разом з тим основний обсяг безпосередньої діяльності із забезпечення безпеки покладається на виконавчу владу, у межах якої створюються й діють державні органи забезпечення безпеки.

Діяльність будь-яких суб'єктів правоохоронної діяльності в забезпеченні безпеки базується на суворому дотриманні принципів законності, балансу інтересів особистості, суспільства й держави, взаємної відповідальності при всебічному сприянні цьому процесу.

Забезпечення безпеки (спеціальної) держави базується на чіткому розмежуванні повноважень між органами, які належать до різних гілок влади, з тим, щоб жодний орган (як це було в минулому) не мав законних підстав і можливості акумулювати всю повноту влади.

Правоохоронні та судові органи забезпечують захист конституційного устрою, здійснення, зокрема, конституційного контролю, реалізують правосуддя у справах про злочини, які посягають на безпеку

особи, суспільства й держави, зрештою, забезпечують судовий захист громадян, громадських та інших організацій і об'єднань, чії права щодо забезпечення безпеки було порушено [89, с. 112–114].

Різняться також ступінь громадської небезпеки різних груп злочинів. Наприклад, особливо небезпечні злочини проти держави є для останньої небезпечнішими, ніж злочини проти громадської безпеки і здоров'я населення. Особливу небезпеку злочинів проти держави і деяких військових злочинів можна зарахувати до спеціальної безпеки. Вона відображена й виокремлена законодавцем при створенні відповідних кримінально-правових норм, оскільки правова норма відображає не будь-які випадкові комбінації, а лише ті її форми, в яких виявляється визначена суспільно шкідлива тенденція [41, с. 38; 89, с. 82]. У цьому зв'язку законодавець і назвав злочини, що містяться в розд. I КК України, злочинами проти основ національної безпеки України, тоді як злочини гл. IX — злочинами підвищеної небезпеки. Ця обставина немов підкреслює “перевагу” одних злочинів над іншими, а саме завданнями, які ставив законодавець, приймаючи ці норми як форми спеціальної безпеки, покликаної забезпечувати основи внутрішньої безпеки держави (наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча — ст. 112 КК України; внаслідок позбавлення життя державного діяча можуть відбутись небажані зміни всередині країни й навіть зміни її зовнішньої політики), так само як і форми спеціальної безпеки, покликаної забезпечувати основи зовнішньої безпеки держави (наприклад, шпигунство — ст. 114 КК України). У зовнішню безпеку країни входять її суверенітет, територіальна недоторканність і обороноздатність.

Специфічні форми правоохоронної діяльності наявні в попередженні військових злочинів, в яких форми спеціальної безпеки виявляються в забезпеченні спеціальної безпеки військових начальників (наприклад, погроза або насильство щодо начальника — ст. 405 КК України; у багатьох випадках такі дії пов'язані з помстою начальнику за його справедливую службову діяльність) та військовослужбовців (порушення статутних правил взаємовідносин військовослужбовців і за відсутності відносин підлеглості — ст. 406 КК України; порушення правил поведіння зі зброєю, а також з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення — ст. 414 КК України). Формулювання “підвищена небезпека для оточення” свідчить про те, що законодавець врахував у цьому разі обставину, що зазначені предмети (шляхом порушення правил) трансформують

свою небезпеку на загальну безпеку, тобто безпеку поряд з військово-службовцями й цивільних осіб, поширюючи в такий спосіб можливе настання шкідливих наслідків для життя і здоров'я населення [72, с. 37–38].

Таким чином, можна констатувати факт наявності правоохоронної діяльності у вигляді реалізації кримінально-правових норм, покликаних охороняти спеціальну безпеку від особливо небезпечних злочинів, спрямованих проти держави (її внутрішньої та зовнішньої безпеки). Із забезпеченням спеціальної безпеки пов'язана також більшість норм розд. XIX КК України “Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)”, покликаних забезпечувати ефективну діяльність однієї із силових структур держави — системи Міністерства оборони України, від нормальної роботи якої залежать обороноздатність країни та її суверенітет.

Розподіл на злочини проти громадської безпеки, життя, здоров'я населення, довкілля, а також проти основ національної безпеки України і військові свідчить про підвищену небезпеку перших й особливу небезпеку других. У цьому зв'язку перші з них підпорядковані органам Міністерства внутрішніх справ України, другі — Службі Безпеки України, треті — спеціалізованим правоохоронним органам Міністерства оборони України. Перші відкриті, тобто доступні (в інформаційному та статистичному аспектах) для всіх, особливо останніми роками, другі та треті закриті й тому не підлягають такій поширеності, як перші. Така градація визначена безпосередньо державою, що так само свідчить про їх спеціальну відмінність, поминувши об'єктивні та суб'єктивні розбіжності, які не мають принципового значення для розглядуваного. Проте в кінцевому підсумку перші за певних умов можуть трансформуватись у другі. Такими умовами можуть бути використання предметів, які становлять загальну небезпеку, для скоєння злочинів проти відносин, що охороняються кримінально-правовими нормами (розд. I КК України), замаху і приготування скоєння злочинів проти спеціальної внутрішньої та зовнішньої безпеки України [71, с. 63–64].

Норми, що використовуються у правоохоронній діяльності й забезпечують спеціальну безпеку, не можна ототожнювати з нормами, які попереджають злочини, пов'язані з порушенням правил загальної та спеціальної безпеки, і нормами, які попереджають злочини, що становлять загальну небезпеку, через їх несумісність стосовно завдань, функцій, принципів тощо. З огляду на це можна стверджувати, що як

особлива безпека ідентична спеціальній безпеці (і небезпеці), так і підвищена безпека повинна бути тотожна загальній безпеці і безпеці як об'єднаної запропонованих нами п'яти класифікаційних груп злочинів (злочинів проти громадської безпеки, життя, здоров'я населення і довкілля) у вигляді складових загальної безпеки.

На основі узагальнення практики правоохоронної діяльності й викладеного сформулюємо визначення поняття злочинів проти загальної безпеки. Такими злочинами є загальнонебезпечні діяння, що вчиняються з використанням загальнонебезпечних предметів або задля заволодіння ними, не виключаючи при цьому випадків законного або протиправного володіння ними, коли таке володіння загрожує спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю, життю чи власності невизначеного кола осіб, особливо при створенні злочинної організації, непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, бандитизмі, вчиненні терористичних актів, нападі на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також при сприянні учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності та приховуванні скоюваних ними злочинів, погрози знищення або пошкодження об'єктів власності. Багато цих діянь вчиняється шляхом активної поведінки (одні з них вчиняються шляхом порушення спеціальних правил, інші без їх порушення), створюючи умови загальної небезпеки. Загроза насильницького заподіяння шкоди інтересам, які охороняються правом, знижує рівень безпеки (для життя, здоров'я, колективного і особистого майна громадян, нормальної діяльності різних державних, колективних і приватних установ, підприємств, організацій тощо). При цьому виникає невпевненість громадян у надійності охорони й захисту їхніх інтересів державою; злочини проти загальної безпеки загрожують заподіянням різного ступеня збитків, а також створюють умови для скоєння тяжких, особливо тяжких, насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів.

Існуючі заходи правоохоронної діяльності спрямовані на запобігання небезпечному заподіянню шкоди за допомогою предметів, які становлять підвищену небезпеку, на перешкоджання створенню злочинних організацій, непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, організації озброєних банд, вчиненню терористичних актів, нападу на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також сприянню учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності та прихо-

уванню скоюваних ними злочинів, реалізації погроз знищення або пошкодження об'єктів власності, а також на запобігання наслідкам, які могли б настати в результаті порушення існуючих відносин, що охороняють безпеку юридичних і фізичних осіб.

Іншими словами, це заходи попередження небезпеки трансформованого заповідання шкоди. Зокрема, такої шкоди, яка може трансформуватися на певні об'єкти, з одного боку, за волею й бажанням особи, яка взаємодіє з ними при створенні злочинної організації, непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, бандитизмі, вчиненні терористичних актів, нападі на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також при сприянні учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності та приховуванні скоюваних ними злочинів, погрози знищення або пошкодження об'єктів власності, з іншого — незалежно від волі винного, коли його дія може спричинити шкідливі наслідки чи завдати шкоди особам, які випадково перебували на місці скоєння злочину, тобто особам, на яких винний не посягав. Коли, наприклад, при вчиненні терористичного акту застосовуються зброя, вибухові речовини, гранати тощо, то дії осіб — учасників терористичних груп чи організацій спрямовані на заповідання шкоди об'єктам органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, службовим особам цих органів, діячам, а жертвами цього акту можуть стати сторонні люди, які навіть не цікавляться політичними подіями, що відбуваються в Україні, і яким байдуже, хто завтра очолюватиме Уряд, галузеві міністерства тощо [72, с. 65].

Нині в теорії та практиці вирізняються поняття злочинів, скоєних проти загальної та спеціальної безпеки, запропоновані О. П. Литвином [71; 72]. Розкриття їх змісту сприяло правильній юридичній оцінці конкретних діянь при кваліфікації злочинів, призначенні покарання і вирішенні інших практичних питань. Крім того, це дало змогу конкретизувати теоретичне осмислення цих понять, що так само сприяло об'єктивному відображенню і характеристиці суспільно-юридичної природи конкретно взятого злочину і стало критерієм оцінки характеру й ступеня його громадської небезпеки, що в результаті відіграло важливу роль у кримінально-правовій охороні громадських відносин.

Таким чином, державна безпека — це підтримання конституційних суспільних відносин: зміцнення (укріплення) державної влади, економічної могутності, законності, територіальної цілісності та не-

порушності кордонів. Усе це визначає політичну стабільність як інтегральний критерій безпеки.

Разом з тим політичну стабільність у правовій державі потрібно розглядати виключно як рівень тривалого (сталого) розвитку за рахунок громадської активності, що генерується внутрішніми силами суспільства. Безпекою держави (спеціальною безпекою) не забезпечуються всі життєво важливі умови існування громадянського суспільства. Вони потребують відмежування від неї загальної безпеки.

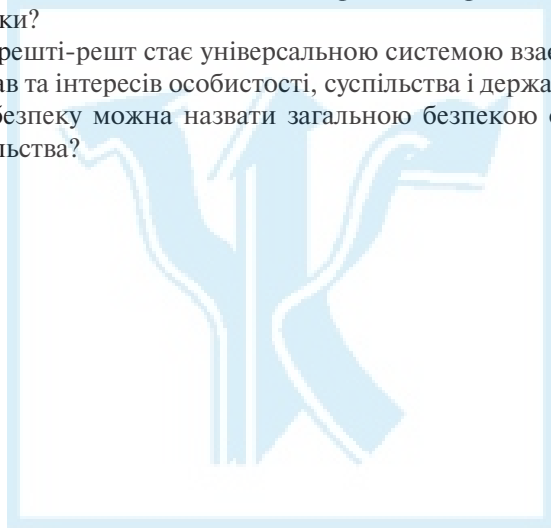
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ І ЗАВДАННЯ

1. Що слід вважати деліктами, які створюють безпосередню небезпеку?
2. Що більшою мірою можна вважати деліктами опосередкованої небезпеки?
3. Визначення понять “безпека” і “небезпека”.
4. Який стан захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх загроз можна зарахувати до безпеки?
5. Суттєві ознаки в оцінці ступеня безпеки.
6. Хто визначає інтереси безпеки? Якою мірою вони пов’язані з громадянським суспільством?
7. Зазначте, що необхідно особливо підкреслити при з’ясуванні різноманітних інтересів держави при задоволенні потреб у забезпеченні існування й можливості прогресивного розвитку громадської безпеки і безпеки суспільства.
8. Злочини, в яких виявляються форми спеціальної безпеки.
9. Сформулюйте визначення поняття “підвищена небезпека для оточення” і зазначте, який редакційний прийом повинен був врахувати законодавець для зосередження уваги правоохоронних органів на можливому настанні шкідливих наслідків для життя і здоров’я населення.
10. Зазначте, чи існують кримінально-правові норми, які охороняють спеціальну безпеку від особливо небезпечних злочинів, спрямованих проти держави (її внутрішньої та зовнішньої безпеки), і охарактеризуйте їх.
11. Наведіть загальне визначення поняття безпеки, яке покладено в основу різних її видів (політичної, економічної, ідеологічної, еко-

логічної, а також гарантованих Конституцією України державної, міжнародної, особистої та ін.).

12. Яке тлумачення поняття безпеки вбирає всі риси і елементи безпеки, відображає стабільність її об'єктивних засад, охоплюючи весь обсяг безпеки і всі її види?
13. Які злочини доцільно називати деліктами опосередкованої і безпосередньої небезпеки?
14. Які нормативні акти регулюють порядок поведінки із загально-небезпечними предметами?
15. Що означає синтез спеціальної державної і громадської загальної безпеки?
16. Що врешті-решт стає універсальною системою взаємного захисту прав та інтересів особистості, суспільства і держави?
17. Яку безпеку можна назвати загальною безпекою особистості й суспільства?

МАУП

БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

2.1 ПОНЯТТЯ І ВИДИ БЕЗПЕКИ

Родовим об'єктом посягань проти громадської безпеки, як впливає з назви групи злочинів, що містяться в розд. IX Особливої частини Кримінального кодексу України, є громадська безпека. Вона охоплює дві складові: суспільство і безпеку. Це дає підстави для винесення питання про можливість і припустимість визначення поняття громадської безпеки в широкому розумінні — безпека суспільства [71; 72].

За визначенням авторів, громадська* безпека — це сукупність громадських відносин, які захищають умови існування і розвитку суспільства, життя, здоров'я, цілісності майна його членів від руйнівного впливу стихійних сил природи і джерел підвищеної небезпеки. Ці громадські відносини забезпечуються системою нормативних приписів держави, які регулюють виробничу діяльність, побут і відпочинок громадян для підтримки безпеки і добробуту суспільства [111, с. 17].

Згідно з одним визначенням безпека — це становище, при якому не загрожує небезпека комусь, чомусь [65, с. 9; 69, с. 49; 92, с. 40]. Разом з тим безпека — це становище, що не загрожує небезпекою використання або застосування предметів озброєння та інших загальнонебезпечних предметів, які незаконно зберігаються, придбані тощо, проти юридичних або фізичних осіб.

Як зазначалося, небезпека як існуюча можливість, загроза чогось небезпечного [92, с. 398], здатного викликати, завдати якоїсь шкоди, лиха, не існує відокремлено. Вона утворюється з певних предметів, дій чи бездіяльності з небезпечними предметами, їх використання, руйнування або виготовлення та інших діянь, процесів.

---

* Тут свідомо не наводиться визначення поняття екологічної безпеки, тому що воно тотожне поняттю громадської безпеки (що, до речі, ще раз підтверджує гіпотезу про їх загальну небезпечність, схожість і однотипність).

Зміст безпеки різниться за видами і проявами, що, у свою чергу, потребує різноманітності засобів досягнення певних видів безпеки. Зміст безпеки, а також засобів її досягнення залежить від багатьох обставин, наприклад, від характеру і видів предметів (ступеня небезпеки їх впливу на організм людини та інших якостей і властивостей), безпека поведіння з якими покликана забезпечуватись відповідними нормами права; від характеру джерел небезпеки, ступеня заподіяння шкоди при взаємодії з ними тощо.

Отже, існує багато різновидів безпеки, і для їх всебічної характеристики у кримінальному праві використовується окрема система понять і визначень, кожне з яких відображає особливості окремих видів безпеки, що водночас є антиподами небезпеки, і неважливо, якими саме вони будуть у тому чи іншому формулюванні, головне, що їх об'єднує або об'єднуюватиме. І саме тому вони й відображатимуть ту дійсність і те бажане, що повинно перебувати під кримінально-правовою охороною. Разом з тим незалежно від змісту чи певної недосконалості визначення воно не впливатиме на ефективність охорони певного безпосереднього об'єкта, оскільки явища, які раніше не підпадали під юридичне регулювання, все одно будуть враховані законодавцем, і несуттєво, що власне визначення або поняття стане досконалим лише через деякий час. Факт залишається фактом — воно вже “спрацювало”. Тому, що б ми не намагались вкласти у зміст визначень, вони (навіть найдосконаліші з них) самі собою не охоронятимуть відносини, які описуватимуться при формулюванні тих чи тих понять. Їх кримінально-правова охорона залежить, як нам видається, від того, де нові норми розміщуватимуться законодавцем в Особливій частині Кримінального кодексу України, від їх відповідності охоронюваним^{*} відносинам і всебічного врахування явищ, з якими вони повинні боротися (навіть у разі заміни “непрацюючої” або недосконалої норми закону) [92, с. 4], оскільки боротьба між старим і новим, між віджилим і народжуваним становить закон розвитку [72, с. 84—86]. Це не є критерієм певних висновків, що впливають на боротьбу зі злочинністю. Такі визначення певною мірою підказують думку про введення відносин, які потребують захисту або регулювання на вищому (ефективнішому) рівні, де вони будуть примітніші для законодавця, тощо. Тому важливим є власне факт їх “подання”

---

* Згідно з дослідженнями авторів ця обставина є суттєвою у кримінально-правовому регулюванні відносин.

на розгляд, тобто виведення з “пітьми” на “світло”, а не те, в якій формі — досконаліш чи недосконаліш — ця проблема висвітлюватиметься автором. У природі повсякчас щось виникає й розвивається, щось руйнується й відмирає. Якщо розглядати цю проблему з позицій діалектичного методу, то процес розвитку від нижчого до вищого відбувається не порядком гармонійного розвитку явищ, а порядком розкриття суперечностей, властивих предметам, явищам, порядком боротьби протилежних тенденцій. Вони діють на основі цих суперечностей, і якщо зважати на висловлене, то будь-який предмет, будь-яке явище є єдністю протилежностей, які містять протилежні сторони, тенденції [54, с. 133]. Ці протилежності перебувають у стані взаємного проникнення, внутрішнього зв'язку і водночас взаємного виключення за умови тісного контакту, що існує поряд з розглядуваним, але тільки в повному обсязі й не в термінологічній схожості, а у стані заперечення, тобто у стані боротьби [54, с. 133–134]. І лише за умови, що протилежності взаємопов'язані, у протилежному разі їх перелічення і наслідування їм або категоричне їх заперечення може спричинитися не тільки до помилок, а й до хибних висновків. Тому, як видається, безспірним ототожненням і переоцінюванням певного явища чи визначення поняття може бути тільки безпосередній висновок. А саме висновок, що базуватиметься щонайменше на двох збіжних за обсягом та змістом судженнях, які й відображатимуть реальну, а не уявну дійсність. Як засвідчує аналіз поняття громадської безпеки, вона охоплює комплекс інтересів з різних сфер життя суспільства. Проте це не означає, що норми, які мають родовим об'єктом громадську безпеку, не потребують розмежування. Тому для такого відмежування й відокремлення складів досліджуваних злочинів від тих, що розміщуються в різних розділах Кримінального кодексу України, потребує їх об'єднання за спрямованістю.

Врешті зауважимо, що існуючі різноманітні визначення громадської безпеки не враховували й не могли враховувати всі аспекти, які виникли після прийняття нового Кримінального кодексу України. Так, по-перше, одні з них стосуються відносин, характерних для злочинів проти безпеки виробництва, руху та експлуатації транспорту, громадського порядку тощо, а нині при визначенні поняття громадської безпеки слід враховувати, що злочини проти громадської безпеки можуть і не бути пов'язані з порушенням правил поведінки з джерелами підвищеної небезпеки, предметами озброєння — вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами.

Такими є злочини проти довкілля, життя, здоров'я кожної окремої особи та населення загалом, які піддаються підвищеній небезпеці через сприяння деякими особами учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності, приховування скоюваних злочинів учасниками злочинних організацій, виголошеннями зловмисниками погроз про знищення або пошкодження об'єктів власності, завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, а також злочини, які становлять реальну небезпеку для суспільства навіть ще при створенні злочинної організації, непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, організації озброєної банди, а надто при вчиненні терористичних актів, нападах на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення. І хоча ці склади злочинів зараховані законодавцем до злочинів проти громадської безпеки, на думку авторів, їх можна включити у злочини проти національної безпеки України, оскільки резонанс, який їх скоєння викликає у громадян України, свідчить про те, що зарахування їх до злочинів проти громадської безпеки надто вузько відтворює їх зміст і наслідки, які можуть настати після досягнення поставленої мети винними особами, і тому вони фактично штучно включені у сферу громадської безпеки. По-друге, доводиться визнати, що існуючі визначення громадської безпеки мають надто загальний характер: не конкретизують, а часто-густо унеможливають відмежування цих злочинів від злочинних діянь, що передбачені в інших розділах Кримінального кодексу України, тобто тих, що входять у класифікаційні групи. Із цих визначень громадської безпеки можна дійти висновку, що на неї посягає будь-який злочин. По-третє, в окремих відомих визначеннях громадської безпеки взагалі не визначений родовий об'єкт, а громадська безпека охоплює всі соціальні відносини, що охороняються кримінальним законодавством.

На нашу думку, визначення поняття “громадська безпека” для злочинів, передбачених у розд. IX КК України, надто вузьке. Для інтересів, що поставлені під кримінально-правову охорону, воно потребує ширшого визначення, а саме як “загальна безпека”, тобто така, що поширюється на глобальні терени засад, наведених у більшості статей зазначеного розділу. З огляду на зазначене наведемо пропону-

---

* Далі злочини проти екологічної та громадської безпеки, а також проти здоров'я населення називатимемо “злочинами проти загальної безпеки”, якщо не буде обумовлено інше.

ване нами визначення поняття загальної безпеки і покажемо її відмінність від інших видів безпеки. Отже, загальна безпека — це система суспільних відносин, які забезпечують і гарантують захищеність широкого кола осіб від загрози заподіяння шкоди здоров'ю або позбавлення життя, знищення майна чи іншої тяжкої шкоди як від власне предметів підвищеної небезпеки, так і від цілеспрямованих дій, пов'язаних з їх викраденням, вимаганням, привласненням, поведженням, володінням, використанням, виготовленням або зберіганням. Загальна безпека охоплює всі види безпеки — екологічну, громадську, безпеку здоров'я населення, професійну, виробничу, пожежну та ін. Загальна безпека відрізняється від будь-якого іншого виду безпеки насамперед визначеними тільки для неї засобами захисту, який надається всім громадянам суспільства. Як зазначалося, її зовнішньою правовою оболонкою є система об'єднаних правових норм і необхідних умов, що гарантують кримінально-правовий захист громадських відносин, пов'язаних, з одного боку, з вільним поведженням і обігом загальнонебезпечних предметів, з іншого — запобіганням сприянню учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності, приховуванню службовими та іншими особами скоюваних учасниками злочинних організацій злочинів, погроз знищення або пошкодження об'єктів власності, завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, створенню злочинних організацій, непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, організацією озброєних банд, вчиненню терористичних актів, нападів на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення. І тому ця безпека в певних напрямках охоплює ширший спектр, куди можуть входити не тільки громадські інтереси, а й інтереси суспільства загалом і не тільки нашої держави, а й усіх держав світу [20, с. 182; 80, с. 62; 90, с. 82; 109, с. 9].

2.2 ВИДОВІ ТА БЕЗПОСЕРЕДНІ ОБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНІВ І ЗНАЧЕННЯ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ ДЛЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Для розуміння соціально-політичної значущості заходів правоохоронної діяльності та суті громадської безпеки і ступеня громадської небезпеки конкретного складу злочину, передбаченого насамперед

ст. 255–270 КК України, а тоді вже й ст. 236–244, 251–253, 305–327, 333 КК України, важливим є аналіз усіх його елементів і передовсім об'єкта. В Україні сформувалося кілька практичних шкіл суто пізнання складу злочину. За одностайним визнанням вчених об'єктом будь-якого злочину є певні суспільні відносини [72, с. 83]. Сучасний український вчений В. Я. Тацій, науково конкретизував такий підхід і започаткував професійнішу аналітику у класифікації складу злочину. Він спростував існуючу абстрактність і, розкритикувавши її прихильників, запропонував новий підхід, зазначивши при цьому, що кримінальним правом охороняється не сукупність цих відносин, а тільки ті з них, які охороняються кримінальним законодавством [107, с. 14].

Разом з тим проблему об'єкта злочинного посягання ще геть не вичерпано. У науці кримінального права залишаються спірними питання змісту, структури суспільних відносин тощо. Так, можливість визнання окремих структурних елементів суспільних відносин об'єктом злочину припускають, зокрема, А. В. Кузнецов, М. Й. Коржанський та ін. [49, с. 86–87; 58, с. 64].

При цьому зауважимо, що кожне конкретне діяння посягає не лише на окремі суспільні відносини (безпосередній об'єкт), а й на певну групу однорідних суспільних відносин, куди входять ці окремі відносини (груповий об'єкт), і, зрештою, на сукупність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законодавством (загальний об'єкт) [32, с. 82; 77, с. 81–97].

У теорії кримінального права найпоширеніший триступеневий поділ об'єктів (загальні, родові (спеціальні) і безпосередні), запропонований В. Д. Меньшагінін [78, с. 27]. Такий поділ має важливе теоретичне і практичне значення. За загальним об'єктом можна виробити думку про загальний соціально-політичний характер суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які передбачена кримінальним законом. У структуру цього об'єкта входять суспільний устрій України, його політична та економічна системи, державна, колективна та приватна власність, особистість, права і свободи громадян, які охороняються кримінальним законом від злочинних посягань [3, с. 3].

Отже, загальний об'єкт об'єднує суспільні відносини, що різняться соціальною значущістю, сферою і обсягом дії, рівнем узагальнення тощо. Разом з тим цей об'єкт об'єднує тільки ту сукупність суспільних відносин, яку взято законодавцем під охорону чинного законодавства.

На думку професора В. Я. Тація, загальний об'єкт становить таку саму і жодною мірою не меншу реальність, як родовий і безпосередній об'єкти, оскільки вони завжди є його складовими. Службова функція загального об'єкта полягає не тільки в тому, що він, об'єднує суспільні відносини, які є родовими, а також безпосередніми об'єктами, в єдину систему, а й у тому, що, в кінцевому підсумку він має таке саме значення і для пошуку безпосередніх об'єктів певних злочинів [107, с. 83].

Нині класифікація об'єктів, незважаючи на певну стабільність, в юридичній літературі оцінюється по-різному. При визначенні об'єктів не існує єдиного підходу до її застосування, і в окремих випадках визначення різних об'єктів одних і тих самих злочинів не тільки не збігається, а й здебільшого включені в них суспільні відносини виявляються суперечливими. Як зауважив В. Я. Тацій, в юридичній літературі спостерігається суперечливість, а в окремих випадках і довільне визначення різних об'єктів одних і тих самих злочинів. Часто певні суспільні відносини називаються то безпосереднім, то родовим об'єктом [107, с. 79].

Ситуація, що склалася, у свою чергу, зумовлює потребу якнайгрунтовнішого дослідження питань, пов'язаних зі змістом і структурою об'єктів конкретних складів злочинів, “механізму” нанесення їм шкоди злочинними діяннями, оскільки в одних випадках ці питання вивчені ще не повною мірою, а в інших їх опрацювання дістало тільки узагальнюючого напрямку (іншими словами, визначено абстрактно).

Суперечливість думок при визначенні об'єктів конкретних злочинів або схожих за основними ознаками їх груп здебільшого є наслідком недостатнього опрацювання проблеми суспільних відносин об'єкта злочинів, його структури, відмінності від схожих соціальних явищ, інших вагомих факторів. Це, у свою чергу, перешкоджає ефективній правоохоронній діяльності та кваліфікації злочинів

Як правило, у кримінальному законі немає жодних вказівок на безпосередній об'єкт конкретного складу злочину, і тоді для його з'ясування постає потреба в ретельному соціально-політичному і юридичному аналізах досліджуваного складу злочину.

Професор М. Й. Коржанський свого часу висловив цікаву думку про класифікацію об'єктів злочинів “по вертикалі”, запропонувавши поділяти їх не на три, а на чотири групи об'єктів: загальні, родові, видові та безпосередні. При цьому він зауважував, що об'єкт посягання, який у цій класифікації названо безпосереднім, насправді є ви-

довим. Безпосереднім же об'єктом слід вважати об'єкт конкретного посягання (життя П. Данилова, здоров'я І. Захарова) [48, с. 86–87]. Заперечуючи М. Й. Коржанському, В. Я. Тацій наполягає на помилковості його позиції, що полягає у фактичній заміні ним безпосереднього об'єкта як елемента складу злочину об'єктом злочинного впливу [107, с. 79–103] і зазначає, що позиція М. Й. Коржанського з питання про класифікацію об'єктів призвела не точного висновку про те, що для нормотворчості мають значення лише загальний, родовий і видовий об'єкти. Загальний об'єкт вчений вважає необхідним тільки для визначення загального поняття злочину, родовий — для приблизного переліку основних об'єктів посягання і побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України, видовий — для конструювання статей і окремих норм [107, с. 91–92].

Поряд з цим пропозиція М. Й. Коржанського має певний сенс і може бути використана в теорії кримінального права для всебічного розгляду конкретної проблеми. Зазначені проблеми певною мірою є проблемами існуючих інтересів родового об'єкта злочинів, включених у гл. X КК України, що втратив чинність 1 вересня 2001 р., стосовно яких у юридичній і кримінально-правовій літературі не вироблено єдиних позицій. На нашу думку, позиція, яку обстоювали того часу юристи, вважаючи, що внутрішній зв'язок суспільних відносин відбивав соціально-правову сутність злочинних діянь і був загальною вихідною передумовою об'єднання норм, які охороняли громадську безпеку, громадський порядок і здоров'я населення [107, с. 91–92], була не лише не виправданою, а й шкідливою, про що засвідчували теорія і практика. Між ними існував лише один зв'язок, і саме той, який існує між усіма складами злочинів, передбаченими Кримінальним кодексом.

Тому, як не прикро визнавати, склади злочинів розд. XIII КК України “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та інші злочини проти здоров'я населення” і розд. IX КК України “Злочини проти громадської безпеки” у чинному Кримінальному кодексі України не об'єднані в один спільний об'єкт і навіть не зараховані до жодного з існуючих, набагато ширшого і ґрунтовнішого не лише за обсягом, а й за змістом, що повною мірою відтворював би соціально-правову необхідність захисту від цих злочинів громадської, екологічної безпеки, безпеки життєдіяльності всіх без винятку сфер співіснування людей, життя і здоров'я населення. Адже всі склади злочинів, які як і в попередньому Кримінальному кодексі,

що втратив чинність 1 вересня 2001 р., були передбачені ст. 221–225, 227-1, 227-2, 228-2–229-20, так і в чинному, але це вже злочини, передбачені ст. 255–270, 305–327, ставили і ставлять під загрозу громадські інтереси, а створювана ними небезпека є загальною, тому що загрожує настанням в одних випадках одночасно як вражаючого, так і руйнівного результату стосовно як окремих, так і багатьох разом узятих об'єктів або передбачає підготовку до тяжких, корисливо-на- сильницьких злочинів шляхом використання джерел явної підвищеної небезпеки. В інших випадках небезпека цих злочинів прихована певною перспективою настання шкідливих або тяжких наслідків від впливу радіоактивних матеріалів, небезпечних відходів, вторинної сировини, наркотичних засобів та інших загальнонебезпечних предметів, створюючи своєю наявністю у вільному обігу (і поводженні) невизначену і найчастіше важкодоказову і важкоуявлювану небезпеку. Відносно легкодоказовими є, наприклад, склади злочинів, в яких передбачена відповідальність за “організацію або утримання місць для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів або їх аналогів”, “схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних одурманюючих засобів” та інші подібного змісту склади злочинів [56, с. 91–113]. Кожний із зазначених складів злочинів може належати до певних класифікаційних груп згідно з ознаками охоронюваних інтересів, а саме конкретних безпосередніх об'єктів, що захищають [83, с. 696–700, 714–724]:

1) гарантовані Конституцією України принципи забезпечення як індивідуальної загальної безпеки окремо взятого громадянина від злочинних посягань, так і внутрішньої безпеки функціонування підприємств, установ та організацій. Такі принципи загальної безпеки містять заходи запобігання або попередження об'єднання осіб для скоєння тяжких і особливо тяжких злочинів; управління створеною злочинною організацією або організованою групою; участі в них; участі у злочинах, скоюваних такими організаціями або організованими групами; організації чи сприяння зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп особами, що наділені певними повноваженнями; розробка планів чи умов спільного скоєння злочинів злочинною організацією або організованою групою; матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або злочинних груп (ст. 255 КК України); додатковими об'єктами є інтереси недоторканності об'єктів власності; безпека життя і здоров'я населення;

2) інтереси попередження будь-яких проявів причетності до злочинів незалежно від форм сприяння: учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності; приховування учасників злочинних організацій та їх злочинної діяльності; створення умов, які сприяють учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють скоєнню ними злочинів (ст. 256 КК України); додатковими об'єктами є інтереси внутрішньої безпеки держави у сфері безпечного функціонування підприємств, установ та організацій; індивідуальна безпека окремо взятого громадянина від злочинних посягань; безпека життя і здоров'я населення;

3) інтереси забезпечення внутрішньої безпеки підприємств, установ та організацій, а також інтереси індивідуальної безпеки окремо взятих осіб, що можуть бути наражені на небезпеку при нападах організованих озброєних банд на підприємства, установи та організації, а також на окремо взятих осіб (а якщо враховувати транснаціональний характер злочинної діяльності окремих організованих озброєних банд, то й безпека громадян України в інших державах і громадян тієї держави, де вчинятимуться бандитські напади), від злочинних посягань (ст. 257 КК України); додатковими об'єктами є транснаціональна безпека; безпека життя і здоров'я населення;

4) інтереси захисту внутрішньої національної безпеки, що поділяється на індивідуальну, колективну, релігійну, етнічну, регіональну, професійну, майнову, фінансову, інформаційну, невизначеного кола осіб тощо, тому що ця безпека в певних напрямках охоплює ширший, ніж громадська безпека, спектр, куди входять не тільки громадські інтереси, а й інтереси суспільства загалом і не тільки України, а й усіх держав світу (ст. 258 КК України); додатковим об'єктом є безпека життя і здоров'я населення;

5) інтереси у сфері встановленого й існуючого громадського порядку, гарантованого Конституцією України спокою громадян, безперешкодного і безпечного функціонування підприємств, установ та організацій (ст. 252, 259 КК України); допоміжні інтереси перебувають у площині забезпечення недоторканності й безпеки об'єктів власності, природно-заповідного фонду;

6) інтереси, які регулюють встановлений чинним законодавством порядок створення воєнізованих або збройних формувань на території України (ст. 260 КК України); додатковими об'єктами є інтереси внутрішньої безпеки держави у сфері безпечного функціо-

нування підприємств, установ та організацій; індивідуальна безпека окремо взятого громадянина від злочинних посягань; безпека життя і здоров'я населення;

7) інтереси внутрішньої безпеки держави у сфері безпечного функціонування об'єктів, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України); додатковими об'єктами є гарантована безпека життя і здоров'я осіб, що працюють на цих об'єктах; інтереси безпечного виготовлення, зберігання, використання і транспортування радіоактивних, хімічних, біологічних чи вибухонебезпечних матеріалів, речовин і предметів;

8) інтереси безпечного управління правом корпоративної власності на вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої і радіоактивні матеріали (ст. 262 КК України), наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори, обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 308, 312, 313 КК України); додатковими об'єктами є індивідуальна безпека осіб, в оперативному управлінні яких перебувають предмети, зазначені у ст. 262, 308, 312, 313 КК України; безпека життя і здоров'я осіб, в оперативному управлінні яких перебувають зазначені предмети; безпека життя і здоров'я населення (ст. 262 КК України — запобіжні заходи);

9) інтереси загальної громадської безпеки у сфері встановлених правил, інструкцій, положень, вимог тощо, регулювання порядку безпечного поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами (ст. 264 КК України), а також вибуховими речовинами або вибуховими пристроями (ст. 263 КК України), вибуховими, легкозаймистими (ст. 269 КК України) та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України); допоміжні інтереси перебувають у площині регулювання обігу загальнонебезпечних предметів та існуючому порядку перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин, а також у безпеці польотів цивільної авіації; додатковим об'єктом (відповідно до загальноприйнятих визначень) є громадська безпека у вигляді запобіжних заходів попередження тяжких наслідків загалом, оскільки незаконне поводження, використання (недбале зберігання) загальнонебезпечних предметів створює можливість довільного настання як шкідливих наслідків, так і нещасних випадків, а також використання їх звичайними, професійними та організованими злочинцями, при бандитизмі, вчиненні

терористичних актів, а також при скоєнні інших корисливо-насильницьких злочинів);

10) інтереси радіаційної та екологічної безпеки населення України (ст. 236, 237, 253, 265 КК України); додатковими об'єктами є безпека життя і здоров'я населення; екологічна безпека;

11) інтереси безпечного функціонування юридичних осіб, міжнародних організацій та державних органів влади, що полягають у безперешкодному виконанні ними своїх функціональних обов'язків і недопущенні можливості здійснення на них тиску задля вчинення ними будь-яких дій (шкідливих для суспільства і держави), вигідних чи необхідних для винної особи (осіб) або утримання від таких дій (небажаних для винної особи), які повинні здійснити юридичні особи, міжнародні організації чи державні органи влади, коли ситуація, що склалася, потребує вчинення інших дій, а не тих, до яких схиляють винні особи чи вимагають утримуватися від будь-якої дії, коли обставини, що склалися, потребують термінового прийняття рішення і рішучіших дій (ст. 266 КК України); додатковими об'єктами є безпека життя і здоров'я населення; суспільні інтереси у сфері забезпечення загальної безпеки, яка змогла б гарантувати попередження дій, що можуть створити небезпеку радіаційного впливу на організм людей, тобто населення України (запобіжні заходи);

12) інтереси існуючого порядку поведження зі шкідливими речовинами, відходами та іншими матеріалами, а також безпечного ввезення на територію України і транзит її територією відходів та вторинної сировини, що сприяють підтриманню задовільного екологічного стану в Україні і є гарантом загальної безпеки (ст. 239, ч. 1 ст. 244, ст. 268 КК України); додатковими об'єктами є економічні інтереси держави і суб'єктів господарювання; безпека життя і здоров'я населення; екологічна безпека (запобіжні заходи);

13) інтереси громадської безпеки у сфері встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК України); додатковими об'єктами є безпека життя і здоров'я людини; інтереси майнової безпеки;

14) інтереси безпеки здоров'я населення і попередження неконтрольованого (загальнонебезпечного) обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів на території України (ст. 305 КК України); додатковими об'єктами є встановлений порядок переміщення через митний кордон України

(позамитний або з приховуванням від митного контролю) будь-яких заборонених для ввезення в Україну матеріалів, речовин та інших предметів;

15) інтереси держави в попередженні відмивання коштів, здобутих злочинним способом (від операцій наркобізнесу) (ст. 306 КК України); додатковим об'єктом є безпека економічної системи України від застосування коштів тіньової економіки;

16) інтереси безпечного регулювання обігу, виробництва, використання, перевезення, пересилання та поширення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307, 309 КК України) і прекурсорів (ст. 309, 312, 320 КК України); додатковим об'єктом є безпека здоров'я населення;

17) інтереси держави в додержанні запобіжних заходів забезпечення виконання заборони на вирощування снодійного маку або конопель, а також культур, з яких виготовляються наркотичні засоби (опій, гашиш) (ст. 310 КК України); додатковим об'єктом є безпека здоров'я населення (запобіжні заходи);

18) інтереси забезпечення встановленого порядку поведження і розподілу отруйних та сильнодіючих речовин (ст. 321 КК України), наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ст. 311, 318, 319 КК України); додатковим об'єктом є безпека здоров'я населення (запобіжні заходи);

19) інтереси громадської безпеки у сфері дотримання встановлених правил боротьби з епідеміями, поведження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами; запобігання іншим заразним захворюванням (ст. 251, 325, 326 КК України); додатковим об'єктом є безпека життя і здоров'я населення;

20) інтереси безпеки життя і здоров'я населення (ст. 238, 240–243, 314, 317, 322, 324, 327 КК України); додатковим об'єктом з першого по шостий склади злочинів є “інтереси” підтримання авторитету державних органів влади, в інших — інтереси держави в безпечному (згідно із санітарними вимогами) вживанні наркотичних засобів і тільки за призначенням лікаря;

21) інтереси встановленого порядку вивезення за межі України силовини, матеріалів, обладнання, технологій для створення ракетної, ядерної, хімічної та інших видів зброї, військової та спеціальної техніки (ст. 333 КК України); додатковими об'єктами є безпека держави; загальна безпека міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб; безпека життя і здоров'я невизначеного кола осіб.

З аналізу кримінально-правової літератури щодо досліджуваних складів злочинів доходимо висновку, що в наукових (доктринальних) тлумаченнях та при здійсненні юридичного аналізу злочинів у Науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України 1969, 1978, 1987, 1994, 1995, 1998, 2000 р. видання, підручниках з кримінального права Особливої частини Кримінального кодексу України 1970, 1983, 1994, 1998, 1999 р. видання, що втратив чинність 1 вересня 2001 р., і 2001, 2002 р. видання, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., а також в інших навчальних джерелах, із невідомих причин майже не розглядається проблема визначення безпосередніх об'єктів. Наприклад, із 25 складів злочинів (попереднього Кримінального кодексу) тільки в шести випадках (ст. 227, 227-1 КК України) дійшло до розгляду предметів, визначення складів злочинів формальними чи матеріальними або до з'ясування належності диспозиції статті до бланкетних. Далі визначаються об'єктивна та суб'єктивна сторони, суб'єкт, відмежування від суміжних злочинів, з'ясовуються питання кваліфікації та ін. Автори цих видань ніби погоджувалися з "істиною" про те, що складі розглядуваних злочинів усі без винятку збігаються з родовим об'єктом, проте цей збіг виявляється тільки в семи випадках (у чотирьох — громадська безпека, у трьох — здоров'я населення). І якби це все залишилось у попередньому Кримінальному кодексі, то можна було б списати на вплив того часу (антидемократична політика, переслідування за нестандартні погляди тощо).

Проте все це відбилось і в новому Кримінальному кодексі України та кримінальному праві. Так, у розд. IX чинного КК України "Злочини проти громадської безпеки" із 16 складів злочинів лише в семи визначено безпосередні об'єкти. Щоправда, у Науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України 2003 р. (Київських виданнях) так само, як до прийняття нового Кримінального кодексу автори в усіх складах злочинів проти громадської безпеки, передбачених у розд. IX, безапеляційно визнали безпосереднім об'єктом громадську безпеку, хоча й з деякими уточненнями, але в одному рядку, тобто так коротко, начебто це все "стара істина". Насправді ж наука і життя пішли далеко вперед і вже очевидно, що складі злочинів, які розглядалися раніше в юридичній науці, усі без винятку збігалися з родовим об'єктом. Що ж до Науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу 2002 р. і викладених позицій їх авторів щодо семи зазначених складів злочинів додамо, що якби в цих висновках було враховано специфіку, яку надбали складі злочинів, передбачені

ст. 258, 259, 261, 262, 265, 266, 268 КК України, то вони тільки б поліпшились. Але з невідомих причин науково започаткований В. Я. Тацієм напрям не дістав належного розвитку в Харківській юридичній школі. Доводиться констатувати, що проаналізовані визначення так само не бездоганні. На наш погляд, у них хоча й наводиться визначення безпосередніх об'єктів, але це робиться шляхом звичного прилаштування до обґрунтування родового об'єкта. Про це свідчить розд. IX КК України, який проаналізовано без урахування фактичних сфер посягання через зазначені злочини. Наведені визначення здебільшого немов би відірвані від чогось і невідомо до чого зараховані, тобто заабстраговані. Вони не мають описового та кваліфікаційного характеру і тому акцентуються тільки на громадській безпеці, яка хоча й є загалом об'єктом досліджуваних злочинів, але такими підходами віддалена від фактичної класифікації. Щоправда, у цих коментарях акцентовано увагу на переліченні інших важелів, які не класифікуються, а тому виглядають так, начебто їх штучно достосували до тексту. Розглянемо конкретні визначення. Після кожного з них здійснимо порівняльний аналіз з власними визначеннями, які наведено раніше, і коротко прокоментуємо порівнювані визначення. Наприклад, згідно зі ст. 258 КК України “Терористичний акт” **“об’єктом злочину є громадська безпека від терористичних актів, тобто відсутність неприпустимого ризику персонально невизначеного кола осіб від застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, зазначених у ст. 258”** [82, с. 696–700, 714–724; 124, с. 739–743, 758–769]. Об’єктом злочину є гарантовані Конституцією України принципи забезпечення індивідуальної загальної безпеки окремо взятого громадянина від злочинних посягань, а також внутрішньої безпеки функціонування підприємств, установ і організацій; додаткові об’єкти — безпека життя і здоров’я населення.

Згідно зі ст. 259 КК України “Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об’єктів власності” **“об’єктом злочину є громадська безпека, що гарантує спокій громадян, діяльність приватних, комунальних і державних об’єднань, а також цілісність і недоторканність їх майна”** [82, с. 602–636]. Об’єктом злочину є інтереси у сфері встановленого та існуючого громадського порядку, гарантованого Конституцією України спокою громадян, безперешкодного і безпечного функціонування підприємств, установ і організацій; додаткові інтереси перебувають у площині забезпечення недоторканності й безпеки об’єктів власності.

Згідно зі ст. 261 КК України “Напад на об’єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення” **“об’єктом злочину є громадська безпека в галузі відносин, спрямованих на захист життя й здоров’я людей та довкілля від шкідливого впливу аварій на небезпечних об’єктах”** [82, с. 602–636]. Об’єктом злочину є інтереси внутрішньої безпеки держави у сфері безпечного функціонування об’єктів, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; додатковими об’єктами є гарантована безпека життя і здоров’я осіб, що працюють на цих об’єктах, а також інтереси безпечного виготовлення, зберігання, використання і транспортування радіоактивних, хімічних, біологічних чи вибухонебезпечних матеріалів, речовин і предметів.

Згідно зі ст. 262 КК України “Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем” **“об’єктом злочину є громадська безпека в галузі обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів”** [82, с. 602–636]. Об’єктом злочину є інтереси безпечного управління правом корпоративної власності на вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали; додаткові об’єкти — індивідуальна безпека, безпека життя і здоров’я осіб, в оперативному управлінні яких перебувають зазначені в цій статті загальнонебезпечні предмети.

Згідно зі ст. 265 КК України “Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами” **“об’єктом злочину є громадська безпека в частині захисту життя, здоров’я та майна людей від негативного впливу іонізуючого випромінювання, запобігання забрудненню довкілля, попередження неконтрольованого обігу радіоактивних матеріалів. Небезпека радіоактивних матеріалів полягає в тому, що випромінювання шкідливо впливає на живі організми, передусім на людину”** [82, с. 602–636]. Об’єктом злочину є інтереси радіаційної безпеки населення України; додаткові об’єкти — безпека життя і здоров’я населення; екологічна безпека.

Згідно зі ст. 266 КК України “Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали” **“об’єктом злочину є громадська безпека в частині захисту життя, здоров’я та майна людей від негативного впливу іонізуючого випромінювання, запобігання забрудненню довкілля, попередження неконтрольованого обігу радіоактив-**

них матеріалів” [82, с. 602–636]. Об’єктом злочину є інтереси безпечного функціонування юридичних осіб, міжнародних організацій та державних органів влади, що полягають у безперешкодному виконанні ними своїх функціональних обов’язків і недопущенні можливості здійснення на них тиску задля вчинення ними будь-яких (шкідливих для суспільства і держави) дій, вигідних для винної особи або утримання від таких дій (небажаних для винної особи); додаткові об’єкти — безпека життя і здоров’я населення, а також суспільні інтереси у сфері забезпечення загальної безпеки, які гарантували б недопущення дій, що можуть створити небезпеку радіаційного впливу на організм людей, тобто населення України (запобіжні заходи).

Згідно зі ст. 268 КК України “Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини” **“об’єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують громадську безпеку в частині захисту життя, здоров’я та майна людей, а також довілля від негативного впливу відходів і вторинної сировини”** [82, с. 602–636]. Об’єктом злочину є інтереси існуючого порядку поведінки зі шкідливими речовинами, відходами та іншими матеріалами, а також безпечного ввезення на територію України і транзит її територією відходів та вторинної сировини, що сприяє підтриманню задовільного екологічного стану в Україні і є гарантом загальної безпеки; додаткові об’єкти — економічні інтереси держави і суб’єктів господарювання; безпека здоров’я населення (запобіжні заходи).

Для того щоб проаналізувати наведене, особливу увагу треба звернути на значення родового і безпосереднього об’єктів злочинів. Це зумовлюється тим, що лише ці об’єкти мають ознаки, за якими можна класифікувати всі злочини (і кримінально-правові норми), а також встановити відповідальність за їх скоєння. Зазначені ознаки було взято за основу при конструюванні Особливої частини чинного Кримінального кодексу України. На жаль, такий підхід не може задовольнити існуючі потреби практики і теорії кримінального права, оскільки безпосередній об’єкт у нормотворчій діяльності має щонайменше подвійне значення, що створює можливість штучної зміни місцями (здебільшого підсвідомо) “головних” та “другорядних”. Тому безпосередній об’єкт злочину як обов’язковий елемент конкретного складу злочину не завжди відбиває той конкретний вид громадських інтересів, які, на думку законодавця, повинні охоронятися кримінальним законом.

Поряд з цим в юридичній літературі існує давно створена невизначеність щодо основних і додаткових безпосередніх об'єктів. Одні вчені вважають, що встановлення додаткового безпосереднього об'єкта сприяє правильній кваліфікації скоєного злочину і відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних діянь. Однак допоміжні безпосередні об'єкти не можуть і не повинні бути домінуючим фактором відокремлення (цю якість мають тільки основні безпосередні об'єкти) від суміжних злочинів хоча б тому, що вони не є самостійними об'єктами, тобто такими, за які настає кримінальна відповідальність, і виникають кримінально-правові відносини між особою, яка скоїла злочин, з одного боку, і правоохоронними органами — з іншого. Та й як вони можуть сприяти правильній кваліфікації взагалі, якщо їм майже ніколи не заподіюється шкоди, а тільки може створюватися загроза заподіяння певної шкоди, найчастіше незначної.

Окремі вчені запевняють, що додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким завжди заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння, і що він так само, як і основний безпосередній об'єкт, має важливе значення для визначення соціально-політичної суті скоєного злочину, встановлення тяжкості наслідків, які настали або є можливими. Ця якість додаткового об'єкта часто використовується законодавцем для виокремлення кваліфікованих складів (наприклад, перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалось насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями) або утворення самостійних складів злочину (наприклад, розбою). Ще дехто з учених у своїх висновках щодо двооб'єктних злочинів, ставлячи під сумнів запевнення інших вчених, які наполягають на тому, що такі властивості часто використовуються законодавцем для виокремлення кваліфікованих складів або створення самостійних складів злочинів, ототожнюють такі властивості як категорії, які виявляють тотожність дій як “явищ з самими собою”. Вони вважають, що двооб'єктними є лише ті насильницькі злочини, які одночасно посягають на два різних об'єкти, що охороняються кримінальним законом і характеризуються такими загальними ознаками: спрямованістю посягання на два різних об'єкти, одним з яких є суспільні відносини, які забезпечують такі блага особи, як життя, здоров'я або тілесна недоторканність; здійсненням конкретного посягання шляхом застосування фізичного насилля або загрози

такого застосування; умисним характером злочину; у більшості норм прямо вказується на насилля або погрозу застосування насилля, в окремих же нормах насилля розуміється (або охоплюється) елементом злочину, включеним у диспозицію. При цьому окремі норми, характеризуючи об'єктивну сторону злочину, містять вказівку на такі його елементи, які можуть виявитись як у насиллі, так і в інших діях. Врешті, певні вчені дотримуються діаметрально протилежної позиції, що базується на доволі критичних зауваженнях і висновках; взагалі не заперечуючи твердження про двооб'єктні злочини, вони не можуть пристати до позиції про наявність двооб'єктних складів злочинів. Зокрема, П. П. Михайленко стверджує, що ця позиція базується на непорозумінні [80, с. 63–64].

Разом з тим у юридичній літературі поряд з основним та додатковим безпосередніми об'єктами вирізняється також факультативний безпосередній об'єкт. Під ним розуміються такі суспільні відносини, які в інших випадках заслуговують на самостійну кримінально-правову охорону, але при скоєнні досліджуваних злочинів не обов'язково можуть ставитись під загрозу заподіяння шкоди. При цьому В. Я. Тацій зазначає, що вказаним об'єктом можуть бути визнані лише ті суспільні відносини, які законодавець поставив під охорону конкретної кримінально-правової норми [107, с. 101–103]. П. П. Михайленко, заперечуючи цим міркуванням, наполягає на тому, що прихильники двооб'єктних злочинів вважають другий (додатковий) об'єкт факультативним, тобто його наявність не обов'язкова. А якщо це так, то яка ж його роль у кваліфікації злочинів? Вона нульова, тому що буде він чи не буде, склад злочину залишається незмінний і для наявності конкретного складу злочину значення не має [80, с. 65]. В. Я. Тацій своїм судженням начебто ставить факультативний об'єкт на належне йому місце, яке, на наш погляд, доволі переконливе і фундаментальне, оскільки відхилення від цього вихідного положення, яке займає факультативний об'єкт, призвело б до того, що ми були б змушені визнавати об'єктами злочину фактично всю сукупність суспільних відносин, яким скоєним злочином завдано певного збитку [106, с. 79–103]. Таким чином, ми вважаємо, що шкідливість факультативного об'єкта в такій формі, як він існує, безсумнівна. Проте водночас він має сенс, а тому має право існувати, оскільки з позиції демократичності правосуддя здатний на певну користь, тому що факультативність певних об'єктів, які не охороняються кримінальним законом, свідчить про спричинення ним будь-якої шкоди або збитку, а це, у

свою чергу, повинно визначати один з напрямів діяльності правоохоронних органів з метою вжиття ефективних засобів з їх фіксації для подальшого відшкодування винним (в обов'язковому порядку) завданих збитків і будь-якої шкоди як за кримінально-правовим позовом, так і в цивільно-правовому порядку.

З порівняння позицій різних вчених при оцінці безпосередніх об'єктів злочинів (навіть не торкаючись досліджуваної проблеми) випливає, що в одних випадках вони лише торкалися реальної ситуації, в інших достатньо обґрунтовано доходили фундаментальних висновків, але часто ці висновки були діаметрально протилежні, і одні з них категорично відкидали позицію інших про існування двооб'єктних складів злочинів, вважаючи, що вона базується на непорозумінні. На наш погляд, якщо навіть не торкатись справжньої причини, це свідчить про те, що будь-який висновок може мати як прихильників, так і супротивників, і їхня позиція залежить від впевненості й власного, суб'єктивного бачення проблеми. Крім того, як зазначалося, незалежно від досконалості певних позицій усі вони завжди мають позитивний ефект, що сприяє постійному вдосконаленню кримінального права і законодавства. З огляду на це всі ці позиції випускають деякі відтінки існуючих недоліків. Свідченням цього може бути бажання обов'язково пов'язати конкретний склад злочину, який міститься в певному розділі Кримінального кодексу, із родовим об'єктом, у той час як він не може ототожнюватися з безпосереднім об'єктом власне належністю до громадських інтересів. Найчастіше він посідає друге або третє місце після основного безпосереднього об'єкта і завжди залишається символом, який постійно потребує кримінально-правової охорони, іншими словами, абстрактним, таким, що фактично не існує.

Майже такі самі символи здебільшого становлять і основні безпосередні об'єкти, що підтверджують склади злочинів, які включені в запропоновані нами класифікаційні групи і які лише у двох групах з десяти захищають громадські інтереси й відповідають їм і за змістом, і по суті, а також щодо виконання поставлених перед ними завдань. Останні вісім груп складів злочинів, хоча перед ними й поставлено різні завдання, об'єднує небезпека, яку вони становлять для суспільства в разі скоєння (навіть з метою заволодіння загальнонебезпечними предметами для подальшого використання в момент скоєння тяжких і корисливо-насиленницьких злочинів або подальшого проти-правного володіння ними).

Незалежно від того, що всі кримінально-правові норми захищають різні інтереси, про що й свідчить їх класифікація, одні з них повинні попереджати незаконне поводження з вогнепальною (або холодною) зброєю, вибуховими речовинами і бойовими припасами, інші — небезпечне поводження з легкозаймистими, їдкими, отруйними та сильнодіючими речовинами, треті — приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки або захворюваності населення, а також про заготівлю, переробку чи збут радіоактивно забруднених продуктів харчування або іншої продукції, четверті — протиправні дії з радіоактивними матеріалами, п'яті — незаконне вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання для виготовлення зброї, а також військової і спеціальної техніки і незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини, шості — всебічно і безапеляційно перешкоджати злочинним діям з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами — і всі вони об'єднуються однією реальною (потенційною) загрозою, яку мають їх різноманітні властивості, потенційні можливості заподіяння шкоди тощо. Іншими словами, безпека досліджуваних складів злочинів іде від існування загальнонебезпечних предметів, а також від дій (бездіяльності), пов'язаних з цими предметами (взаємодії з ними, використання, застосування тощо). У сукупності ці норми здійснюють кримінально-правову охорону загальної безпеки, позаяк поєднані внутрішніми зв'язками, що визначаються інтересами, які охороняються (у розглядуваному випадку) ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України і вирізняються з усіх складів злочинів певними визначеннями й ознаками, зокрема:

- предметами матеріального світу, які мають потенційну небезпеку для суспільства;
- внутрішніми цілями учасників постійно існуючих інтересів, які сподіваються на забезпечення власної безпеки від впливу й обігу цих предметів;
- загальними інтересами, що виникають і існують у суспільстві у зв'язку з необхідністю підтримувати його безпеку, не допускаючи неправомірного володіння та використання загальнонебезпечних предметів, речовин, радіоактивних матеріалів;
- протиправним поводженням з наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами або їх аналогами, їх протиправним обігом тощо з метою скоєння інших тяжких злочинів;

- особливими конкретними завданнями, які стоять перед кримінально-правовими нормами кожної із запропонованої нами класифікаційних груп, тісно пов'язаних із завданнями, що поставлені перед трьома, назвемо їх, як називали раніше, умовними родовими об'єктами;

- особливостями суспільних відносин, які забезпечують і гарантують захищеність широкого кола осіб від загрози заподіяння шкоди здоров'ю або позбавлення життя, знищення майна та іншої тяжкої шкоди від джерел підвищеної небезпеки;

- відмінністю загальної безпеки, яка охоплює всі види безпеки — національну, громадську, виробничу, пожежну та ін.;

- загальна безпека відрізняється від будь-якого іншого виду безпеки визначеними тільки для неї засобами захисту, що гарантується й надається всім громадянам суспільства;

- зовнішньою правовою оболонкою загальної безпеки є система, яка об'єднується правовими нормами й необхідними умовами, що зобов'язують учасників суспільних відносин дотримувати і обов'язково виконувати вимоги, наприклад, екологічної безпеки — не забруднювати землю, не ввозити на територію України відходів і вторинної сировини;

- загальна безпека гарантує кримінально-правовий захист громадських інтересів, пов'язаних як із вільним поведінням і обігом загальнонебезпечних предметів, так і з їх викраденням, вимаганням, привласненням, володінням, використанням, виготовленням або зберіганням;

- загальна безпека охоплює проблеми запобігання сприянню учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності, приховуванню скоюваних злочинів учасниками злочинних організацій, погрозам знищення або пошкодження об'єктів власності, завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, створенню злочинних організацій, непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, організації озброєних банд, вчиненню терористичних актів, нападів на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення;

- загальна безпека в певних напрямках охоплює ширший спектр, у який входять не тільки громадські інтереси, а й інтереси суспільства загалом і не тільки нашої держави, а й усіх держав світу.

Тому загальні завдання повинні втілюватися в особливих конкретних завданнях. У перспективі вони можуть бути вирішені (тільки,

щоправда, якщо отримають відповідну в повному розумінні цього слова оцінку) законодавцем, який зобов'язаний врахувати всі недоліки, включаючи протиставлення і штучну перестановку місцями основних і додаткових безпосередніх об'єктів з метою створення якійсь конкретній нормі закону певної первинної відповідності завданню, яке ставилось законодавцем. При цьому повинні враховуватися додаткові об'єкти, які випали зі сфери юридичного регулювання і проти волі законодавця потрапили до відносин взаємовиключної тенденції, тобто спричинивши в теорії і практиці суперечності, які призводять до неправильної кваліфікації, невідповідності мети, яка поставлена перед нормою закону, фактичній відповідальності. Слід також врахувати неоднозначне тлумачення і категоричність висновків теоретиків, що, у свою чергу, не сприяє розвитку ані науки, ані практики, призводить до затримання вдосконалення розробки теоретичних питань, відволікаючи сили на другорядні проблеми. І ще раз зауважимо, що існуюча класифікація “по горизонталі” стала фактором штучного гальмування руху науки і практики. Проте вона дістала певне визнання і підтримку, вплинувши на те, що дійсні безпосередні об'єкти злочинів недооцінювались, ставали недосяжними для правозастосовчої практики, а допоміжні або факультативні штучно або умовно висувались на передній план.

У теорії кримінального права (і в юридичній літературі) не існує чітко розроблених критеріїв для визначення як родового, так і безпосереднього об'єкта [128], тобто не з'ясовано, який саме зміст диспозиції статті відповідатиме інтересам, що підлягають кримінально-правовій охороні, які між ними повинні бути або допускаються співвідношення, що повинно переважати в їх визначенні тощо. На нашу думку, скажімо, якщо родовий об'єкт збігається з безпосередніми внутрішніми зв'язками, зовнішніми цілями і загальними інтересами, то такий збіг необхідно визнавати ідеальним, а якщо не збігається, то вони повинні об'єднуватись хоча б особливими, конкретними завданнями, а також критеріями чітко обґрунтованого загального завдання (родового об'єкта). Це свідчитиме про те, що інтереси, винесені законодавцем під кримінально-правову охорону і захищені ним до конкретного родового об'єкта, будуть справді захищені. І не через бажання законодавця, а тому, що ним знову і знову можуть бути створені двооб'єктні норми. Важливо, що такий склад потребує конкретного законодавчого доопрацювання. Такі склади в подальшому викладі включатимемо в різні класифікаційні підгрупи, які визначаються родовим об'єктом, і

злочини кваліфікуватимуться (за сукупністю тощо) не шляхом поглинання менш суворого покарання суворішим або часткового складання строків, а тільки й переважно шляхом повного складання строків, що зазначатимуться в санкціях цих статей. У такий спосіб буде визначено не лише об'єктивну юридичну оцінку скоєного злочину, а й винні піддаватимуться повній відповідальності за скоєні діяння.

Обґрунтованість створення самостійних складів злочинів або внесення доповнень у чинні статті Кримінального кодексу можна підтвердити на прикладі все того ж складу злочину, за який передбачається відповідальність згідно зі ст. 628 КК України “Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини”. Безпосереднім об'єктом частини першої цієї статті є інтереси екологічної безпеки, як зазначені в чотирнадцятій класифікаційній групі, а не інтереси економіки держави і суб'єктів господарювання і здоров'я населення, оскільки в сучасних умовах поступового виходу з економічного занепаду держави перше завжди переважатиме над другим, і тому розглядати здоров'я населення не доводиться. Безпосереднім об'єктом частини другої цієї статті є інтереси підтримання задовільної екологічної обстановки в Україні. Іншими словами, формулювання обох цих частин становлять норми, які лише попереджують ці суспільно небезпечні діяння. А про те, що ці дії (бездіяльність) є закінченим складом злочину, який вже заподіяв шкоди особам, що в певний спосіб стикалися з ними, законодавець не згадує.

Питання ж про те, що більшість відходів і вторинної сировини мають певні шкідливі властивості (отруйність, радіоактивність та ін.), як справедливо зазначається в юридичній літературі, і можуть призвести до масового захворювання людей, зумовити падіж або захворювання багатьох голів худоби, пошкодження на значних площах угідь, посівів, насаджень тощо [17, с. 77], безнадійно відійшли на другий план. Виною цього є та ж класифікація “по горизонталі”, адже виходячи з її принципів захист усіх нібито забезпечений. Проте є всі підстави поставити цей об'єкт (здоров'я населення) під кримінально-правову охорону, саме цього потребує майбутнє нашої держави. Підвищена небезпека речовин або матеріалів, які належать до категорії небезпечних відходів, не підлягає сумніву, а те, що вони особливо небезпечні для дітей і молоді, викликає тривогу. Формулювання диспозицій і передбачені санкції статті в такій редакції, в якій вони існують, не забезпечують повною мірою охорону такого об'єкта, як здоров'я населення.

Така охорона стане можливою лише тоді, коли у ст. 268 КК України буде введено частину третю приблизно такого змісту: “Порушення або умисне ігнорування норм безпеки при експлуатації, використанні або виробництві нових товарів та інших предметів із відходів і вторинної сировини (за наявності відповідного на те дозволу), що поставило в небезпечне становище інших осіб, карається позбавленням волі на строк від 3 до 5 років із конфіскацією всього, що сприяло скоєнню цього злочину”, а також частину четверту: “Порушення заборони про ввезення на територію України речовин і матеріалів, які належать до категорії небезпечних (незалежно від мети і мотивів), що поставило в небезпечне становище інших осіб, незалежно від того, дотримувались або не дотримувались учасники цього порушення норм безпеки під час транзиту чи ввезення, карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років із конфіскацією транспортних засобів і майна”. Тільки після таких законодавчих засобів забезпечуватиметься кримінально-правова охорона здоров’я населення і відповідно загальна безпека.

Таким чином, на підставі розглянутого доходимо таких висновків:

- точне визначення об’єктів, певних відносин, які входять у них, шляхом чіткого з’ясування впливу злочину або незакінченого злочину з настанням наслідків або без їх настання є критерієм оцінки характеру і ступеня громадської безпеки діяння й відіграє важливу роль у кваліфікації злочинів, а також має істотне значення для судово-слідчої практики, сприятиме уникненню недоліків у роботі;
- іноді досліджувані злочини проти екологічної і громадської безпеки, життя та здоров’я населення внаслідок неврегульованості кримінальним законом механізмів прихованого впливу на охоронювані інтереси (об’єкти) становлять навіть більшу небезпеку, ніж ті, що охоплюються заборонаю;
- розрив між формулюванням кримінально-правових норм і бажаним досягненням максимальної відповідності між зовнішньою формою кримінального закону і його внутрішнім змістом, між задумом законодавця і його втіленням зумовлює виникнення небезпеки відсторонення основних інтересів (безпосередніх об’єктів злочинів), що повинні охоронятися, на другий, а то й на третій план;
- наявний розрив зв’язку між основним безпосереднім об’єктом злочину і додатковими громадськими інтересами, які існують поряд з родовим об’єктом злочинів і об’єднуються в родовому об’єкті кримінально-правової охорони, є фактором стримування теоретичного розвитку кримінального права;

- застосований нині у визначенні безпосереднього об'єкта підхід не може задовольнити посталі потреби практики і теорії кримінального права;
- безпосередній об'єкт у нормотворчій діяльності має щонайменше подвійне значення, що створює можливість штучної зміни місцями (найчастіше несвідомо) “головних” та “другорядних”;
- безпосередній об'єкт злочину як обов'язковий елемент конкретного складу злочину не завжди відображає той конкретний вид громадських інтересів, які, на думку законодавця, повинні охоронятися кримінальним законом;
- остаточне і повне розшифрування охоронюваних інтересів, на наш погляд, повинно втілюватись у конструкціях статей з дотриманням логічної послідовності й завершеності, відображаючи ті громадські інтереси, які ставляться під кримінально-правову охорону, іншими словами, чітко окреслюючи об'єкт посягання в самій назві статті Кримінального кодексу;
- остаточне й повне розшифрування інтересів, що охороняються нормами статей Особливої частини Кримінального кодексу України, у диспозиціях яких ці інтереси іноді мають різний “відтінок” і тому зазначаються як кваліфікуючі ознаки, обставини чи умови, на наш погляд, повинні мати конкретніші визначення, а не розпливчасті, втілюватись у конструкціях статей з дотриманням логічної послідовності й завершеності, відображаючи при цьому громадські інтереси, які ставляться під кримінально-правову охорону, і в жодному разі не розмивати об'єкт посягання, чітко окреслюючи інші інтереси, що так само потребують кримінально-правової охорони;
- у кримінальному законі немає жодних вказівок на безпосередній об'єкт конкретного складу злочину, а для його з'ясування постає потреба ретельного здійснення соціально-політичного і юридичного аналізу;
- склади злочинів проти екологічної, громадської безпеки та здоров'я населення доцільно об'єднати в чинному Кримінальному кодексі України одним спільним об'єктом, відображаючи повною мірою соціально-правову необхідність захисту від них певних громадських інтересів, але тільки тих, що містять певні види (або ознаки) безпеки, а також небезпеки для життя і здоров'я невизначеного кола осіб;
- усі склади злочинів, передбачені ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України, ставлять під загрозу громадські інтереси;

створювана ними небезпека є загальною, оскільки загрожує настанням в одних випадках одночасно як вражаючого, так і руйнівного результату стосовно як окремих, так і багатьох разом узятих об'єктів, або передбачає підготовку до тяжких, корисливо-насильницьких злочинів шляхом використання джерел явної підвищеної небезпеки;

- небезпека злочинів проти екологічної, громадської безпеки та безпеки здоров'я населення прихована певною перспективою настання шкідливих або тяжких наслідків від впливу радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів та інших загальнонебезпечних предметів, створюючи своєю наявністю у вільному обігу (і поводженні) невизначену і здебільшого важкодоказову загальну небезпеку;

- кожний зі складів злочинів за наведеними ознаками належить до злочинів, що посягають на загальну безпеку згідно з охоронюваними інтересами і захищаються від небезпечного, навіть можливого посягання на об'єкти власності, життя, здоров'я, довкілля, на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, екологічну та іншу безпеку організацій, фізичних і юридичних осіб.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ І ЗАВДАННЯ

---

1. Зміст безпеки за видами і проявами.
2. Засоби і обставини, від яких залежить досягнення безпеки.
3. Який зміст вкладений законодавцем у поняття громадської безпеки?
4. Яка класифікація об'єктів злочинів у кримінальному праві має певну стабільність?
5. Які позиції обстоюються в юридичній літературі при визначенні різних об'єктів одних і тих же злочинів?
6. У працях яких вчених піддається критиці факт суперечливості, а в окремих випадках довільне визначення об'єктів злочинів?
7. Розкрийте зміст класифікації об'єктів злочинів “по вертикалі”.
8. Розкрийте зміст класифікації об'єктів злочинів “по горизонталі”.
9. Яку роль відводить відомий вчений В. Я. Тацій загальному, родовому та видовому об'єктам?
10. Порядок аналізу складових родового та безпосереднього об'єктів злочинів.

11. Чим приваблива одна з класифікацій двооб'єктних злочинів?
12. Яку роль у теорії кримінального права відіграла класифікація об'єктів “по горизонталі”?
13. Які твердження існують у теорії кримінального права щодо безпосереднього об'єкта?
14. Що сприяє правильному встановленню місця певних кримінально-правових норм у системі Особливої частини Кримінального кодексу України?
15. Яке саме визначення об'єкта в конкретно скоєному злочині дає можливість встановити кримінально-правову норму, за якою слід кваліфікувати скоєне суспільно небезпечне діяння?
16. Розкрийте поняття багатооб'єктного злочину.
17. Зазначте, чому в юридичній літературі спостерігається невизначеність щодо основних і додаткових безпосередніх об'єктів.
18. Які суспільні відносини розуміються під факультативним безпосереднім об'єктом в юридичній літературі?
19. Яку роль в юридичній літературі відіграє факультативний безпосередній об'єкт?
20. Яку користь для судово-слідчої практики може дати факультативний об'єкт?
21. Які норми в сукупності сприяють здійсненню кримінально-правової охорони загальної безпеки?
22. Якими чинниками об'єднані кримінально-правові норми, що поставлені під охорону загальної громадської безпеки?
23. Зазначте, які критерії існують у теорії кримінального права (і в юридичній літературі) для визначення як родового, так і безпосереднього об'єкта.
24. Що означає конгломерат складів злочинів, що ввійшли до розділу IX КК України?

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

3.1 ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ ПРЕДМЕТІВ ЗЛОЧИНІВ

Правоохоронна діяльність потребує з'ясування питання як про змістовне поняття і значення предмета злочину проти екологічної та громадської безпеки, життя і здоров'я населення та його видів, так і про нерозривно пов'язане з ним питання про предмет суспільних відносин, які є ключовими проблемами науки кримінального права. І хоча в теорії кримінального права з цього питання досягнуто значних результатів, проте немає підстав стверджувати, що проблему предмета злочинів вже цілком вирішено. Водночас немає потреби ретельно аналізувати всі існуючі в теорії кримінального права позиції щодо характеристики типів і видів предметів. Слід звернути увагу лише на те, що всі висловлені в юридичній літературі думки щодо предмета можна поділити на три групи: одні виходять з того, що предмет — це самостійне правове явище, що не стосується об'єкта; інші, навпаки, не помічають жодної відмінності між ними; треті вважають предмет елементом об'єкта. Але для того щоб дійти правильного висновку, необхідно розрізнити предмети суспільних відносин і злочину [123, с. 25].

Вважаємо, що вирішення зазначеної проблеми полягає саме в тому, що предмет кримінально-правового регулювання не може отожднюватись із кримінальними правовідносинами. Тому заміна проблеми предмета кримінального права проблемою правовідносин заважатиме дослідженню різноманітних відносин, які можуть і повинні підлягати, але не підлягають кримінально-правовому регулюванню, а також громадських відносин, які ще не існують у конкретний період і навіть у сучасних умовах, але можуть або повинні з'явитися в передбачуваному майбутньому [107, с. 101–103]. І це тоді, коли саме вони є вирішальним фактором у правотворчості законодавця. Тому така

заміна призводить до протиставлення кримінально-правової норми і правовідносин, тоді як однією з умов законності повинна бути повна відповідність змісту норми та правовідносин. Вона (заміна) дає підстави вважати, що кримінальні правовідносини можуть виникати й поза нормами кримінального права, а потім уже ними регламентуватися й закріплюватися. Врешті, перешкоджає визнання того, що предмети злочину і суспільних відносин як елементи об'єкта злочину не тотожні. У цій залежності об'єкт є сутністю взаємовідносин людей у суспільстві, а предмет — виявленням чи відчуттям суті, тобто предмет є матеріальною, речовою стороною суспільних відносин. Тому предмет злочинів необхідно відрізнити від об'єкта. Правильність такого положення підтверджується тим, що в низці випадків законодавець поряд із зазначенням об'єкта і ознак об'єктивної сторони надає особливого правового значення предметам, які не є речами, на підставі яких або у зв'язку з якими скоюються злочини.

На думку вченого А. І. Трайніна, предмет злочину — це речі, у зв'язку з якими або на підставі яких скоюються злочини; на відміну від об'єкта предмету не завдаються збитки [118, с. 178—179]. Н. І. Загородніков стверджує, що предметами злочинів необхідно визнавати ті речі матеріального світу, впливаючи на які суб'єкт заподіює шкоду об'єктові [36, с. 56—58]. М. Й. Коржанський дійшов висновку, що предмет злочину — це конкретний матеріальний об'єкт, в якому виявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину) шляхом фізичного і психічного впливу, на який спричиняється соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин [46, с. 104].

Так, об'єктом крадіжки будь-якої форми власності (ст. 185 КК України) є громадські інтереси державної, колективної або приватної власності, предметом же можуть бути гроші, промислові товари, будівельні матеріали та інші речі. Тут, а також в інших складах злочинів предметом суспільних відносин можуть бути різні фізичні тіла, речі (природні об'єкти, товари або предмети, які не мають ознак товару).

Наведені приклади підтверджують необхідність розрізняти предмет як структурний елемент суспільних відносин і як предмет злочину, тобто як існуючу поряд з об'єктом самостійну факультативну ознаку складу злочину. Кожен з цих предметів має притаманні лише йому ознаки і відіграє специфічну соціальну роль, тому вони й мають різні правові призначення. Таким чином, предметом суспільних відносин є той важливий зв'язок речей матеріального світу,

на підставі якого або у зв'язку з яким існують або виникають такі відносини [107, с. 79–103].

Фізичні властивості предмета посягання становлять причину для розмежування суміжних злочинів, що має першочергове значення для правильної кваліфікації злочинів. Наприклад, розкрадання вогнепальної зброї створює посягання на інтереси безпечного управління правом корпоративної власності на вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали, громадську безпеку (ст. 262 КК України), а крадіжка гладкоствольної мисливської рушниці — злочин проти власності.

Розглядаючи предмет злочину, В. Я. Тацій зауважує, що в конкретних складах, коли предмет зазначений у диспозиції статей Кримінального кодексу, він є обов'язковою ознакою складів злочинів і, звісно, впливає на них і їх остаточну кваліфікацію [107, с. 79–103]. І з цим слід погодитися. Наприклад, у ст. 237 КК України предметом злочину є небезпечні речовини, речовини з радіоактивним випромінюванням; у ст. 238 КК України — відомості про стан екологічної обстановки і захворюваності населення; у ст. 239 КК України — речовини, відходи чи інші матеріали, шкідливі для життя та здоров'я людини; у ст. 241 КК України — шкідливі для життя і здоров'я речовини, матеріали промислового чи іншого виробництва; у ст. 243 КК України — шкідливі для життя чи здоров'я людей матеріали, речовини чи суміші, відходи; у ст. 244 КК України — шкідливі відходи, відходи з небезпечним випромінюванням та енергією; у ст. 262 КК України — вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали; у ст. 263 КК України — вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої; у ст. 264 КК України — вогнепальна зброя або бойові припаси; у ст. 265, 266 КК України — радіоактивні матеріали; у ст. 267 КК України — вибухові, легкозаймисті, їдкі речовини та радіоактивні матеріали; у ст. 268 КК України — відходи і вторинна сировина, речовини або матеріали, які належать до категорії відходів, заборонених для ввезення в Україну; у ст. 269 КК України — вибухові або легкозаймисті речовини; у ст. 307–309, 311–317, 320 КК України — наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори та інші предмети; у ст. 321 КК України — отруйні та сильнодіючі речовини; у ст. 327 КК України — радіоактивно забруднені понад припустимі рівні продукти харчування та інша продукція; у ст. 333 КК України — сировина, матеріали, обладнання,

технології для створення зброї, а також військова і спеціальна техніка. В усіх випадках, стверджує професор В. Я. Тацій, законодавець вказує на певні види предметів, визнаючи, що будь-який предмет певного виду має специфічну, притаманну лише йому властивість, і тому за протиправні й незаконні дії з ними настає різна кримінальна відповідальність [107, с. 79–103].

У зазначених складах злочинів вказані в законі предмети виокремлені в самостійні групи кримінально-правових норм (відповідно ст. 237–239, 241–244, 257, 258, 305–327, 333 КК України) з урахуванням особливого правового режиму, зумовленого їх специфічними властивостями, здатними заподіяти значну шкоду загальній безпеці. Саме такі ознаки (властивості) названих предметів можуть становити обставини, щодо яких або через взаємодію з якими може бути досягнутий бажаний злочинний результат.

Як зазначалося, предмет злочину є обов'язковою ознакою складів, в яких суспільні відносини, що захищаються кримінальним законом, існують лише за наявності певних матеріальних предметів, впливаючи на які винний завдає збитку об'єктові [107, с. 79–103].

Професор В. Я. Тацій зауважує, що деякі вчені не вирізняють предмет як самостійну ознаку злочинів проти власності. На їхню думку, наявність безпосереднього об'єкта цих діянь виключає потребу в такому понятті, як предмет посягання. Тому відрив від об'єкта і його “ізолюване” дослідження не сприяють розкриттю справжньої сутності як предмета, так і об'єкта злочину. Така позиція призводить до змішування безпосереднього об'єкта і предмета, що неможливо визнати обґрунтованим, оскільки об'єкт злочину — це суспільні відносини, а предмет злочину — це матеріальний предмет, щодо якого суспільні відносини існують, але який безпосередньо не становить суспільні відносини. Разом з тим із цими предметами, а точніше ознаками, чинне законодавство пов'язує низку питань кримінально-правової відповідальності, і тому вони не можуть бути винесені за межі складу злочину. Саме в цьому й полягає якісна відмінність безпосереднього об'єкта суспільних відносин будь-якого злочину від його предмета, що, на нашу думку, виключає будь-яку можливість їх отождення.

Так, визнання майна предметом розкрадання (ст. 262 КК України “Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів”) передбачає

з'ясування як власне поняття “майно”, так і притаманних йому ознак. У теорії кримінального права питання про визначення цього поняття є дискусійним, оскільки не будь-яке “майно” або “матеріальне благо” може бути предметом розкрадання, позаяк останній має певні індивідуальні ознаки, що характерні тільки для нього.

Оскільки предмет розкрадання — це матеріальний предмет, який може бути вилучений з державних, громадських, колективних фондів і використаний на користь окремих осіб, це положення може стосуватися тільки предметів, які мають фізичні ознаки. У цьому зв'язку не може бути предметом розкрадання право, зокрема, і право майнового характеру. Так, при розкраданні шляхом шахрайства зовні законне право на майно може бути придбані. Але до реалізації цього права, до заволодіння майном такі дії не спричиняють збитків будь-якої власності й не порушують відносин з виробництва й розподілу матеріальних благ [107].

У подальшому при здійсненні посягання предмет злочину здебільшого не зазнає жодної шкоди. Твердження, що предмет злочину завжди піддається зміні, не обґрунтоване. При скоєнні розкрадання, грабежу, розбою та деяких інших видів злочинів шкода заподіюється тільки громадським інтересам, але в жодному разі не предмету посягання. Він не змінюється при скоєнні розкрадання. Предмет злочину при цьому не погіршується, а злочинець докладє зусиль, щоб зберегти товарний вигляд вкраденого. В інших злочинах предмет обов'язково видозмінюється, погіршується, пошкоджується й навіть знищується. Це відбувається, зокрема, при знищенні або пошкодженні документів, бланків, печаток, будівель, споруд, лісових масивів, посівів, речей та інших матеріальних об'єктів. А проте предмет не є обов'язковою ознакою кожного злочину. Коли у кримінальному законі немає вказівки на предмет, він не є ознакою складу злочину.

У деяких складах злочинів предмету посягання може й не бути, зокрема, при скоєнні таких злочинів, як державна зрада (ст. 111 КК України), окрім випадків державної зради у формі шпигунства (ст. 114 КК України); заклику до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або посягання на територіальну цілісність України (ст. 110 КК України). Повертаючись до раніше викладеного, констатуємо, що предмет злочину є не постійною, а факультативною ознакою складу злочину. При розгляді факультативного предмета йдеться не про конкретний, а про загальний склад злочину, оскільки він властивий не кожному складу злочину. У складах злочинів, де

предмет вказаний безпосередньо в диспозиції статті або впливає з її змісту, його наявність обов'язкова. Відсутність у діянні названого в диспозиції статті Кримінального кодексу предмета свідчить про відсутність і цього складу злочину. У таких складах він (предмет) найчастіше встановлюється раніше від інших ознак, після чого за допомогою отриманих про нього даних з'ясовуються інші ознаки злочину. Чинне законодавство, виокремлюючи певні речі матеріального світу як предмети злочинів, враховує їх особливий правовий режим, зумовлений корисними або шкідливими властивостями останніх. Вони, у свою чергу, зумовлюють потребу надання їм певної правової значущості в конкретному складі злочину на підставі їх нерозривного зв'язку власне із суспільно небезпечним діянням. Зазначені ознаки предметів і є тими обставинами, щодо яких або шляхом впливу на які скоюються злочини. До них можна зарахувати також підроблені гроші або цінні папери (ст. 199 КК України); твори, що пропагують культ насильства й жорстокості (ст. 300 КК України); вибухові речовини (ст. 262, 264 КК України) та ін.

Окремі вчені вважають, що хоча предмет і є самостійною ознакою складу злочину, проте в окремих складах він збігається з предметом суспільних відносин — загальним об'єктом, який охороняється кримінальним законом (наприклад, злочини проти власності — розд. VI КК України). У цьому зв'язку постає питання про місце предмета у розглядуваних складах злочинів, коли він тісно пов'язаний з об'єктом. Предмет злочину може одночасно входити і до складу охоронюваних суспільних відносин як їх предмет. У науці кримінального права і на практиці стало вже традиційним розглядати предмет злочину разом з об'єктом. Видається, немає потреби змінювати це загальноприйняте положення, тим паче, що предмет злочину насамперед і переважно пов'язаний безпосередньо з об'єктом злочину [49, с. 19–22].

В юридичній літературі існує точка зору про правомірність виокремлення такого поняття, як предмет злочинного впливу. Пропонується це поняття визначити як елемент охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, що підлягає безпосередньому впливу і якому насамперед завдається збиток. Таким предметом можуть бути суб'єкт, власне соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин. Встановлення предмета злочинного впливу в кожному конкретному злочині полегшує визначення механізму заподіяння збитків власне об'єкту, сприяє визначенню розміру й характеру наслідків суспільно небезпечного діяння. Тому щодо потреб криміналь-

ного права необхідно вирізняти три поняття предмета: предмет охоронюваних суспільних відносин; предмет злочину; предмет злочинного впливу [107, с. 41–50].

Розглядаючи загальне поняття предмета злочину, коротко охарактеризуємо випадки, коли в результаті злочину заподіюється моральна або фізична шкода особі (особам), щодо якої (яких) цей злочин скоєний. Таких осіб в юридичній літературі та кримінальному процесі прийнято називати потерпілими. Так, при нападі з метою заволодіння приватним майном (розбої) потерпілим може бути особа, яка стала жертвою нападу, при захопленні заручників — особи, які захоплені або утримуються як заручники, тощо [86, с. 43–45].

М. Й. Коржанський вважає, що при посяганні на особу предметом злочину є людина як жива біологічна істота, людина за природною суттю, а тому неправомірно використовувати у кримінальному праві процесуальний термін “потерпілий” [49, с. 19–22].

Предмет злочину при цьому є науково-юридичною абстракцією і ознакою складу, який містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину. У багатьох випадках предмет становить конструктивну ознаку об'єкта злочину певного виду [24, с. 43–45].

Аналіз значення у чинному законодавстві можливих предметів злочинів (озброєння, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби та ін.) засвідчує, що більшість із них законодавець вважає предметами злочину з урахуванням їх особливого правового режиму, зумовленого корисними або шкідливими властивостями, а також їх загальнонебезпечною властивістю. Саме ці властивості предметів і становлять обставини, щодо яких або шляхом впливу на які скоюються злочини [108, с. 9–39; 116, с. 64–69; 117, с. 29–52].

На нашу думку, відмінність загальнонебезпечних предметів від джерел підвищеної небезпеки полягає в тому, що останніми є транспортні засоби, які використовуються злочинцями для полегшення скоєння злочину, переміщення до місця скоєння злочину або від нього, для втечі від переслідувачів тощо. Поводження з ними не становить небезпеки на відміну від знарядь скоєння злочину, а також інших предметів, що вийшли з-під контролю осіб, яким доручені, і потрапили до інших осіб, які використовують їх для скоєння тяжких злочинів. До джерел підвищеної небезпеки належать також вибухові речовини, але тільки при використанні їх у народному господарстві. У разі ж виходу їх з-під контролю вони стають загальнонебезпечними предметами, оскільки можуть бути використані для злочинних цілей.

При цьому предмет злочину аналізувався незалежно від структури громадських інтересів, тому він завжди є соціально значущим феноменом громадських інтересів. Мало того, коли предмет є обов'язковою ознакою складу злочину, він найчастіше встановлюється раніше від інших і часто на підставі отриманих про нього даних з'ясовуються інші ознаки.

Предмет злочину слід відрізнити також від знарядь і засобів скоєння злочину, які злочинець безпосередньо використовує при посяганні з метою досягнення бажаного ним суспільно небезпечного результату.

Основна відмінність між предметом злочину, знаряддями і засобами злочину полягає в характері використання цих речей у процесі скоєння злочину. Якщо вони використовуються як інструмент (технічний засіб) впливу на об'єкт, то вони є знаряддями або засобом скоєння злочину. Коли ж та сама річ відіграє пасивну роль і дія здійснюється лише у зв'язку або відносно цієї речі, то вона повинна бути визнана предметом посягання. Так, за фізичними властивостями одна й та сама матеріальна річ може бути як предметом, так і знаряддям скоєння злочину. Наприклад, автомобіль може бути предметом злочину при його викраденні (ст. 289 КК України) або технічним засобом злочину при скоєнні низки розкрадань (для перевезення викраденого). Пістолет, який є предметом посягання при розкраданні (ст. 262 КК України), виконує роль знаряддя при бандитизмі, вбивстві тощо. Тому правильне встановлення предмета злочину, як і його безпосереднього об'єкта, сприяє в кінцевому підсумку суворому дотриманню чинного законодавства при розгляді судами кримінальних справ [46]. Отже, знаряддя і засоби скоєння злочину відрізняються від предмета злочину й не пов'язані із суспільними відносинами, на які здійснюються посягання. Предмет злочину, як правило, повертається потерпілому (державній, громадській, кооперативній організації або особі), знаряддя ж і засоби скоєння злочину підлягають конфіскації і зверненню в дохід держави.

При цьому власне предмет злочину є необхідною передумовою існування суспільних відносин або формою закріплення суспільних відносин, на які посягає суспільнонебезпечне діяння, а також яким завдається збиток через злочинний вплив. Встановлення властивостей предмета має важливе значення не тільки для визначення характеру і ступеня громадської небезпеки злочину, й для кваліфікації скоєного. Родовий і безпосередній об'єкти слід визначати на підставі

ознак і особливостей предмета, тому що відносно окремих їх видів можуть існувати тільки конкретні злочини [107, с. 79–103].

На думку окремих вчених, під предметом злочинного впливу необхідно розуміти той елемент відносин, на який спрямовується безпосередній злочинний вплив і якому з огляду на це насамперед завдається збиток. Таким предметом може бути суб'єкт, соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин. Встановлення предмета злочинного впливу в кожному конкретному злочині полегшує з'ясування механізму заподіяння збитків об'єкту, а також сприяє визначенню розміру і характеру наслідків суспільно небезпечного діяння [107, с. 79–103].

Предмет злочину може водночас входити до складу бережених суспільних відносин як їх предмет. Стосовно потреб кримінального права необхідно розрізняти три поняття предмета: предмет бережених суспільних відносин; предмет злочину; предмет злочинного впливу.

Ретельно проаналізувавши наукові джерела, а також з огляду загальні ознаки предметів злочинів проти екологічної, громадської безпеки та безпеки життя і здоров'я населення, доходимо таких висновків [72, с. 125–127]:

- необхідно розрізняти предмет як структурний елемент суспільних відносин і як предмет злочину, тобто існуючу поряд з об'єктом самотійну факультативну ознаку складу злочину;
- кожний із предметів, які зазначаються в диспозиціях ст. 237, 239, 241, 243, 244, 257, 258, ч. 3, 5 ст. 260, ст. 261–269, 305, 307–317, 320–324, 326, 327, 333 КК України, має специфічні, притаманні лише йому ознаки і відіграє своєрідну соціальну роль, а тому має певне правове призначення;
- фізичні властивості предмета посягання є підставою для розмежування суміжних злочинів;
- будь-який із предметів певного виду має першочергове значення для правильної кваліфікації злочинів;
- будь-який із предметів певного виду має специфічну, притаманну лише йому властивість і тому за протиправні й незаконні дії з кожним з них настає певна кримінальна відповідальність;
- предмет злочину може одночасно входити до складу суспільних інтересів як науково-юридична абстракція і бути ознакою складу, що містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину;

- встановлення предмета в кожному конкретному злочині полегшує визначення механізму заподіяння збитків безпосередньо об'єкту і сприяє визначенню розміру й характеру наслідків суспільно небезпечного діяння;
- основна відмінність між предметом злочину, знаряддями і засобами злочину полягає в характері використання цих речей у процесі скоєння злочину;
- відмінність загальнонебезпечних предметів від джерел підвищеної небезпеки полягає в тому, що останніми є транспортні засоби (які використовуються злочинцями для полегшення скоєння злочину, переміщення до місця скоєння злочину або від нього, для втечі від переслідувачів тощо). Безпосереднє поводження з ними не становить небезпеки на відміну від знарядь скоєння злочину, а також інших предметів, що вийшли з-під контролю осіб, яким доручені, і потрапили до інших осіб, які використовують їх для скоєння тяжких злочинів. До джерел підвищеної небезпеки належать також вибухові речовини, але тільки при використанні їх у народному господарстві. У разі ж виходу їх з-під контролю вони стають загальнонебезпечними предметами, оскільки можуть бути використані для злочинних цілей;
- якщо загальнонебезпечні предмети використовуються як інструмент (технічний засіб) впливу на об'єкт, то вони є знаряддям або засобом скоєння злочину. Якщо та ж сама річ відіграє пасивну роль і дія здійснюється лише у зв'язку або відносно цієї речі, то вона повинна бути визнана предметом посягання;
- за фізичними властивостями одна й та сама матеріальна річ може бути як предметом, так і знаряддям скоєння злочину;
- знаряддя та засоби скоєння злочину відрізняються від предмета злочину і не пов'язані із громадськими інтересами, на які здійснюються посягання;
- предмет злочину є необхідною передумовою існування суспільних відносин або формою закріплення громадських інтересів, на які посягає суспільно небезпечне діяння;
- у складах злочинів, де не визначається предмет злочину і його наявність не обов'язкова, тому що диспозиція відповідної статті Кримінального кодексу побудована так, що на перший план висуваються громадські інтереси у вигляді правил, інструкцій, законів та інших нормативних актів, які регулюють ці інтереси (і в разі дотримання цих нормативних актів — правил, інструкцій тощо — кримі-

нально-правові відносини не виникають), а в разі їх недотримання чи умисного порушення в механізм реалізації цієї норми вступають саме інтереси, які закладені в таких правилах, положеннях тощо і тому саме вони і є в цьому разі предметом злочину;

- за ознаками і особливостями предмету слід розрізняти родовий і безпосередній об'єкти, яким завдається збиток через “злочинний вплив”; при цьому їх не слід ототожнювати, позаяк щодо їх окремих видів можуть існувати тільки конкретні злочини;

- власне предмет “злочинного впливу” є системоутворювальною ознакою у складах досліджуваних злочинів і самостійною ознакою будь-якого з них;

- якщо предмет вказаний у диспозиціях статей Кримінального кодексу як іменний, він є обов'язковою ознакою цих складів злочинів, що впливає на їх кваліфікацію;

- у кримінально-правовому розумінні предмет є тією істиною, яка визначає й окреслює бар'єр, порушення якого (через протиправне поведіння з ним) розриває цілісність і узгодженість громадських інтересів і пов'язаних з ними процесів охорони фізичних та юридичних осіб;

- предмет є істиною, без якої не може бути складу злочину, але тільки тоді, коли він є домінуючою ознакою такого складу злочину;

- в усіх випадках, коли законодавець вказує на певні види предметів, він тим самим визначає, що будь-який з цих предметів має специфічну, притаманну лише йому властивість, і тому за протиправні й незаконні дії з ними настають різні види кримінальної відповідальності.

3.2 ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ ТА ІНШИХ СКЛАДОВИХ ОЗНАК, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ПРЕДМЕТ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ (І ОХОРОНИ ІНТЕРЕСІВ)

Насамперед зауважимо, що в чинному Кримінальному кодексі України не наводиться визначення понять “вогнепальна зброя” (ст. 257, 258, 260, 262, 264, 267), “холодна зброя”, “інша холодна зброя” (ст. 263) та їх спеціальне призначення, а лише вказується на

незаконне володіння ними. А отже, для правильного вирішення питання про відповідальність за досліджувані злочини, правильного та повного розуміння їх суті й відмежування вогнепальної зброї від холодної та іншої холодної зброї, а також відмежування злочинів, передбачених, наприклад, ст. 263 КК України, від суміжних злочинів у законодавстві повинно бути наведено точне визначення цих понять, що сприятиме вирішенню суперечностей, які виникають у судово-слідчій практиці. Спробуємо відмежувати поняття вогнепальної зброї від холодної та іншої холодної зброї. Перед тим як перейти від загального до конкретного, наведемо їх загальне поняття.

Законодавча і детальна регламентація правоохоронної діяльності щодо забезпечення правового режиму зброї полягає не тільки в переліченні її видів, на які поширюється дія відповідних правових норм, а й у визначенні ознак зброї, що вказують на її призначення та мету виготовлення. Це доцільно тому, що один і той самий об'єкт у різних галузях застосування позначається одним і тим самим терміном, який виражає різні за змістом поняття. Наприклад, сигнальний пістолет з позиції військової техніки вважається вогнепальною зброєю [72, с. 125–127], а з позиції криміналістики — спеціальним приладом, призначеним для подання світлових сигналів і освітлення місцевості.

До визначення поняття предметів досліджуваних злочинів, які входять у кваліфікаційні системи й застосовуються у праві, потрібно підходити дуже ретельно і на практиці звертати увагу на походження понять залежно від сфери людських занять, порівнюючи їх у цьому аспекті та узагальнюючи через визначення, які сформульовані в науці й відображають найхарактерніші риси їх змісту у криміналістиці, судовій балістиці, а також криміналістичному вченні про вогнепальну зброю. При цьому слід враховувати не лише заводські стандартні зразки, а й саморобні, перероблені, кустарні та інші екземпляри, що потребує їх значної деталізації, конкретизації та розширення.

Особливість криміналістичних класифікацій і їх понятійного апарату полягає в тому, що вони багато в чому визначаються завданнями з розкриття й попередження злочинів і пов'язані з поняттями теорії права [104, с. 23].

Так, у ст. 262, 264, ч. 4 ст. 296 КК України містяться поняття, які потребують розкриття їх точного криміналістичного змісту: “вогнепальна зброя”, “холодна зброя”, “бойові припаси” та ін.

У загальному значенні під зброєю розуміється предмет, за допомогою якого значно посилюються фізичні, суто м'язові можливості людини, яка має на меті нанести ураження живому організму при нападі або обороні [21; 35, с. 28].

У новому тлумачному словнику української мови наводиться таке визначення поняття “зброя” [88, т. 1, с. 743]: 1) знаряддя для нападу або оборони; 2) символ військової справи; 3) переносно засіб боротьби з кимось, чимось для досягнення якоїсь мети.

У словнику російської мови С. І. Ожегова наводиться таке визначення: зброя — будь-який засіб, пристосований, технічно придатний для нападу або захисту, а також сукупність таких засобів [92, с. 514].

Наведені визначення не містять кримінально-правового і криміналістичного понять зброї, що повинні охоплювати сукупність її основних ознак. А, наприклад, визначення, наведені в інших джерелах, зокрема, зброя — це предмети, призначені виключно для ураження живої цілі, які не мають іншого, господарського призначення й потребують спеціального дозволу на право користування, зберігання і носіння; зброя — це предмет, спеціально призначений (виготовлений) для ураження живої цілі, який не має господарсько-побутового призначення (за винятком спортивної, промислової охоти і стрільцякого спорту), в інтересах громадської безпеки вилучений із звичного цивільного обігу і в необхідних випадках допущений до застосування на підставі спеціального дозволу МВС, містять неточності й спірні моменти, оскільки акцентують увагу на тому, що зброя не повинна мати господарсько-побутового призначення, що, до речі, так само не є критерієм ознак, які сприяли б чіткому і правильному визначенню предметів, з використанням яких скоюються такі суспільно небезпечні діяння, як бандитизм (ст. 257 КК України), розбій (ст. 187 КК України) і хуліганство, вчинене із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 296 КК України). Не може бути визначальною ознакою зброї й те, що предмет в інтересах громадської безпеки вилучений зі звичайного цивільного обігу, а також те, що він в необхідних випадках допускається на підставі спеціального дозволу органів МВС. Такі неточні визначення, на нашу думку, є спробою підміни кримінально-правового і криміналістичного понять зброї та її ознак. Зазначені ознаки не слід використовувати у визначенні, оскільки вони суттєві

лише щодо стандартних зразків зброї. Саморобні ж предмети за цим визначенням будуть виключені зі складу зброї. Крім того, не можна вважати вилучення з обігу ознакою, що характеризує об'єктивні властивості предмета, оскільки це положення стосується правової регламентації і відображає ставлення держави до певних об'єктів.

Розглянемо основні ознаки, які повинні мати предмети, щоб їх можна було зарахувати до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, холодної, а також іншої холодної зброї.

На наш погляд, найповніше, але не безспірне визначення вогнепальної зброї і бойових припасів навів професор Е. Н. Тихонов [113, с. 170]. Зокрема, воно повинно включати такі ознаки:

- загальні — призначення зброї для нападу або активного захисту і ураження цілі шляхом її руйнування або нанесення тілесних ушкоджень (якщо ціль — жива істота);
- спеціальні — використання газів пороху або іншої вибухової речовини для метання снарядів; наявність ствола для надання напрямку руху снаряду; наявність пристрою для запалення заряду; достатня вражаюча дія заряду; конструкція предмета і його міцність повинні забезпечувати можливість зробити з нього більше одного пострілу;
- факультативні — наявність механізму замикання і запалення заряду, прицільних механізмів, рукоятки тощо.

Отже, вогнепальною зброєю є засоби, які спеціально призначені для нападу або активного захисту і ураження снарядом, що виштовхується зі ствола силою тиску газів порохового заряду, або його замінником, який має достатню вражаючу дію для нанесення тілесних ушкоджень і за будовою та міцністю конструкції дає змогу зробити більше одного пострілу.

До бойових припасів належать:

- патрони і міни до різних видів стрілецької та артилерійської зброї;
- патрони до малокаліберної зброї;
- бомби, гранати та інші засоби, призначені для використання без вогнепальної зброї.

Під вибуховими речовинами слід розуміти суміші або сполуки хімічних елементів, здатні під впливом зовнішньої дії (удару, тертя, нагрівання, вибуху іншої речовини) до швидкого хімічного перетворення (вибуху) з утворенням газів і виділенням значної кількості теплоти.

Однак перед тим як сформулювати загальне визначення предметів озброєння на підставі викладеного, розглянемо типи і види холодної зброї [97, с. 48].

За конструкцією холодна зброя поділяється на клинкову, неклинкову, комбіновану і замасковану.

За способом дії розрізняють такі види клинкової зброї:

- рубальну — шашки, шаблі, тесаки;
- колючу — шпаги, кортики, стилети, огранені штики, деякі різновиди кинджалів;
- колючо-різальну — фінські, мисливські ножі, кинджали, клинкові штики, армійські ножі та деякі національні види ножів.

Неклинкова холодна зброя за способом дії є ударно-розтрощувальною.

Комбінована зброя може бути ударно-розтрощувальною, колючою, колючо-різальною тощо.

Таким чином, до предметів озброєння належать різноманітні предмети і знаряддя, спеціально виготовлені з метою ураження мішені, живої сили і техніки, руйнування будівель і споруд на відстані, в яких використовується для виштовхування снаряда (кулі) механічна сила порохових газів, а також предмети і знаряддя як промислового, так і кустарного (саморобного) виробництва, виготовлені і пристосовані для ураження живої цілі з використанням фізичної сили стиснутої пружини, повітря, електричного розряду, а також нанесення колотих, різаних, розтрощених, рубаних ушкоджень.

Наведене визначення, на наш погляд, може бути базовим у широкому розумінні предметів озброєння, на основі якого можна сформулювати поняття вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин, холодного та іншого холодного знаряддя, а також предметів, які використовуються при скоєнні інших насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів.

Безсумнівно, саме предмет та його властивості й особливості є основою правильної кваліфікації протиправних дій (або бездіяльності) з предметами озброєння, радіоактивними, легкозаймистими, їдкими, отруйними, сильнодіючими, психотропними та іншими речовинами й предметами. За їх допомогою встановлюються об'єкти посягань і здійснюється їх відмежування одного від одного та від суміжних злочинів. Так, між предметами складів злочинів, передбачених ст. 238, 262, 269, 327, 333 КК України, та їх безпосередніми об'єктами, а також між складами злочинів, передбачених ст. 236–244, 251–253,

305–327 КК України, та їх безпосередніми об'єктами існує тісний зв'язок. Об'єкт кожного із зазначених злочинів існує насправді лише у зв'язку з наявністю вогнепальної або холодної зброї; бойових припасів; вибухових пристроїв; радіоактивних, легкозаймистих або їдких речовин; наркотичних засобів; психотропних речовин та їх аналогів; отруйних або сильнодіючих речовин, матеріалів; речовин і відходів, шкідливих для життя або здоров'я людей; відходів від матеріалів чи речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей; шкідливих речовин, відходів та інших матеріалів промислового чи іншого виробництва; шкідливих речовин чи сумішей; шкідливих відходів речовин; інших відходів чи сумішей, що містять шкідливі речовини понад встановлену норму; інших речовин (засобів) і визначається саме цими предметами. Такий зв'язок є підставою точного визначення об'єкта злочину і подальшого з'ясування його предмета.

Правоохоронна діяльність супроводжується випадками неправильної оцінки предмета злочину, а отже, і його об'єкта, що, у свою чергу, призводить до помилок у практичній діяльності органів внутрішніх справ. Характерним прикладом щодо цього є справа неповнолітнього Г. Він умовив Д., який не досяг 14-літнього віку, потай взяти у спортзалі районної ради добровільного співтовариства “Колгоспник” малокаліберну гвинтівку. Підліток вночі пробрався до спортзалу, узяв там дві малокаліберні гвинтівки і передав їх Г. Незважаючи на те що Г. скоїв злочин, передбачений ст. 223 КК України (ст. 262 чинного КК України), слідчі органи кваліфікували його дії за ст. 81 КК України (ст. 185 “Крадіжка” КК України), і народний суд засудив Г. за цією статтею. Але на підставі рішення судової колегії обласного суду у зв'язку з неправильною кваліфікацією вирок було скасовано, а справу направлено на додаткове розслідування зі стадії попереднього слідства. При повторному розгляді справи Г. був засуджений за ст. 223 КК України (ст. 262 чинного КК України).

Різноманітні розглядувані предмети як обов'язкова ознака злочинів також можуть стати джерелом нещасних випадків або бути використані з метою скоєння тяжких злочинів як проти громадської безпеки, так і проти особи, громадського правопорядку та інших злочинів.

---

* У подальшому при необхідності посилання на статті Кримінального кодексу, що втратив чинність з 1 вересня 2001 р. у дужках зазначатимемо (для зручності) статті Кримінального кодексу, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., якщо не буде обумовлено інше.

До суттєвих чинників визнання того, що зброя притаманна бойова якість, є її придатність для використання за призначенням або можливість приведення у придатний стан шляхом складання, переробки, ремонту тощо та використання її при ураженні живої цілі для нанесення тілесних ушкоджень або спричинення смерті.

Разом з тим зауважимо, що судова практика дотримується таких поглядів ще з 40-х років. Так, Верховний Суд колишнього СРСР в одній зі своїх ухвал у справі громадянина М. скасував попередній вирок і зупинив справу на тій підставі, що револьвер, який М. незаконно зберігав, був зіпсований, непридатний для стрільби і не міг бути відремонтований.

При цьому очевидним залишався факт зберігання злочинцем зброї вдома, а свідчене про те, що він намагався застосувати її при скоєнні злочину, не було. Але якщо зброя була непридатна до використання за призначенням у момент скоєння злочинного посягання, то це необхідно враховувати при кваліфікації злочину, навіть якщо вона буде використана для нанесення фізичної шкоди, але вже як, скажімо, ударно-розтрощувальний предмет. У цьому разі спеціальне приготування залишається наявним. Ця обставина є ще однією невирішеною проблемою, яка досі не регулюється нормами кримінального права. Вогнепальна ж зброя, бойові припаси і вибухові речовини — це спеціально виготовлені предмети, призначені для ураження живої сили, руйнування різних споруд і укріплень. До того ж вони мають властивості джерел підвищеної небезпеки.

Законодавець у формулюваннях ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України не наводить понять вогнепальної та холодної зброї, бойових припасів і вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів, їдких, легкозаймистих речовин та інших загальнонебезпечних предметів, які є предметами розглядуваних злочинів. При цьому не вказується їх спеціальне призначення, а лише протиправне володіння і поводження з ними, створення ситуацій, що небезпечні для життя і здоров'я людей або довкілля і можуть призвести до загибелі людей, масового захворювання населення або до інших тяжких наслідків. З цього випливає, що для правильного вирішення питання про відповідальність за злочин, правильного і повного з'ясування суті діяння необхідно відмежувати вогнепальну зброю від холодної та іншої холодної зброї; ці злочини один від одного та від суміжних складів злочинів. Крім того, необхідно сформулювати їх точне законодавче визна-

чення, що сприятиме вирішенню спорів, які виникають у слідчосудовій практиці.

Визначення зазначених предметів, що наводяться військовою наукою, судовою балістикою, криміналістикою і кримінальним правом, значно різняться. Мало того, навіть у кримінальному праві немає єдиного трактування поняття зброї. Таким чином, з'ясування кримінально-правових ознак вогнепальної та холодної зброї, боєприпасів та вибухових речовин становить значний теоретичний і практичний інтерес.

На думку професора В. П. Тихого, диспозиції ч. 1 ст. 262 та ч. 1, 2 ст. 263 КК України, передбачаючи відповідальність за злочинне поводження із зазначеними предметами, певною мірою прирівнюють їх один до одного. Отже, існують деякі загальні для них властивості, які дають можливість законодавцю встановити відповідальність за злочинне поводження з названими предметами в одній статті Кримінального кодексу. Насамперед ці предмети мають спеціальне призначення, а також певний ступінь безпеки в поводженні з ними [114, с. 30].

Хоча ця точка зору не дає змоги виокремити ступінь загальної небезпеки, яка настає або може настати від використання вогнепальної або холодної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв, вона проте сприяє з'ясуванню певного рівня небезпеки особи, яка володіє вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами і вибуховими пристроями. Проте водночас не сприяє чіткішому встановленню менш значної громадської небезпеки особи, яка володіє холодною або іншою холодною зброєю та іншими предметами, хоча б тому, що холодною або іншою холодною зброєю та іншими предметами можна заподіяти шкоду тільки при безпосередній взаємодії з ними, коли застосовується фізична сила, а фактична шкода від використання холодної або іншої холодної зброї та інших предметів залежатиме від сили удару і місця його нанесення. У той час як, скажімо, вогнепальна зброя може вистрелити, а вибухові речовини вибухнути самовільно. При цьому наслідки можуть бути непередбачувані. Отже, робити висновки про певні загальні властивості не доводиться.

Разом з тим предмет злочину — це особлива самостійна ознака злочину. Обґрунтованість цієї тези підтверджується тим, що в окремих випадках законодавець разом із зазначенням об'єкта і ознак об'єктивної сторони надає низці інших предметів, застосованих у

злочинній діяльності, особливого правового значення. Наприклад, у ч. 1 ст. 263 КК України законодавець встановлює відповідальність за незаконне зберігання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів або вибухових речовин. Та водночас за незаконне зберігання кинджалів, фінських ножів або іншої холодної зброї така відповідальність виключається [107, с. 79–103]. Очевидною в такому разі залишається проблема, яка полягає в законодавчому вмінні знаходити й виокремлювати те головне, що становить найбільшу небезпеку для громадських інтересів і тому потребує суворішого покарання, враховуючи при цьому, що кожний предмет відіграє специфічну соціальну роль, має тільки йому притаманні ознаки, правове призначення, а також інші ознаки і властивості, про які вже йшлося.

Оскільки структура будь-якого суспільного інтересу, який охороняється нормами закону, незмінна, до складу кожного такого береженого інтересу поряд з іншими системоутворюючими його складовими входить предмет суспільних відносин. Причому, які б властивості він не мав і в якій би формі не виявлявся, у складі суспільних відносин він завжди є його предметом, і його не можна назвати іншим (скажімо, предметом злочину або посягання). А отже, і досліджуватися він повинен лише як структурний елемент бережених суспільних відносин, що дає змогу глибше і повніше зрозуміти суть об'єкта злочину, який охороняється кримінальним законом, а слідом за цим визначити межі дії безпосередньо закону, механізм заподіяння злочинними посяганнями збитків і вирішити інші питання, важливі для правильного застосування кримінального закону.

У правоохоронній діяльності та судово-слідчій практиці зброєю вважаються предмети, офіційно визнані такими висновком експертизи. Але постійний прогрес науки і техніки відтворюється на вдосконаленні предметів господарсько-побутового, спортивного та іншого призначення. Часто вони відповідають деяким видам розтрощувальної, колючо-різальної, рубаючої холодної зброї, що потребує внесення в законодавство відповідних змін.

Положення про підвищену небезпеку предметів господарсько-побутового та іншого призначення при скоєнні злочинів відображено в законодавствах країн далекого зарубіжжя. Своєрідно це питання вирішено у кримінальному кодексі Франції: кишенькові й прості ножиці, палиці вважаються зброєю лише тоді, коли були використані для вбивства, нанесення ран або ударів [130, с. 101].

При вирішенні питання про винність особи у скоєнні злочинів, передбачених ст. 262, 264 КК України, потрібно встановити, чи належать вилучені у винного предмети до зброї, бойових припасів або вибухових речовин. При цьому необхідно враховувати, що зброя, бойові припаси і вибухові речовини можуть бути як заводського виробництва, так і саморобні, у тому числі несправні. Коли особа викрала непридатну до використання зброю (бойові припаси, вибухові речовини) і при цьому помилялась відносно її якостей, вважаючи, що вона справна, скоєне потрібно кваліфікувати як замах на розкрадання зброї. У п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 08.07.94 зазначається, що “до незаконного виготовлення відносяться, зокрема, переробка ракетниць, стартового, будівельного або інших пістолетів, виготовлення обрізів із мисливської, в тому числі гладкоствольної рушниць, в результаті чого вони набули властивостей вогнепальної зброї” [14, с. 195].

Проблемні питання, що постають на практиці, покликаний вирішувати Верховний Суд України, роз’яснюючи, що “спеціально приготованими для заподіяння тілесних ушкоджень слід визнавати такі предмети, які були пристосовані винним для вказаної цілі заздалегідь або під час вчинення хуліганських дій, а так само предмети, які не підлягали попередньому обробленню, але були спеціально підготовані винним для тієї ж мети” [14, с. 196].

На жаль, це не вирішує зазначених проблем, тому що пристосування предмета, яке привело б його в новий якісний стан, немає, як і змін його зовнішнього вигляду.

Зазначені ускладнення, що виникають у правоохоронній діяльності при визначенні категорії і таких ознак, за якими до певних категорій зараховується кожний із предметів, зазначених у ст. 236–244, 251–253, 256–269, 305–327, 333 КК України, спричиняють потребу розгляду найсуттєвіших із них і тільки щодо їх домінуючого значення.

З огляду на зазначене предмет злочину в досліджуваних складах злочинів становить їх структурний елемент: в одних випадках як предмет злочину, в інших — як предмет береження громадських інтересів (радіоактивні матеріали, наркотичні засоби тощо). Кожний із зазначених предметів наділений також корисними для суспільства ознаками. Так, предмети озброєння застосовуються працівниками правоохоронних органів при охороні громадських інтересів, військовослужбовцями — при охороні кордонів тощо. Тому предмет злочину

і предмет бережених громадських інтересів як самостійні елементи складу злочину в таких випадках повинні розрізнятися.

Підвищена небезпека цих предметів, коли вони перебувають “в оперативному володінні” звичайних, організованих і професійних злочинців, означає, що в одних випадках вони є предметами злочину, в інших — предметами правовідносин, які потребують і в тому, і в іншому випадку кримінально-правового регулювання. Наприклад, згідно із законом радіоактивні матеріали або отруйні та сильнодіючі речовини, а також наркотичні засоби можуть вважатися предметами злочину тоді, коли заради заволодіння ними здійснюються посягання на громадські інтереси, тобто коли є предметами корпоративних бережених громадських інтересів.

Завдання же структур, що здійснюють правоохоронну діяльність у сфері кримінально-правового регулювання громадських інтересів, полягає в забезпеченні встановленого порядку виготовлення, придбання та зберігання загальнонебезпечних предметів. Тому виготовлені предмети озброєння, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори з огляду на норми заборони визнаються предметами цих злочинів.

Аналіз питань правоохоронної діяльності про попередження незаконного обігу різноманітних предметів злочинів, які застосовуються або використовуються при скоєнні злочинів проти загальної громадської безпеки, дає підстави:

1) внести пропозиції щодо вдосконалення ст. 236—244, 251—253, 255—261, 262—270, 305—327, 333 КК України, зокрема, про включення у предмет злочину:

- гладкоствольної мисливської зброї (ст. 262, 263 КК України);
- металевій зброї (ст. 263 КК України);
- саморобної вогнепальної зброї (ст. 263 КК України);
- саморобної холодної зброї (ст. 263 КК України);
- іншої холодної зброї (ст. 263 КК України);

2) у примітці до ст. 262, 263 КК України дати поняття:

- вибухових пристроїв;
- металевій зброї, саморобної вогнепальної та холодної зброї;

3) встановити кримінальну відповідальність за виготовлення і володіння:

• будь-якою зброєю (вогнепальною і холодною), якщо її носіння мало на меті скоєння злочину і її мав при собі винний у момент скоєння суспільно небезпечного діяння;

- саморобною вогнепальною зброєю і пристроями, якщо вони використовувались у момент скоєння іншого тяжкого злочину, а також придатні для здійснення пострілу;

- вести кримінальну відповідальність за придбання, виготовлення і збут деталей для складання вогнепальної зброї;

4) внести зміни і уточнення у зміст низки норм:

- у ст. 263 КК України встановити відповідальність за носіння суспільно небезпечних предметів з метою скоєння злочинів;

- з метою усунення ускладнень у правозастосовчій діяльності органів внутрішніх справ у законі дати визначення і уточнення таких понять: у ст. 256 КК України — причетність до злочинної діяльності; у ст. 257 КК України — озброєна банда; у ст. 258 КК України — терористичний акт, терористична група, терористична організація; у ст. 259 КК України — неправдиве повідомлення; у ст. 260, 262, 263, 267, 269 КК України — вибухові речовини; у ст. 261 КК України — хімічні, біологічні та вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети; у ст. 262, 264 КК України — бойові припаси; у ст. 261, 262, 265, 267 КК України — радіоактивні матеріали (уточнене і поглиблене); у ст. 263 КК України — холодна зброя, інша холодна зброя; у ст. 267, 269 КК України — легкозаймисті речовини; у ст. 267 КК України — їдкі речовини; у ст. 270 КК України — пожежна безпека;

- при призначенні покарання за незаконні дії з радіоактивними матеріалами (ст. 262, 265, 267 КК України) необхідно враховувати тривалість їх дії; ступінь впливу на організм людини; довжину хвилі при гамма-випромінненні; поряд з метою скоєння злочинів враховувати також їх мотив (користь тощо) як кваліфікаційну ознаку;

5) внести зміни, що конкретизуватимуть предмети злочинів:

- з метою уникнення перекручення понятійної суті предметів злочинів, вказаних у ст. 333 КК України, наведені законодавцем у диспозиції статті терміни доповнити, уточнити або навести їх короткий опис;

- зазначені у ст. 268 КК України предмети злочину, названі просто відходами, вторинною сировиною, речовинами та матеріалами, конкретизувати в одному визначенні, де назвати їх відповідно об'єднуючими та конкретизуючими термінами: радіоактивними, бактеріологічними, мікробіологічними, хімічними речовинами та відходами, а також вторинною сировиною;

- у примітках або додатках до Кримінального кодексу навести списки сильнодіючих, отруйних, їдких, наркотичних засобів, психо-

тропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, допінгу та одурманюючих засобів, рослин, які містять наркотичні речовини (снотворного маку і коноплі), мікробіологічних та інших біологічних агентів, токсинів, заразних хвороб (епідемії);

- у примітках до ст. 236–244, 251–253 КК України дати поняття екологічної безпеки, небезпечних речовин (випромінювання), наслідків екологічного забруднення, екологічного стану, радіаційного стану, шкідливих для життя і здоров'я речовин, відходів та інших матеріалів, охорони надр, природних властивостей атмосферного повітря, речовин, відходів, матеріалів промислового чи іншого виробництва, шкідливих для життя і здоров'я, забруднення поверхневих чи підземних вод, водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод, зміни природних властивостей водних об'єктів, виснаження водних джерел, шкідливих для життя і здоров'я відходів матеріалів та речовин, незаконного скидання чи поховання матеріалів, речовин і відходів, шкідливих речовин чи сумішей понад встановлені норми, інших відходів, шкідливих відходів, небезпечних випромінювань, поширення епізоотії, інженерних систем захисту довкілля, тяжких технологічних аварій, екологічних катастроф, масового захворювання населення.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ І ЗАВДАННЯ

---

1. Розкрийте ключові проблеми науки кримінального права.
2. Яка заміна змісту норми і правовідносин може призвести до протиставлення кримінально-правової норми і правовідносин?
3. В яких складах злочинів предметом суспільних відносин можуть бути різні фізичні тіла та речі (природні об'єкти, різні товари або предмети, які не мають ознак товару)?
4. Які фізичні властивості предмета посягання є причиною для розмежування суміжних злочинів?
5. Що має першочергове значення для правильної кваліфікації злочинів?
6. В яких складах злочину предмет є обов'язковою ознакою і тому впливає на їх кваліфікацію?
7. Що, на думку деяких вчених, виключає потребу в такому понятті, як “предмет посягання”?

8. В яких випадках відрив від об'єкта і його “ізольоване ” дослідження не дають змоги розкрити справжню сутність як предмета, так і об'єкта злочину?
9. Що призводить до плутання безпосереднього об'єкта і предмета?
10. Що неможливо визнати обґрунтованим при визначенні об'єкта і предмета злочину?
11. З якими предметами (і їх ознаками) чинне законодавство пов'язує низку питань кримінально-правової відповідальності і через це вони не можуть бути винесені за межі складу злочину?
12. Коли постає питання про місце предмета у складах злочинів, якщо він тісно пов'язаний з об'єктом?
13. Яку цінність має встановлення предмета злочинного впливу в кожному конкретному злочині?
14. Що полегшує визначення механізму заподіяння збитків об'єкту і сприяє визначенню розміру та характеру наслідків суспільно небезпечного діяння?
15. Що слід враховувати при розгляді загального поняття предмета злочину?
16. Яка ознака складу злочину, що містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину, належить до науково-юридичної абстракції?
17. В яких випадках предмет злочину є конструктивною ознакою об'єкта злочину (певного виду)?
18. В яких випадках предмет є обов'язковою ознакою складу злочину і встановлюється раніше від інших, а часто на підставі отриманих про нього даних з'ясовуються інші ознаки?
19. За якими ознаками предмет злочину слід відрізнити від знарядь і засобів скоєння злочину?
20. На які домінуючі ознаки слід звертати увагу при визначенні поняття предметів, які входять у кваліфікаційні системи і застосовуються у праві?
21. В яких випадках відповідність понять можна встановити через їх визначення, що сформульовані наукою?

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ, ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

4.1 СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ (ДІЯ, БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ)

Безпосередньою ознакою будь-якого посягання на об'єкт, який охороняється нормою кримінального права, є дія або бездіяльність (складові об'єктивної сторони), на які вказує законодавець в диспозиції конкретного складу злочину. Аналіз досліджуваних злочинів засвідчує, що ці діяння виявляються у протиправному поводженні із загальнонебезпечними предметами. Щодо останніх застосовується певний вплив, який змінює їх взаємодію з іншими предметами та явищами і в такий спосіб впливає на людей та їхню поведінку. Об'єктивна сторона злочину характеризується діянням (дією або бездіяльністю), в якому злочинний умисел винного виявився ззовні, і всі зовнішні ознаки цього суспільно небезпечного діяння є підставами кримінальної відповідальності. Діяння становить психофізичну єдність, внутрішню (суб'єктивну) сторону якого утворює вина у формі умислу (або необережності), а зовнішню (об'єктивну) — акти усвідомленої вольової людської поведінки (дії або бездіяльності), які відбуваються в об'єктивному світі й зумовлюють у ньому певні зміни, які полягають, у заподіянні або загрозі заподіяння шкоди об'єктам, що охороняються кримінальним правом.

Специфіка конкретних складів відтворюється здебільшого в об'єктивній стороні диспозиції кримінального закону, яка становить переважно сукупність елементів, що характеризують об'єктивну сторону злочину.

Зрозуміло, що така “сукупність елементів” (за загальноприйнятою термінологією — ознак) не береться законодавцем довільно. Діяння за природою завжди взаємопов'язане з іншими елементами

складів і насамперед з його об'єктом. І саме об'єкт злочину вказує на природу механізму його порушення, а останній, у свою чергу, розкриває характер діяння у злочині. Іншими словами, об'єкт (звісно, безпосередній) визначає наслідки посягання, заподіяні йому збитки, а наслідками значною мірою визначається власне дія (бездіяльність), у результаті якої вони (наслідки) настають. Крім того, у злочинах з формальним складом, до яких, наприклад, належить склад злочину, зазначений у ст. 263 КК України, спостерігається тісний зв'язок діяння з предметами, оскільки, впливаючи на останні, винний завдає шкоди безпосередньому об'єкту, який залежно від злочинних посягань може змінюватись, тобто залежно від того, на який саме об'єкт спрямовано злочинні дії: на особу або на суспільний порядок шляхом впливу на предмети, які вже існують, а в деяких злочинах, таких як вбивство, тілесні ушкодження, грабіж, розбій тощо — на предмети, за допомогою яких вони скоєні.

Твердження про те, що об'єктивна сторона злочину є зовнішнім проявом суспільно небезпечного посягання на певний об'єкт, який охороняється кримінальним законом, неприйнятне щодо досліджуваних складів злочинів, тому що ці суспільно небезпечні діяння становлять не “зовнішній прояв”, а безпосередній вплив на бережені інтереси, що виявляється в протистоянні узятим під кримінально-правову охорону конкретним інтересам суспільства. Оскільки об'єктивне може становити лише об'єктивне, тобто дії виявляються у впливі, протидії тощо, сам термін “вияв” свідчить про певне явище. Іншими словами, це сутність і явище.

З філософських позицій сутність виражає внутрішній зв'язок об'єктивного світу, основу різноманітності явищ. Щоправда, явище певною мірою є проявом сутності речей, тобто це їх зовнішня форма, в якій і повинна виявлятися внутрішня природа речей. Тому хоча сутність і явище взаємопов'язані і становлять певну єдність, вони не тотожні.

При цьому немає потреби розглядати ці діяння (дії, бездіяльність) і зосереджувати увагу на всіх питаннях щодо об'єктивної сторони складів злочинів. Розглянемо лише ті з них, які відображають існуючі недоліки й допоможуть при розгляді об'єктивної сторони злочинів проти загальної безпеки та вирішенні проблеми її визначення.

З огляду на викладене об'єктивну сторону конкретного складу злочину утворюють ті передбачені кримінальним законом ознаки, які характеризують безпосередній вплив на інтереси, що охороняються.

А точне визначення ознак об'єктивної сторони сприятиме визначенню правильної кваліфікації скоєного.

Одна з основних проблем у правоохоронній діяльності, які негативно відбиваються на організації боротьби з досліджуваними злочинами, полягає в тому, що закон, формулюючи поняття кримінально-правової дії, підкреслює, що це поняття визначається сукупністю або системою дій (бездіяльності). Згідно із загальноприйнятим положенням злочин вважається закінченим у момент скоєння однієї із зазначених у диспозиції статті альтернативних дій (ст. 238, 263, 265, 267, 307, 309, 311, 313, 317, 318, 321, 322, 327 КК України).

Власне злочинна дія може мати форму як єдиної дії, так і ланцюга дій, що в сукупності утворюють цю об'єднуючу ознаку об'єктивної сторони складу злочину і характеризують злочини проти екологічної, громадської безпеки та безпеки здоров'я населення. Ці злочини неможливі без фактичного вчинення тільки їм притаманних дій (чи без дій), що зазначені в диспозиціях відповідних статей досліджуваних злочинів.

Певний інтерес щодо цього становить кваліфікація таких злочинних дій, як виготовлення, придбання, зберігання або збут отруйних і сильнодіючих речовин (ст. 321 КК України), а також інших дій, передбачених у названих складах злочинів. Як приклад можна розглянути один із варіантів кваліфікації злочинних дій з предметами озброєння за ознаками ст. 263 КК України.

1. На практиці діяння осіб, які скоюють не одну з дій, вказаних у диспозиціях ч. 1 та 2 ст. 263 КК України, а всі дії об'єктивної сторони досліджуваних злочинів, кваліфікують за цими частинами статті незалежно від того, що суб'єкт виготовив і носив, а потім збував холодну зброю.

2. При протиправному поводженні з вогнепальною зброєю, боеприпасами, вибуховими речовинами та холодною зброєю одночасно дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів ч. 1 і 2 ст. 263 КК України. На нашу думку, така кваліфікація діяння недосконала через односторонній підхід до осіб, які скоїли кілька злочинних дій, і до суб'єкта, який скоює одну дію — носіння предметів озброєння. Адже суб'єкт, який виготовив або відремонтував предмет озброєння і збуває його, не тільки переслідує корисливу мету, а й протиправно озброює іншу особу, яка може реалізувати злочинний задум (вбити, пограбувати тощо), і відповідає при цьому за всі скоєні нею дії, як і особа, яка скоїла одну із зазначених дій.

У судово-слідчій практиці відомі також випадки, коли винний, виготовивши або відремонтувавши холодну зброю, носить її і розпочинає виготовляти іншу холодну зброю, але з незалежних від нього причин не закінчує її виготовлення. За такі дії настає відповідальність за сукупністю двох видів злочинів: закінченого (ч. 2 ст. 263 КК України) і незакінченого (ст. 15 і ч. 2 ст. 263 КК України). Наприклад, за ч. 3 ст. 15 і ч. 2 ст. 263 КК України було засуджено І., який виготовив у місцях позбавлення волі ніж і як холодну зброю мав при собі. За деякий час він почав виготовляти другий ніж, але не закінчив виготовлення, оскільки був викритий співробітниками установи*.

Якщо особа одночасно носить і виготовляє вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини і холодну зброю, відповідальність повинна наставати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і 2 ст. 263 КК України.

Проте здебільшого у процесі слідства не враховується збут предметів озброєння (через складність доведення), наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів тощо, через що звинувачений притягується до відповідальності лише за носіння предметів, які в нього залишилися (які він не встиг збути). Причина цього полягає в об'єднанні у ст. 238, 263, 265, 267, 307, 309, 311, 313, 317, 318, 320, 322, 327 КК України кількох злочинних дій в одну, названу в диспозиціях цих статей. Розмежувати ці дії можна було б, поділивши на пункти: а) носіння; б) зберігання; в) придбання тощо (як це раніше передбачалося у ст. 222 КК України, що втратив чинність з 1 вересня 2001 р.), тобто відмежувавши головні від другорядних. Розмежування дій сприяє правильній юридичній оцінці всіх дій винного.

При наявності у скоєному злочині кількох дій, зазначених, наприклад, у ч. 1 або 2 ст. 263 КК України, основними повинні залишатись тільки “а” (носіння) і “б” (зберігання), інші — факультативними, що не враховуються при кваліфікації (детальніше див. розд. 7). Та й власне кваліфікація діяння, коли в діях суб'єктів окрім носіння є ще й зберігання вогнепальної зброї, матиме такий вигляд: пп. “а” і “б” ч. 1 ст. 263 КК України.

Запропоновані нами зміни редакції ст. 263 КК України повною мірою стосуються й інших зазначених складів злочинів, що

---

* Архів Дзержинського райсуду Харкова. Справа № 1-129, 1995 р. (для зручності викладу матеріалу використовуються статті Кримінального кодексу України, що набув чинності з 1 вересня 2001 р.).

зобов'язуватиме судово-слідчі органи враховувати всі злочинні дії скоєного злочину як під час попереднього слідства, так і у процесі судового розгляду, що виключить їх формальне перелічення у вирокках. При оцінці громадської небезпеки винного як обтяжуючу обставину необхідно враховувати також випадки виконання винним двох основних дій: носіння і зберігання. Таким чином, усі дії винного піддаються відповідній юридичній оцінці, яку буде реалізовано при призначенні покарання, а врахування всіх обставин справи в результаті може бути використане для організації боротьби зі злочинами проти загальної безпеки.

Іншими словами, зважаючи на те що об'єктивна сторона злочинів становить сукупність встановлених кримінальним законодавством ознак, які характеризують зовнішній процес злочинного посягання, цю обставину, на нашу думку, необхідно враховувати при юридичній оцінці всіх скоєних дій у сукупності основних з них.

Проаналізувавши склади злочинів, передбачені в Особливій частині Кримінального кодексу України, доходимо висновку, що 233 із 339 (68,7 %) злочинів можуть бути скоєні лише шляхом дій, які є основною формою здійснення злочинних діянь, що виявляються в активній поведінці особи: 106 із 339 (31,3 %) можуть бути вчинені як з необережності, бездіяльної необережності, так і через бездію. З них щодо загальної кількості злочинів 26 (7,7 %) — з необережності (ст. 119, 196, 242, 251, 264, 270, 274, 276, 281, 286, 288, 291, 325, 326, 363, 412, 414, 421, 425 КК України) — відповідно “вбивство через необережність”, “необережне знищення або пошкодження майна”, “порушення правил охорони вод”, “порушення ветеринарних правил”, “недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів”, “порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки”, “порушення правил ядерної або радіаційної безпеки”, “порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту”, “порушення правил повітряних польотів”, “порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами”, “випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації”, “порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху”, “порушення чинних на транспорті правил”, “порушення правил боротьби з епідеміями”, “порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами”,

“порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем”, “необережне знищення або пошкодження військового майна”, “порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення”, “порушення правил водіння або експлуатації машин”, “порушення правил польотів або підготовки до них”, “порушення правил кораблеводіння”, “порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання”, “порушення статутних правил несення прикордонної служби”, “порушення статутних правил несення бойового чергування”, “порушення статутних правил внутрішньої служби”; 33 (9,7 %) — з бездіяльної необережності (ст. 128, 131, 137, 140, 175, 183, 184, 193, 197, 202, 207, 210, 213, 214, 230, 236, 240, 243, 244, 247, 254, 263, 265, 267, 271, 273, 275, 282, 328, 329, 413, 426 КК України) — відповідно “необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження”, “неналежне виконання професійних обов’язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби”, “неналежне виконання обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей”, “неналежне виконання професійних обов’язків медичним або фармацевтичним працівником”, “невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших встановлених законом виплат”, “порушення права на отримання освіти”, “порушення права на безоплатну медичну допомогу”, “привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї”, “порушення обов’язків щодо охорони майна”, “порушення порядку зайняття господарською діяльністю”, “ухилення від повернення виручки в іноземній валюті”, “порушення законодавства про бюджетну систему України”, “порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом”, “порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння”, “порушення антимонопольного законодавства”, “порушення правил екологічної безпеки”, “порушення правил охорони надр”, “забруднення моря”, “порушення законодавства про захист рослин”, “безгосподарське використання земель”, “незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами”, “незаконне поводження з радіоактивними матеріалами”, “порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами”, “порушення вимог законодавства про охорону праці”, “порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою”, “порушення правил безпеки

на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах”, “порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд”, “порушення правил використання повітряного простору”, “розголошення державної таємниці”, “втрата документів, що містять державну таємницю”, “марнотратство або втрата військового майна”, “бездіяльність військової влади”; 33 (9,7 %) — шляхом бездії (ст. 120, 130, 133, 135, 136, 139, 164–166, 212, 220, 223, 227, 235, 237, 239, 250, 253, 284, 285, 354, 383–385, 388, 391, 395, 396, 402, 403, 428, 430 КК України) — відповідно “доведення до самогубства”, “зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби”, “зараження венеричною хворобою”, “залишення в небезпеці”, “ненадання допомоги особі, яка перебувала в небезпечному для життя стані”, “ненадання допомоги хворому медичним персоналом”, “ухилення від сплати аліментів на утримання дітей”, “ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків”, “злісне невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування”, “ухилення від сплати податків, зборів, інших обов’язкових платежів”, “приховування стійкої фінансової неспроможності”, “порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів”, “випуск або реалізація недоброякісної продукції”, “неотримання особою обов’язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання”, “невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення”, “приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення”, “забруднення або псування земель”, “проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів”, “проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля”, “ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха”, “неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден”, “одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації”, “завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину”, “завідомо неправдиве показання”, “відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов’язків”, “приховування майна”, “злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи”, “порушення правил адміністративного нагляду”, “приховування злочину”, “непокора”, “невиконання наказу”, “залишення гинучого військового корабля”, “добровільна

здача в полон”; 14 (4,2 %) — як шляхом дії, так і бездії (ст. 268, 269, 307, 309, 311, 319, 321, 334, 337, 374, 380 КК України) — відповідно “незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини”, “незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин”, “незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів”, “незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту”, “незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів”, “незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин”, “порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів”, “незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнотоксичних речовин”, “порушення правил міжнародних польотів”, “ухилення від призову на строкову військову службу”, “ухилення від призову за мобілізацією”, “ухилення від військового обліку або спеціальних зборів”, “порушення права на захист”, “невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист”.

Друга ж форма — бездіяльність — характеризується пасивною поведінкою особи, коли на неї з певних обставин було покладено обов’язок протистояти настанню злочинного наслідку. Такий обов’язок може випливати із закону або інших нормативних актів. Такими в попередженні злочинів, передбачених ст. 236, 239, 243, 251, 263, 265, 267, 269, 307, 309, 311, 319, 321, 325, 326 КК України, є спеціальні правила. Наприклад, ці правила В. П. Тихий пропонує поділити на дві групи: правила поведіння із загальнонебезпечними джерелами, які контролюються суспільством, і правила передбачливого поведіння з ними [114]. Проте автори дотримуються щодо цього інших позицій.

Проаналізувавши чинні нормативні акти, можна здійснити класифікацію дещо іншого характеру (на групи конкретної дії правил) і не відповідно змісту диспозицій конкретних статей, а згідно з формами порушення цих правил.

Перша група — Статут залізниць, Статут зв’язку, Поштові правила, Правила перевезення пасажирів і багажу [15] та інші правила поведіння з вибуховими, легкозаймистими речовинами, їдкими і

радіоактивними матеріалами [16]. Ці статuti і правила категорично забороняють пересилання і перевезення загальнонебезпечних предметів поштою або багажем.

Друга група об'єднує нормативні акти (інструкції) міністерств і відомств, які регламентують організацію роботи і забезпечення збереження вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин, радіоактивних матеріалів на підприємствах, в установах, організаціях, міністерствах і відомствах України. Цих інструкцій дотримуються інспектори дозвільної системи МВС, ГУВС, РУВС України, міських, районних органів внутрішніх справ України [91].

Третю групу становлять правила, покликані забезпечувати заходи з контролю за використанням, дозволом, урахуванням, збутом і переданням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів. За порушення цих правил настає дисциплінарна, адміністративна або кримінальна відповідальність. Ці правила регулюють порядок оперативного розпорядження такими предметами.

Четверта група правил регулює порядок обігу їдких, легкозаймистих, отруйних, сильнодіючих психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів і наркотичних засобів у лікувально-профілактичних закладах, аптеках, аптечних складах, на фармацевтичних виробничих підприємствах, у науково-дослідних інститутах, лабораторіях, навчальних закладах системи охорони здоров'я. Ці правила (затверджуються Міністерством охорони здоров'я України у вигляді додатку до наказу по міністерству) встановлюють повноваження медичних та наукових працівників, які мають спеціальні дозволи на розподіл і поводження з отруйними, сильнодіючими та наркотичними речовинами [38].

Виходячи із запропонованої щойно класифікації злочинні порушення відповідних приписів (постанов, спеціальних правил, інструкцій щодо безпечного поводження із загальнонебезпечними предметами) здійснюються в чотирьох формах:

- у грубому ігноруванні правил екологічної безпеки при виробничій необхідності взаємодії з довкіллям (ст. 236, 239–244, 251 КК України), вимог екологічної безпеки (ст. 237, 238, 253 КК України), ветеринарної (ст. 251 КК України) і пожежної (ст. 270 КК України); категоричної заборони активних дій (і їх дієвого ігнорування) з метою незаконного носіння вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (ст. 263

КК України); незаконного носіння радіоактивних матеріалів (ст. 265 КК України); незаконного ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК України); незаконного перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269 КК України); порушенні правил перевезення вибухових речовин, незаконному пересиланні вибухових речовин поштою або вантажем; порушенні правил перевезення радіоактивних матеріалів, незаконному пересиланні радіоактивних матеріалів поштою або вантажем (ч. 1 ст. 267 КК України); порушенні правил перевезення легкозаймистих речовин, незаконному пересиланні легкозаймистих речовин поштою або вантажем; порушенні правил перевезення їдких речовин, незаконному пересиланні їдких речовин поштою або вантажем (ч. 2 ст. 267 КК України);

- у безконтрольному і необережному поводженні з предметами озброєння, а саме в порушенні правил зберігання, придбання, виготовлення, ремонту вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (ст. 263 КК України); недбалому зберіганні вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК України); придбанні, видозмінненні, знищенні або руйнуванні радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу (ст. 265 КК України); порушенні правил зберігання та використання вибухових речовин (ч. 1 ст. 267 КК України), інших правил поводження з вибуховими речовинами, правил зберігання радіоактивних матеріалів, інших правил поводження з радіоактивними речовинами (ч. 1 ст. 267 КК України); правил зберігання їдких, легкозаймистих речовин, інших правил поводження з їдкими, легкозаймистими речовинами (ч. 2 ст. 267 КК України);

- у неналежному виконанні вимог, які перешкоджають вільному поводженню із загальнонебезпечними предметами в суспільстві і виявляються в порушенні правил використання й обліку вибухових речовин (ст. 267 КК України); незаконному, без відповідного дозволу збуті, переданні предметів озброєння (ст. 263 КК України); незаконному використанні, переданні, видозмінненні, знищенні, розпилюванні або руйнуванні радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі

чи в іншому вигляді) (ст. 265 КК України); порушенні правил використання і обліку радіоактивних матеріалів (ст. 267 КК України), використання їдких, легкозаймистих речовин (ч. 2 ст. 267 КК України);

- у перешкоджанні нормальному розпорядчому поширенню згідно із встановленими нормативами обігу отруйних, сильнодіючих речовин, які не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, а також здійсненні таких дій щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих речовин, без спеціального дозволу (ч. 1 ст. 321 КК України); порушенні встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних або сильнодіючих речовин (ч. 2 ст. 321 КК України); незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні чи збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), у тих же діях без мети збуту (ст. 309 КК України); незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні чи пересиланні прекурсорів з метою їх використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин (ч. 1 ст. 311 КК України); вчинення цих дій повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах, або з метою збуту, а також незаконний збут прекурсорів (ч. 2 ст. 311 КК України); незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні чи пересиланні прекурсорів з метою їх використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, вчинених організованою групою або в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 311 КК України); незаконному виготовленні, підробленні, використанні або збуті підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів, призначених для виробництва або виготовлення цих засобів чи речовин (ч. 1 ст. 319 КК України); вчинення цих дій повторно або за попередньою змовою групою осіб чи особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст. 306–317 КК України (ч. 2 ст. 319 КК України); порушенні встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушенні правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин (ч. 1 ст. 320 КК України); порушення цих же правил повторно

або якщо таке порушення спричинило нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах або призвело до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 320 КК України).

Застосований підхід до класифікації порушень правил не за складами злочинів, а за названими в диспозиціях статей конкретними формами діянь, які стосуються безпосередньо певної групи правил, що попереджують настання тяжких наслідків, зумовлюється тим, що при вирішенні питання про те, які саме правила зберігання, використання, обліку або перевезення порушені, необхідно в кожному конкретному випадку звертатись до правил або інструкцій, які регламентують безпеку поводження з названими речовинами, засобами, матеріалами та іншими предметами.

Питання про регулювання використання наркотичних засобів і про зупинення злочинного поширення наркотиків неодноразово розглядалось на міжнародних нарадах, результатом чого стало підписання низки міжнародних конвенцій.

Таким чином, скоєння діянь, що виявляються в порушенні статутів, правил, інструкцій та інших нормативних актів (в окремих випадках — прямої дії, зокрема, це стосується першої та четвертої із запропонованих класифікаційних груп), які визначають порядок безпечного поводження із загальнонебезпечними предметами, речовинами, засобами, матеріалами, у першій кваліфікаційній групі можливе у формі активної дії (при грубому ігноруванні категоричної заборони), тобто шляхом скоєння фактично однієї дії — транспортування. У другій групі — це безконтрольні дії (у двох складах — ст. 263, 265 КК України) і необережна бездіяльність (ст. 264, 267 КК України), причому скоєно може бути як одне діяння, так і кілька. У третій групі — змішані дії, тобто бездіяльність як неналежне виконання вимог, що перешкоджають виходу з-під контролю у вільне поводження предметів озброєння і радіоактивних матеріалів. У четвертій групі — як різновид дії, так і бездіяльність, скоєння як одного, так і кількох діянь, які порушують порядок регулювання обігу отруйних, сильнодіючих речовин і радіоактивних матеріалів.

Такими є фактичні ознаки дії й бездіяльності при скоєнні досліджуваних складів злочинів, пов'язаних з порушенням спеціальних правил. За таким саме принципом сконструйовано й склади злочинів, не

пов'язаних з порушенням правил. Соціальним змістом і тих й інших є відносини загальної безпеки, що перешкоджають у такий спосіб спричиненню умисними й необережними діями протиправної шкоди загальнонебезпечними предметами або настанню злочинного результату, що загрожує інтересам як юридичних, так і фізичних осіб.

Близько половини досліджуваних складів злочинів становлять порушення внутрішньовідомчих статутів, правил, інструкцій та інших нормативних актів, які визначають заходи безпеки, і тому диспозиції цих статей, які передбачають відповідальність за їх порушення, є бланкетними. А кримінальна протиправність таких діянь має змішаний характер. Розглядувані посягання порушують не тільки кримінально-правові норми, а й норми інших галузей права. Тому при застосуванні норм Кримінального кодексу, які передбачають відповідальність за вказані злочини, необхідно враховувати норми інших галузей права, які визнають ці дії протиправними. Характер порушення правил безпеки можна правильно встановити лише з урахуванням відповідних нормативних актів, в яких містяться ці правила.

Протиправність досліджуваних злочинів полягає в тому, що винний:

- не маючи права на переміщення загальнонебезпечних предметів поштою або багажем, а також як ручного багажу, відправляє чи перевозить їх, у той час як пересилання вибухових і радіоактивних речовин та матеріалів поштою ще в 1952 р. було заборонено Всесвітньою поштовою конвенцією;
- маючи право на поводження з цими предметами, втрачає над ними контроль або необережно виконує функціональні обов'язки;
- маючи ці предмети в оперативному розпорядженні, користуюванні та управлінні, не виконує покладених на нього обов'язків;
- маючи право на регулювання порядку їх обігу, легковажно й небезпечно поводиться з ними. У разі самовільного розпорядчого поширення загальнонебезпечних предметів винний скоює дії, які можна здійснювати лише при відповідному дозволі певних міністерств і відомств, компетентних органів і тільки під їх безпосереднім контролем. Тому при розслідуванні такого виду злочинів необхідно встановити, які саме правила порушені й у чому суть порушень.

Досліджувані злочини проти загальної безпеки, що полягають у порушенні правил поводження із загальнонебезпечними предметами в одному випадку, спеціальних правил екологічної безпеки і ветери-

нарних правил — у другому, правил поведження з мікробіологічними, біологічними агентами чи токсинами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами, боротьби з епідеміями — у третьому, створюють реальну загальну небезпеку і можуть спричинити в разі їх використання або неналежного поводження з ними тощо (дією або бездіяльністю) тяжку шкоду охоронюваним інтересам невизначеного кола осіб (фізичних і юридичних), а також заподіяти значну шкоду здоров'ю людини, створити умови для скоєння злочинів під впливом наркотичного сп'яніння або з метою добути засоби для вживання наркотиків чи скоєння насильницьких дій з метою заволодіння наркотичними речовинами. І хоча за чотирма зазначеними складами встановлені законодавцем умови є хоча й не кращим, проте засобом забезпечення охорони загальної безпеки, а відповідальність настає тільки у випадках, якщо передбачені ст. 263 КК України дії — носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передавання чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв або носіння, виготовлення, ремонт, передавання чи збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї — були вчинені без передбаченого законом дозволу, якщо недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів спричинило людські жертви або інші тяжкі наслідки (ст. 264 КК України), якщо придбання, носіння, зберігання, використання, передавання, видозмінення, знищення, розпилювання чи руйнування радіоактивних матеріалів, речовин або ядерних матеріалів були вчинені без передбаченого законом дозволу (ч. 1 ст. 265 КК України), якщо придбання, носіння, зберігання, використання, передавання, видозмінення, знищення, розпилення чи руйнування радіоактивних матеріалів, речовин або ядерних матеріалів були вчинені без передбаченого законом дозволу і спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 265 КК України), якщо порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин або радіоактивних матеріалів створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, порушення інших правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин або радіоактивних матеріалів створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, якщо незаконне пересилання вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів поштою або вантажем створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 267 КК України), якщо порушення

правил зберігання, використання, обліку, перевезення легкозаймистих та їдких речовин спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, порушення інших правил зберігання, використання, обліку, перевезення легкозаймистих та їдких речовин спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, незаконне пересилання легкозаймистих або їдких речовин поштою або вантажем спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 267 КК України), — це не є гарантією того, що прийняті законодавчі заходи можуть бути гарантовані. Законодавець у ч. 1 і 2 ст. 266 КК України незважаючи на те, що загроза була, потребує від правоохоронних органів мати як доказ про скоєні (згідно з об'єктивною стороною) дії факти, які свідчать про те, що існували “підстави остерігатися здійснення цієї загрози”, власне ж загроза повинна бути реальною і встановлена судом у кожному конкретному випадку виходячи з конкретних обставин справи. Ще, наприклад, такий склад злочину, як “заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції”, передбачає обов'язкову ознаку в розвитку подій: “якщо ці дії створили загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяли шкоду здоров'ю потерпілого” (ч. 1 ст. 327 КК України) і виявились у протиправному поведженні із загальнонебезпечними предметами. Але тільки за наявності зазначених ознак загальнонебезпечні дії визнаються злочинними. Зазначені випадки створення загрози загибелі людей чи можливості настання інших тяжких наслідків або вже заподіяли шкоду здоров'ю потерпілого є умовою кримінальної відповідальності й призначення покарання. У разі ж ненастання таких подій або наслідків про кримінальну відповідальність не повинно йтися взагалі, а особа, яка повною мірою виконає об'єктивну сторону зазначеного злочину, не буде притягнута до кримінальної відповідальності. Хоча настання таких наслідків і не входило до умислу особи, яка заготовляла, переробляла або збувала радіоактивно забруднені продукти харчування чи іншу продукцію, а особа мала на меті тільки заробити гроші, що саме й є тим вирішальним фактом, на який вона розраховувала, хоча й припускала настання певних наслідків. Але кожна особа, яка заробляє в такий спосіб на життя, напевно знає, що від реалізації забруднених продуктів харчування чи іншої продукції і до настання наслідків повинен минути не один день і навіть місяць, а набагато більше часу, що залежить ще й від здоров'я людини, яка придбала такі продукти. Тому зазначені події можуть настати через невизначений проміжок часу і встанови-

ти того, хто продав такі продукти, для правоохоронних органів буде не тільки проблематично, а й неможливо. А це взагалі виключить відповідальність винної особи і тільки через недосконалість зазначеної норми, яку викладено не тільки абстрактно, а й невизначено. Такою невизначеністю є, наприклад, таке: “створили загрозу загибелі людей” — незрозуміло, чому людей, а не однієї людини. Зрозуміло, правоохоронець при реалізації норм права враховує тільки те, про що йдеться в конкретній статті буквально: якщо написано людей, то це в жодному разі не поширюється на одну людину. Іншими словами, повинно бути щонайменше дві потерпілі особи. Якщо ж немає двох потерпілих, то немає й складу злочину.

Серед п'ятидесяти п'яти досліджуваних статей Кримінального кодексу України одну частину мають лише одинадцять, сорок чотири ж мають дві й більше частин. Але тільки у 32 складах злочинів зі 104 випадків, тобто у 30,8 % випадків конкретизовані підстави кримінальної відповідальності. До цих випадків (104) належать усі диспозиції статей, що мають від однієї до п'яти частин (за винятком заохочувальних, які гарантують звільнення від кримінальної відповідальності), навіть без урахування інших складів злочинів, що передбачаються в цих статтях опосередковано, із застосуванням союзів “а також”, “або”, “чи” — формулювань “порушення правил”, “порушення інших правил”, “а також незаконне пересилання цих речовин” та інших редакційних прийомів — чітко визначені підстави кримінальної відповідальності. Так, за ч. 1 ст. 238, ст. 251, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 255, ч. 1 ст. 256, ст. 257, ч. 1 ст. 259, ст. 261, ч. 1 ст. 262, ч. 1 ст. 265, ч. 2 ст. 268, ч. 1 ст. 269, ч. 1 ст. 305, ст. 306, ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 308, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 314, ч. 1 ст. 315, ч. 1 ст. 316, ч. 1 ст. 317, 318, ч. 1 ст. 319, ч. 1 ст. 320, ч. 2 ст. 321, ст. 322, ч. 1 ст. 323, ст. 324 КК України навіть без урахування кваліфікуючих обставин, умов, вимог настання будь-яких наслідків і зазначення в них про виконання або порушення додаткових певних умов, без яких не настане кримінальної відповідальності (і це правильно), для притягнення до кримінальної відповідальності достатньо виконання об'єктивної сторони, вказаної в диспозиціях статей Кримінального кодексу, тільки шляхом дії; за п'ятьма — ч. 1 ст. 238, ст. 251, ч. 1 ст. 267, ст. 320, ч. 2 ст. 321 КК України — як шляхом дії, так і бездіяльності. Разом з тим у тринадцяти складах злочинів, які посягають на загальну безпеку, починаючи з назв статей увага загострюється на незаконному поведженні, ввезенні, перевезенні, виробництві, виготовленні,

підробленні, використанні, видачі рецепта, придбанні, зберіганні, пересиланні, збуті, введенні в організм, публічному вживанні й організації або утриманні місць для вживання (ст. 263, 265, 268, 269, 307, 309, 311, 314, 316, 318, 319, 321, 322 КК України). Наприклад, “незаконне” поведження з предметами озброєння (ст. 263 КК України) або ввезення на територію України відходів або вторинної сировини (ст. 268 КК України) із зазначенням того, що до кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті особи, які скоїли дії, вказані в диспозиціях статей, “без передбаченого дозволу” (ст. 263, 265 КК України), “без належного дозволу” (ч. 1 ст. 268 КК України), а за ознаками ч. 1 ст. 321 КК України — тільки “без спеціального на те дозволу”. Ще в одній статті, яка не містить у назві слова “незаконний”, у ч. 1 і 2 ст. 310 КК України йдеться про “незаконний” посів або вирощування снотворного маку чи конопель. З диспозиції ч. 1 ст. 319 КК України доходимо логічного висновку, що незаконною видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин вважатиметься тільки тоді, коли ці дії вчинятимуться “з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах,” про що чітко зазначено наприкінці диспозиції. Начебто шкода здоров’ю, яку буде заподіяно особам, що вживатимуть наркотичні засоби або психотропні речовини, або особи, які придбають їх і схилятимуть інших осіб до вживання цих засобів або речовин тощо, не буде злочинною тільки тому, що видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин не мала “корисливих мотивів чи інших особистих інтересів” і рецепт був виданий “з співчуття до людини, яка хотіла вжити наркотичні засоби або психотропні речовини”. Отже, факт протиправних дій залишається поза увагою і принциповою оцінкою органів, що реалізують ці норми, через недосконале формулювання. Тому ці терміни, на наш погляд, не надають жодного додаткового змістового навантаження, оскільки особи, яким дозволено такі дії, не відповідальні, та й не можуть бути відповідальними тільки в частині, яка їх стосується, за ознаками зазначених статей Кримінального кодексу (наприклад, мисливці, медичні працівники та інші особи), а це означає, що й акцентувати увагу на законності вчинюваних ними певних (у межах дозволеного) дій щодо предметів підвищеної громадської небезпеки не слід. Окрім цього ще в одному складі (ст. 333 КК України) між назвою і диспозицією наявні змістові суперечності. Так, у назві йдеться про “незаконне вивезення за межі України”, а в диспозиції — про “порушення встановленого порядку

вивезення” сировини, матеріалів, обладнання, а також військового майна. На наш погляд, ці суперечності суттєві, і не тільки в застосованих термінах, а й у змісті, а надто в можливих правових наслідках за умови їх буквального виконання. Так, “незаконне вивезення” буде таким, якщо здійснюватиметься всупереч зі спеціальними правилами [16]. У цьому разі порушення встановленого порядку не означатиме “незаконного вивезення”, у той час як незаконність вивезення межує з контрабандою. Власне ж “порушення встановленого порядку” не є закінченням злочину, що свідчить про незаконне вивезення за межі України сировини, матеріалів, майна, надто якщо документи на їх вивезення зовні оформлені за встановленим порядком, і зважаючи на те, що право контролю, а також, можна сказати, обов’язок здійснення контролю покладений на Урядову комісію з експортного контролю, то в цьому разі має йтися про халатність членів цієї комісії, а не про “порушення встановленого порядку вивезення” і до того ж не про його незаконність, оскільки в цьому разі повинно йтися про зловживання довірою або владою. У протилежному ж разі відповідальність осіб, які скоїли вказані в назві й диспозиції статті дії, не настане ніколи. А існуюча суперечність створює такі умови.

Отже, досліджуючи суспільно небезпечні діяння, доходимо таких основних висновків:

- об’єктивна сторона будь-якого складу злочину, а також конкретних складів злочинів відображується в диспозиції кримінального закону, що складається із сукупності елементів, які характеризують об’єктивну сторону злочину;
- об’єктивну сторону конкретного складу злочину утворюють тільки передбачені кримінальним законом ознаки, які характеризують безпосередній вплив на охоронювані інтереси;
- для притягнення до кримінальної відповідальності недостатньо лише факту виконання об’єктивної сторони складу злочину у випадках, коли законодавець вимагає настання не безпосередньо злочинного результату, а шкідливих наслідків, хоча вони й не залежали від волі винного, що здійснив об’єктивну сторону такого складу злочину;
- підставою для притягнення до кримінальної відповідальності є виконання об’єктивної сторони складу злочину і настання шкідливих наслідків, які додатково характеризують об’єктивну сторону певного складу злочину;
- підставою кримінальної відповідальності є факт виконання об’єктивної сторони складу злочину і настання злочинного результа-

ту незалежно від настання шкідливих наслідків, які не є додатковою характеристикою об'єктивної сторони певного складу злочину;

- у спірних випадках, коли об'єктивні ознаки складу злочину не конкретизовані законодавцем, а в диспозиції статті зазначається тільки відповідальність за “порушення правил,” спеціальних правил, положень, законодавства тощо, підстави кримінальної відповідальності слід шукати тільки у відповідних правилах, положеннях, статутах, інструкціях, законодавстві та інших нормативних актах, на які посилається законодавець (з метою їх фактичного з'ясування, тому що в них часто вносяться кардинальні зміни і доповнення);

- для притягнення до кримінальної відповідальності за склади злочинів з бланкетною диспозицією недостатньо фактичного порушення зазначених у ній спеціальних правил, положень, інструкцій тощо, тому що вони не відображають об'єктивної сторони складу злочину, який, у свою чергу, не передбачає ні настання безпосередньо злочинного результату, ні шкідливих наслідків, які не залежать від волі винного, що здійснив об'єктивну сторону вказаного складу злочину (у таких випадках необхідне ретельне розслідування);

- нагальна потреба сучасної судово-слідчої практики полягає в необхідності повністю відмовитися від бланкетних диспозицій, щоб, у свою чергу, звільнитися від пошуків способів нейтралізації їх негативних сторін;

- доцільніше концентрувати терміни в одному або кількох об'єднуючих поняттях (обов'язково пов'язуючи їх з суб'єктом злочину), що відображатимуть суть бажаної та реально перетвореної заборони і реалізують реальну кримінально-правову охорону, якої саме й потребують громадські інтереси;

- норми з неконкретизованими об'єктивними ознаками складу злочину (з бланкетною диспозицією) будуть універсальними й не залежатимуть від підзаконних нормативних актів, що періодично змінюються, тільки після того, як увага акцентуватиметься на концепції концентрації відповідальності суб'єкта конкретного складу злочину;

- положення, що визначають засади об'єктивної сторони складів злочинів більшості статей Кримінального кодексу, сприяють злочинцям у маніпулюванні ними й ухилянні від кримінальної відповідальності та покарання;

- викладення дій (бездіяльності), що криміналізуються, потрібно здійснювати шляхом відмежування і перелічення об'єктивних ознак

складу злочину та інших ознак, надлишок яких викликає ускладнення у практиці використання норм закону;

- для притягнення до відповідальності за протиправні дії з предметами з підвищеною небезпечністю не завжди потребується настання тяжких наслідків, достатньо фактичного виконання об'єктивної сторони, зазначеної в диспозиції такого складу злочину, в якому вони є обов'язковою ознакою, і настання безпосередньо злочинного результату, оскільки настання шкідливих наслідків у цьому разі не залежить від волі винного, який здійснив об'єктивну сторону складу злочину;
- коментар (або тлумачення) до прийнятого закону не повинен виходити за межі об'єктивної сторони, вказаної в диспозиції статті (з метою уникнення помилок практичних працівників правоохоронних органів), оскільки в суді таке тлумачення не матиме юридичної сили;
- злочинна дія (бездія) у досліджуваних складах злочинів може бути у формі як єдиної дії, так і ланцюга дій, що за задумом законодавця утворюють у сукупності цю об'єднуючу ознаку об'єктивної сторони складу злочину; і це неправильно, тому що кожна з дій, а надто коли їх цілий ланцюг, фактично може бути окремим закінченим складом злочину, а положення, яке склалося в теорії кримінального права і чинному законодавстві, сприяє їх розмиванню і неповному юридичному оцінюванню дій винної особи, а отже, і неповній об'єктивній кримінальній відповідальності;
- кваліфікація злочинних дій є недосконалою через однобічний підхід до особи, яка скоїла кілька злочинних дій, яким громадські інтереси як своєрідний організм з підвищеною чутливістю не можуть протистояти і тому постійно потребують “анафілаксії” (від грецьк.), тобто захисту від багаторазового завдання громадським інтересам різноманітних ударів. Така ситуація становить ангармонічне зміщення акценту, що призводить до напруженості в суспільстві, яка є непропорційною формам скоюваних злочинів як силі, що спричинює правовий дискомфорт. Такий дискомфорт — це своєрідна реакція на різноманітність зазначених у диспозиціях статей форм скоєння злочинів, які з позиції теорії кримінального права є повторно скоюваними злочинами, але без виокремленого характеру, оскільки перелічуються в диспозиції однієї окремо взятої статті. Це дає підстави зараховувати їх до загальнонебезпечних злочинів, тому що численність форм скоєння злочинів свідчить про їх багатогранність, спонтанність, неоднозначність. В одних випадках це призводить до невиз-

наченості таких дій, а в інших визначені тільки завдяки зазначенню в них передбачуваних дій, але тільки тих, що зазначені в диспозиції статті. Інші ж неперелічені в диспозиціях форми, оскільки своєчасно не були передбачені законодавчою ініціативою, так і залишаються не тільки непередбачуваними і “неуявними”, “невидимими”, а й такими, за які не передбачено кримінальної відповідальності. При цьому зауважимо, що в новому Кримінальному кодексі України таких дій виявилось ще більше.

4.2 ЗЛОЧИННІ НАСЛІДКИ І ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК

Кожний злочин завдає шкоди певним громадським “інтересам” та соціальним благам. Відсутність же шкоди від скоєння “діяння” свідчить про відсутність складу злочину і не може належати до суспільно небезпечних, шкідливих наслідків. Як стверджує сучасний вчений П. П. Михайленко: “Завдання шкоди є загальною ознакою всіх злочинів” [80, с. 69]. Що ж до низки злочинів настання певних шкідливих наслідків є необхідною ознакою їх об’єктивної сторони. Так, при розкраданні вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів (ч. 1 ст. 262 КК України), наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 1 ст. 308 КК України), прекурсорів (ч. 1 ст. 312 КК України), обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів або заволодіння ними шляхом шахрайства, передання або продажу іншим особам, а також зловживання службовим становищем (ч. 1 ст. 313 КК України), шкідливим наслідком є перехід перелічених предметів у власність особи, яка вкрала їх.

Критерієм включення наслідків у конструкцію конкретного складу злочину є ступінь відображення ознаками складу загальної небезпеки діяння.

Разом з тим суспільно небезпечні наслідки не є обов’язковою ознакою всіх розглядуваних складів злочинів. Тільки в деяких з них характер спричиненої шкоди такий, що різко збільшує ступінь загальної небезпеки діяння — загибель людей або інші тяжкі наслідки [19]. З огляду на це наслідки включаються в конструкцію об’єктивної сторони складу злочину (ст. 236, 237, 264, ч. 1 ст. 267, ч. 1 ст. 270 КК України). В окремих випадках законодавець обмежується посилан-

ням тільки на тяжкі наслідки (ст. 325 КК України). Певні злочини характерні тим, що можливі наслідки доволі віддалені. У цих випадках злочинними є безпосередньо дії, а наслідки не включаються до складу злочину. Такі злочини передбачені ч. 1 ст. 238, ч. 1 ст. 265, ст. 268, 312, 333 КК України. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 266 КК України, окреслює власне підстави для побоювання, що винна особа має можливість для здійснення висловленої нею погрози. Деякі злочини характерні корисливими мотивами (у ч. 1 ст. 319 КК України прямо вказується на корисливі мотиви). У ч. 1 ст. 321 КК України підкреслюється спеціальна мета збуту або збут загальнонебезпечних предметів. У ч. 1 ст. 306 КК України підкреслюються причетність винних осіб до професійної і організованої злочинності та їх корисливі мотиви; у ст. 305, ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 315, ч. 1 ст. 317, ч. 1 ст. 318, ч. 1 ст. 320, ч. 1 ст. 322, ч. 1 ст. 323, ст. 324 і ч. 1 ст. 327 КК України розуміється така користь. Іноді мета не зазначається (ч. 1 ст. 309 КК України — без мети збуту) з наголошенням, що злочини скоєні в незначних розмірах. У двох випадках йдеться про вживання наркотичних засобів (ч. 1 ст. 316 КК України — за умови публічного їх вживання) і введення наркотичних засобів і психотропних речовин в організм іншої людини проти її волі (ч. 1 ст. 314 КК України), у трьох — про схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 1 ст. 315 КК України), спонукання до застосування допінгу (ч. 1 ст. 323 КК України), а також схиляння до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України). Ще в десяти випадках саме виконання об'єктивної сторони, вказаної в диспозиціях перших частин, свідчить про закінчення цих злочинів, тобто вони не зумовлюють настання жодних наслідків (ч. 1 ст. 255, ч. 1 ст. 256, ст. 257, ч. 1 і 2 ст. 260, ч. 1 ст. 262, ч. 1 і 2 ст. 263, ч. 1 ст. 265, ч. 1 ст. 267, ч. 1 і 2 ст. 268, ч. 1 ст. 269 КК України).

Таким чином, форми наслідків у досліджуваних складах злочинів різні. Наприклад, спірним є питання про природу небезпеки: в одному випадку розуміється створення, в іншому — спричинення (настання), ще в іншому — можливість настання певного наслідку відповідно до зазначених наслідків, у частинах 1 ст. 236, 244, 251–253, 255–258, 261, 264, 265, 267, 269, 326, 327 КК України при необережному зберіганні вогнепальної зброї та боєприпасів, незаконному пересиланні легкозаймистих або їдких речовин і порушенні правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів тощо — за умови, що це могло спричинити чи спричинило

людські жертви або інші тяжкі наслідки. Одні вчені не визнають у подібних фактах своєрідних наслідків [20, с. 169], інші дотримуються думки про можливість визнання такого факту своєрідним наслідком [63, с. 117–121]. На наш погляд, остання позиція ґрунтовніша. У цьому разі реально окресленим шкідливим впливам піддаються “інтереси”, що перебувають під кримінально-правовою охороною та покликані забезпечувати загальну безпеку як фізичних, так і юридичних осіб. Тому є підстави для засвідчення шкідливого наслідку, який реально настав. Кваліфіковані види діянь, що встановлені законодавцем у розглядуваних складах злочинів, за розміщеними в них частинами можна умовно поділити на чотири групи: до першої належать частини 2 ст. 238–242, 252, 253, 256, 259, 265, 267, 269, 270, 306, 310, 315, 321, 326, 327 КК України, які не мають третьої частини, до другої — частини 2 і 3 (за винятком ст. 243 КК України, у якій ч. 3 фактично позбавлена кваліфікуючих ознак) ст. 262, 305, 307, 309, 311, 314, 323 КК України, які не мають четвертої частини, до третьої — частини 2–4 ст. 258 КК України, які не мають п’ятої частини, до четвертої — частини 3–5 ст. 260 КК України, друга частина якої не містить кваліфікуючої ознаки. Норми аналізованих статей мають специфічний, тільки їм притаманний напрям, доволі заплютаній, різнобічний і перенавантажений. Так, за кваліфіковані діяння першої групи передбачається відповідальність, якщо дії (бездіяльність) зазначених у ч. 2 осіб спричинили людські жертви (загибель людей) або інші тяжкі наслідки (перший випадок передбачений частинами 2 ст. 238–242, 252, 253, 265, 267, 269 КК України, а в ч. 2 ст. 270 КК України зазначені такі самі наслідки, що доповнені майновою шкодою в особливо великих розмірах). У другому випадку для настання кримінальної відповідальності такі діяння повинні бути скоєні повторно (ч. 2 ст. 256 КК України) або службовою особою (ч. 2 ст. 258 КК України), або за попередньою змовою групою осіб, або спричинити значну майнову шкоду чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 319 КК України), або зазначені в частині 1 дії спричинили тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 259 КК України), або за попередньою змовою групою осіб чи шляхом зловживання службовою особою службовим становищем (ч. 2 ст. 262 КК України), з погрозою (за винятком повторності) використати радіоактивні матеріали з метою спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків, якщо така погроза була безсумнівна (ч. 2 ст. 266 КК України). У третьому перехідному випадку поряд з повторністю вирізняються корисливі мотиви, група осіб і залучення до вчинення злочину не-

повнолітнього (ч. 2 ст. 317 КК України). У четвертому випадку для настання кримінальної відповідальності такі діяння повинні бути скоєні повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах (далі — такі самі кваліфікуючі обставини) (частина 2 ст. 305, ст. 306 КК України), такі самі кваліфікуючі обставини, за винятком великих розмірів, але із зазначенням спеціального суб'єкта як особи, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 308—318 КК України, і додатковими кваліфікуючими обставинами із залученням неповнолітніх; збут у місця масового перебування громадян; передавання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місця позбавлення волі (в останній кваліфікуючій ознаці цієї диспозиції йдеться чомусь про те, ніби попередні ознаки стосувались інших предметів з включенням у неї великих розмірів, начебто про них не можна було сказати поряд із повторністю, попередньою домовленістю, як у ч. 2 ст. 306 КК України) або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги у великих розмірах або особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини (ч. 2 ст. 307 КК України); такі самі кваліфікуючі обставини, але із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства чи особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 306, 307, 310, 312, 314, 317 КК України (і з подальшим введенням іншого спеціального суб'єкта), а також заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою службовим становищем (ч. 2 ст. 308 КК України); такі самі кваліфікуючі обставини або особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 307, 308, 310, 317 КК України (ч. 2 ст. 309 КК України); за попередньою змовою групою осіб (із зазначенням корисливої мети) з метою збуту або особою, яка була засуджена за цією статтею чи раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 307, 309, 311, 317 КК України, із зазначенням максимальної кількості вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 499 КК України), після якої передбачається кваліфікований вид покарання від трьох до семи років позбавлення волі, або в кількості п'ятисот і більше рослин (ч. 2 ст. 310 КК України); такі самі кваліфікуючі обставини (із зазначенням корисливої мети вчинення злочину) або з метою збуту, а також незаконний збут (ч. 2 ст. 311 КК України); такі самі кваліфікуючі обставини, але із застосуванням насильства (акцентуючи в такий спосіб увагу винної особи на те, що незалежно від наслідків

такого насилля, а навіть саме висловлення погрози його застосування є обставиною, яка “негативно” для неї впливає на відповідальність і призначення покарання як кваліфікуюча обставина), що не є небезпечним для життя і здоров’я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, а також заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службовою особою службовим становищем (ч. 2 ст. 311 КК України); такі самі кваліфікуючі обставини, за винятком великих розмірів, або особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 306, 312, 314, 315, 317, 318 КК України, а також заволодіння обладнанням шляхом зловживання службовою особою службовим становищем (ч. 2 ст. 313 КК України). У п’ятому випадку кримінальна відповідальність настає за обов’язкової умови повторного вчинення злочину особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 306–312 та 314–318 КК України (увагу на підвищеній небезпечності особи, яка вчинить такий злочин), або вчинила його щодо двох або більше осіб, або під час вчинення злочину потерпілому було заподіяно середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 314 КК України); повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 307, 308, 310, 314, 317 КК України (ч. 2 ст. 315 КК України); вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 307, 310, 314, 315, 317, 318 КК України (ч. 2 ст. 316 КК України); такі самі кваліфікуючі обставини, що й у четвертому випадку, за винятком великих розмірів, або особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. 306–317 КК України (ч. 2 ст. 318 КК України); вчинені повторно або спричинили нестачу у великих розмірах чи призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовою особою службовим становищем (ч. 2 ст. 320 КК України); вчинені повторно щодо двох і більше осіб або особою, яка раніше скоїла один зі злочинів, передбачених ст. 314, 315, 317, 324 КК України (ч. 2 ст. 323 КК України).

За ч. 3 ст. 258 КК України у другу групу кваліфікованих діянь (необхідне вчинення) входять дії, передбачені ч. 1 і 2 цієї статті (далі — дії), що призвели до загибелі людини; за ч. 3 ст. 260 КК України — управління непередбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями, їх фінансування, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки; за ч. 3 ст. 262

КК України — злочини, скоєні організованою групою (розбій) з метою викрадення предметів озброєння або радіоактивних матеріалів, а також якщо їх вимагання поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я людей; за ч. 3 ст. 305 КК України — контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів (далі — загальнонебезпечних предметів) організованою групою, а також якщо предметом контрабанди були загальнонебезпечні предмети в особливо великих розмірах; за ч. 3 ст. 307 КК України — дії, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були загальнонебезпечні предмети, за винятком прекурсорів (далі — без прекурсорів), в особливо великих розмірах або вчинені із залученням малолітнього чи щодо малолітнього; за ч. 3 ст. 308 КК України — дії, вчинені в особливо великих розмірах або організованою групою, розбій з метою викрадення загальнонебезпечних предметів (далі в окремих випадках — “зн. п.”) без прекурсорів, а також їх вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я людей; за ч. 3 ст. 309 КК України — дії, вчинені із залученням неповнолітнього, а також якщо предметом таких дій були зн. п. (без прекурсорів) в особливо великих розмірах; за ч. 3 ст. 311 КК України — дії (щодо прекурсорів), вчинені організованою групою або в особливо великих розмірах; за ч. 3 ст. 312 КК України — дії (щодо прекурсорів), вчинені організованою групою або в особливо великих розмірах, розбій з метою викрадення прекурсорів, а також їх вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я людей; за ч. 3 ст. 313 КК України — дії, вчинені організованою групою або з метою виготовлення особливо небезпечних предметів (без прекурсорів), розбій з метою викрадення обладнання, призначеного для їх виготовлення, а також якщо його вимагання поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я людей; за ч. 3 ст. 314 КК України — дії, вчинені щодо неповнолітнього або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або щодо вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів чи психотропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого; за ч. 3 ст. 323 КК України — дії, що спричинили тяжкі наслідки. У третю групу кваліфікованих діянь входять два склади злочинів: за ч. 4 ст. 258 КК України — створення терористичної групи чи організації, управління ними або участь у них, матеріальне, організаційне чи інше сприяння їх створенню або діяльності; за ч. 4 ст. 260 КК України — участь у нападі у складі воєнізова-

них або збройних формувань, не передбачених законами України, на підприємства, установи, організації чи громадян. До четвертої групи зараховано один склад злочину (кваліфіковане діяння) згідно з ч. 5 ст. 260 КК України: діяння, передбачене ч. 4 цієї статті, що призвело до загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Як бачимо, щодо злочинів першої групи (ст. 238–242, 252, 253, 256, 259, 265, 267, 269, 270, 306, 310, 315, 321, 326, 327 КК України) необхідною умовою настання кримінальної відповідальності є небезпечні наслідки. Небезпека заподіяння шкоди джерелами підвищеної небезпеки становить наслідок порушення саме “інтересів” (відносин) громадської безпеки (тобто вони перебувають у причинному зв’язку). Ігнорування цієї обставини викривляє природу злочинів проти громадської безпеки, зумовлює їх ототожнення з попередньою злочинною діяльністю проти особи, власності та інших об’єктів кримінально-правової охорони. У той час як вони становлять для останніх загальну небезпеку. І тому непереконливими є докази про те, що злочини проти громадської безпеки самі собою не спричиняють шкоди і не є суспільно небезпечними.

За винятком ст. 236, 237, 251, 255, 257, 261, 264, 322, 324, 325, 327, 333 КК України, які містять по одній частині (але більшість з них передбачає суворіше покарання, ніж інші злочини Особливої частини КК України), зазначені в інших названих складах діяння доцільно зарахувати до особливо кваліфікованих, оскільки небезпека, яку вони становлять, є трансформованою. Саме спричинення шкоди загальнонебезпечними предметами (або предметами з підвищеною небезпечністю), а також скоєння злочинів у зв’язку з протиправним обігом загальнонебезпечних предметів (з підвищеною небезпечністю) може здійснюватись як трансформаційним, невизначеним, так і конкретизованим впливом на суспільні відносини, а через них на життя і здоров’я населення та інші інтереси. При злочинному поводженні з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами здоров’я населення є додатковим об’єктом (безпосереднім є встановлений порядок поводження з наркотичними речовинами), і існує можливість лише поступового, повільного впливу шкідливих факторів на організм людини, але тільки в разі безпосереднього вживання цих речовин.

Покарання за порушення певних правил (це стосується тільки складів злочинів, де вони є основною ознакою), на нашу думку, повинно призначатися не тільки за можливе настання тяжких наслідків,

оскільки вони здебільшого залишаються за межами дії кримінального закону, а й за протиправні дії, що завжди передують цим тяжким наслідкам, тобто за фактично скоєні правопорушення незалежно від того, чи настали наслідки і чи було створено небезпеку для життя і здоров'я людей.

Латентність таких злочинів дуже велика через наявні прогалини в законодавстві, що створює можливість уникнення кримінального переслідування особами, які ухиляються від нього (наприклад, діяння, передбачене ст. 264 КК України — необережне зберігання — залишається непокараним тільки тому, що “людські жертви або інші тяжкі наслідки” не настають одразу і можуть настати в іншій країні, наприклад, в одній із країн СНД, не залишивши при цьому “відбитків”. Вивчення справ такої категорії (у тому числі кваліфікованих за ч. 2 ст. 263 КК України) засвідчує, що в 74 % випадків не було підстав для порушення кримінальних справ.

На нашу думку, відповідальність за цей склад злочину необхідно виключити з урахуванням суб'єктивної сторони складу злочину. Адже насправді об'єктивна і суб'єктивна сторони злочину нерозривно пов'язані. Згідно з усталеними в юридичній літературі визначеннями в об'єктивній стороні злочинів, у злочинах з формальним складом завжди виявляються психічний настрій і прагнення до настання певного злочинного наслідку, проте ми впевнені, що в таких випадках настають не злочинні наслідки, а злочинний результат.

Характеризуючи в законі об'єктивну сторону складу злочину, законодавець вказує також на заборонене діяння з настанням певного суспільно небезпечного наслідку (у злочинах з матеріальним складом). Необхідно зазначити, що тільки конструкція об'єктивної сторони складу злочину і дає змогу поділяти склади злочинів на формальні та матеріальні. При цьому потрібно враховувати, що суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок є обов'язковими ознаками злочину [80, с. 70].

При цьому зауважимо, що незазначення в диспозиції формальних складів злочинів наслідків не означає, що такі злочини не заподіюють шкоди охоронюваним суспільним відносинам. У широкому розумінні злочинів без наслідків не існує, оскільки кожна дія людини зумовлює певні зміни в зовнішньому середовищі [132, с. 39]. Причинний зв'язок конкретних злочинів визначається на основі специфіки діяння і наслідку, які утворюють їх склад. Розробка причинного зв'язку і виявлення суспільно небезпечних наслідків у

скоєних замахх мають не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення.

За загальним правилом для констатації об'єктивної сторони злочинів потребується встановлення діяння, наслідку і причинного зв'язку. У складі, наприклад, насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів ці ознаки обов'язкові, а всі інші — місце, час, спосіб тощо — факультативні. І лише ті з останніх, які істотно змінюють загальну небезпеку посягання або його характер, законодавець вводить у формулювання диспозиції статті, і лише тоді вони набувають значення обов'язкових ознак.

Хибним є висновок про те, що коли діяння у злочині з формальним складом спричинили тяжкі наслідки, наприклад, наркотичну залежність, самогубство, яке викликане нервовим розладом під час наркотичного сп'яніння, скоєння злочину під впливом наркотичних речовин тощо, то вони можуть бути поставлені у вину лише за умови, що перебували у причинному зв'язку із зазначеними діями, оскільки наслідки, які настали, можуть впливати не на кваліфікацію досліджуваного злочину, а на індивідуалізацію відповідальності й покарання [87]. На наш погляд, таке визнання означає розрив зв'язку між злочинним діянням та об'єктом кримінально-правової охорони і відповідно позбавляє злочин його справжньої основи — злочинного результату.

Окремі злочини з матеріальним складом, які посягають на один або на різні об'єкти, різняться формою вчинення діяння, способом скоєння злочину, наслідками, які настали внаслідок цього злочину, та іншими ознаками об'єктивної сторони. Так, корисливі злочини (хоча про користь у деяких зазначених далі злочинах не йдеться, а тільки розуміється і чітко окреслюється зі змісту статей, проте їх доцільно зарахувати до корисливих злочинів), передбачені ст. 236, 237, 253 КК України (ці три склади злочинів пов'язані з небажанням платити за екологічну безпеку при проектуванні, розробці документації, будівництві тощо, а також ліквідації наслідків екологічного забруднення), ст. 262, 265, 268, 305—308, 310, 313, 315, 317, 322, 327, 333 КК України, різняться як способом заподіяння шкоди, так і способом заволодіння вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), боєприпасами, вибуховими та радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами і відповідними злочинними діями. При крадіжці наявне таємне вилучення, при розбої винний засто-

совує (для заволодіння бажаним предметом) насилля, небезпечно для життя або здоров'я, а також насилля як таке, що не є небезпечним для життя або здоров'я, так і небезпечно для життя або здоров'я потерпілого. Однак суспільно небезпечні наслідки завжди наявні. Відсутність фактичних суспільно небезпечних наслідків у злочинах з формальним складом становлять норми з подвійною превенцією, які покликані попереджати тяжкі, особливо тяжкі, насильницькі та корисливо-насильницькі злочини, що скоюються із застосуванням або використанням предметів озброєння, а також загальнонебезпечних засобів, речовин тощо. В окремих випадках законодавець надає особливо значення предметам, якими є речі, щодо яких або у зв'язку з якими скоюються злочини, а також спричиненню тяжкої шкоди.

Об'єктивна сторона розглядуваних складів злочинів здебільшого виявляється низкою дій, кожна з яких має самостійний характер. Скоєння однієї з цих дій, навіть за наявності інших елементів складу конкретного злочину, є достатньою підставою для притягнення особи, яка скоїла одну з дій, вказаних у диспозиції конкретної статті, до кримінальної відповідальності. У досліджуваних складах злочинів альтернативним є один з елементів складу, вказаних у диспозиції конкретної статті Кримінального кодексу, — носіння, зберігання, придбання, виготовлення, використання та інші дії. З огляду на це для настання кримінальної відповідальності достатньо встановлення скоєння однієї із зазначених дій. Як бачимо, таке діяння утворює об'єктивну сторону одного з досліджуваних складів злочинів, що включають у диспозиції статті кілька можливих видів скоєння злочину. Однак, на нашу думку, згідно з напрямом розвитку теорії кримінального права всі ці види утворюють один злочин, який перериває наявний між ними причинний зв'язок. Наприклад, незаконне придбання є причиною зберігання (ч. 1 ст. 263 КК України), зберігання — причиною використання або передання і подальшого руйнування радіоактивних матеріалів (ч. 1 ст. 265 КК України). Таке перелічення альтернативних дій різних складів злочинів не тільки не сприяє правильному застосуванню закону, а й ускладнює з'ясування волі законодавця і залишає без відповідної юридичної оцінки всі скоювані виним дії.

Так, у диспозиції ст. 307 КК України склад з альтернативною дією описаний у семи формах: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту, а

також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Таким чином, наявні сім самостійних складів, що перебувають у причинному зв'язку і об'єднані в одному понятті: “незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами”.

Це не означає, що такі дії взагалі не спричинюють наслідків. Вони можуть зумовлювати різні наслідки, що й свідчить про існування між ними причинного зв'язку.

Про причинний зв'язок і настання суспільно небезпечних наслідків можна і потрібно говорити завжди й за всіма, навіть формальними складами злочинів, тому що він існує у злочинах не тільки з матеріальним складом, а й у формальних, але настання шкідливих наслідків у них відбувається у вигляді злочинного результату, до якого прагнула особа, при виконанні об'єктивної сторони конкретного складу злочину. Твердження про те, що між злочинами з формальним складом немає причинного зв'язку і вони не спричинюють суспільно небезпечних наслідків (або вони взагалі факультативні), на нашу думку, помилкове. Причинний зв'язок у цьому разі аналогічний інституту презумпції невинності. Якщо немає причинного зв'язку, то немає, тобто не повинно настати, кримінальної відповідальності. Іншими словами, якщо немає причинного зв'язку, то немає й вини. Тому питання про причинний зв'язок у кримінальному праві вирішується шляхом конкретного розгляду реально існуючої взаємозалежності відповідних явищ.

У сфері права такий зв'язок існує між протиправною поведінкою людини і тими змінами в навколишньому середовищі, які виявляються у причині майнового збитку (цивільне право) або настанні будь-яких злочинних наслідків (кримінальне право).

Для з'ясування низки питань вчення про злочини і правильного розуміння причинного зв'язку у праві суттєве значення має розуміння необхідності, взятої у процесі її розвитку. Закономірні й необхідні наслідки цього явища перед тим, як настати, спочатку є лише реально можливими, чимось внутрішнім, притаманним розвитку певних дій, подій, а потім виявляються насправді у вигляді злочинного результату.

Найчастіше вирішення питання про причинний зв'язок між діями особи і шкідливими наслідками, які настали у злочинах з матеріальним складом, не становить жодних утруднень у слідчій і судовій практиці.

Причинний зв'язок між діями особи і неінкримінованим злочинним результатом у злочині з формальним складом такий очевидний, що його встановлення не повинно викликати сумніву у процесі розслідування злочину і розгляду справи в суді. Однак в окремих випадках як у теорії, так і на практиці встановлення причинного зв'язку потребує глибокого аналізу всіх конкретних обставин справи. Такі утруднення виникають і у практичній діяльності органів внутрішніх справ, зокрема у справах, що стосуються боротьби з наркобізнесом, організованою та професійною злочинністю, які використовують у момент скоєння злочинів предмети озброєння (більшість складів злочинів яких формальні).

Розглядаючи питання про настання злочинного результату після скоєння однієї або кількох (у певних випадках без логічної послідовності) дій, зазначених у диспозиції формального складу злочину, потрібно чітко розуміти, що існує об'єктивний зв'язок між скоєною дією і настанням злочинного результату, який законодавець визначив як закінчений склад злочину, виключивши в такий спосіб скоєння більш тяжкого з матеріальними ознаками злочину з настанням суспільно небезпечних наслідків.

Тому в кожному конкретному випадку необхідно насамперед вирішувати питання, який саме причинний зв'язок (з метою відмежування злочинів з матеріальним складом від злочинів з формальним складом) існує між певною дією особи і подіями (або настанням злочинного результату), які ставляться їй у відповідальність.

Причинний зв'язок у злочинах з матеріальним складом — це певний процес. Тому поведінка особи, яку можна вважати причиною цієї події, повинна в часі передувати їй.

Отже, у результаті дослідження злочинних наслідків і причинного зв'язку у злочинах проти громадської безпеки і здоров'я населення доходимо таких обґрунтованих висновків:

- наслідки досліджуваних складів злочинів різняться за формою і завжди є шкідливими;
- небезпека заподіяння шкоди джерелами підвищеної небезпеки є наслідком порушення “інтересів” загальної безпеки (тобто вони перебувають у причинному зв'язку);
- ігнорування причинного зв'язку викривляє природу злочинів проти екологічної і громадської безпеки, життя й здоров'я населення і призводить до їх ототожнення з попередньою злочинною діяльністю проти особи, власності та інших об'єктів кримінально-пра-

вової охорони, у той час як самі вони становлять для них загальну небезпеку;

- непереконливими є докази про те, що злочини проти громадської безпеки самі собою не спричиняють шкоди і не є суспільно небезпечними;
- спричинення шкоди загальнонебезпечними предметами, а також скоєння злочинів у зв'язку з порушенням екологічної і громадської безпеки можуть здійснюватись як трансформаційним, невизначеним, так і конкретизованим, визначеним впливом на громадські інтереси;
- свідченням високої латентності досліджуваних злочинів є існуючі прогалини в законодавстві, що створюють можливості уникнення кримінального переслідування і відповідальності особами, які ухиляються від нього (прикладом є діяння, передбачене ст. 264 КК України “Необережне зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів”) і залишаються непокараними тільки тому, що “людські жертви або інші тяжкі наслідки” не настають одразу і можуть настати навіть в іншій країні, не залишивши “відбитку” в Україні;
- об'єктивна сторона будь-якого злочину може бути різною, оскільки один і той самий злочинний результат досягається різними за проявом діями особи;
- усталене в юридичній літературі твердження про те, що обов'язковими ознаками злочинів з формальними складами є власне діяння, а не їх можливі наслідки, свідчить про необхідність доведення того, що при скоєнні злочинів з матеріальним складом настають суспільно небезпечні наслідки;
- суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок є обов'язковими ознаками злочину;
- незазначення в диспозиції формальних складів злочинів наслідків не означає, що такі злочини не заподіюють шкоди охоронюваним громадським інтересам;
- у широкому розумінні злочинів без наслідків не існує, оскільки кожна дія людини зумовлює певні зміни в зовнішньому середовищі;
- причинний зв'язок конкретних складів злочинів визначається на основі специфіки діяння і наслідку, які утворюють їх склад;
- хибним є твердження про те, що наслідки, які настали, можуть впливати не на кваліфікацію досліджуваного злочину, а на індивідуалізацію відповідальності й покарання. Таке твердження означає розрив зв'язку між злочинним діянням і об'єктом кримінально-пра-

вової охорони і відповідно позбавляє злочин його справжньої основи — злочинного результату;

- законодавцем встановлено 69 форм скоєння суспільно небезпечних діянь. І хоча жодна з них не свідчить про настання суспільно небезпечних наслідків і всі вони мають недосконалий вигляд (щодо граматичного тлумачення) як такі, що тривають невизначено довго, проте кожна з них фіксує факт існуючого і постійно триваючого злочинного результату;

- різноманітні форми вчинення злочинів, що передбачені в диспозиціях відповідних статей Кримінального кодексу, свідчать про закінчення складу злочину, який характеризується як формальний, а тому для настання кримінальної відповідальності достатньо встановлення скоєння однієї із зазначених дій;

- причинний зв'язок у формальних складах досліджуваних злочинів передбачає чотири рівні:

- перший рівень становлять суб'єктивний і об'єктивний критерії, коли умисел або злочинне бажання передує, наприклад, придбання, виготовленню, переробці, виробленню тощо, тобто намір скоєння злочину або реалізації злочинного умислу передує придбання (заволодінню) тощо. Тому якщо суб'єктивна і об'єктивна сторони тісно взаємопов'язані, то саме цей зв'язок і є причинним щодо настання суспільно небезпечних наслідків. Тільки вони в цьому разі є однією з форм досягнення або реалізації бажаного (задуманого) злочинного результату;

- другий рівень — об'єктивний — між дією (бездіяльністю), що спричинює наступну дію — вироблення з метою збуту (суб'єктивна), перевезення, пересилання, виготовлення з метою перевезення, тобто між однією суспільно небезпечною дією (менш небезпечною) — виробленням, переробкою, виготовленням — та іншою (небезпечнішою) — придбанням, зберіганням, носінням (суспільно небезпечною дією), а зрештою і суспільно небезпечним наслідком — існує причинний зв'язок, оскільки друге без першого неможливе, хоча перше вже саме собою свідчить про настання суспільно небезпечних наслідків;

- третій рівень — причинний зв'язок між первинним посяганням на родовий або видовий об'єкт злочинів і на безпосередній об'єкт. Це яскраво виявляється у складах злочинів проти здоров'я населення, оскільки, скажімо, посів, вирощування або носіння, зберігання тощо наркотичних засобів не посягає на здоров'я населення. Ці злочини посягають на громадську безпеку за способом скоєння злочину, за

метою (посів, вирощування), за мотивами (корисливими) — облаштування помешкань для вживання, схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин тощо;

— четвертий рівень — причинний зв'язок існує безпосередньо в конструкції окремо взятої статті — між диспозиціями першої та другої частин (а в деяких випадках і третьої) як кваліфікуючі ознаки, що зазначені в таких редакціях диспозицій статей, як, наприклад, “повторне вчинення дій, що передбачені частиною першою й другою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей”;

• при встановленні кримінальної відповідальності слід досліджувати питання про причинний зв'язок між певною дією (бездіяльністю) особи з множини різноманітних явищ, пов'язаних з настанням певної події, виокремлювати при цьому певну людську дію і досліджувати її роль у настанні цих подій (шкідливого наслідку) як суспільно небезпечного результату, і передбаченою кримінальним законом зміною, що виникла у зв'язку зі злочинним діянням, що виражається, з одного боку, у заподіянні, з іншого — у можливості заподіяння істотної шкоди екологічній і громадській безпеці, життю і здоров'ю населення, а також нематеріальної шкоди особі, інтересам державних і громадських організацій.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ І ЗАВДАННЯ

---

1. У чому полягає протиправність розглянутих злочинів?
2. За яких ознак загальнонебезпечні дії визнаються злочинними?
3. У чому відображується об'єктивна сторона будь-якого складу злочину, а також конкретних складів злочинів?
4. В яких формах виявляється протиправне поводження із загальнонебезпечними предметами?
5. У разі настання яких подій або наслідків може йтися про кримінальну відповідальність?
6. Які ознаки характеризують безпосередній вплив на бережені інтереси?
7. Сукупність елементів, що характеризують об'єктивну сторону злочину.
8. Які ознаки утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину?

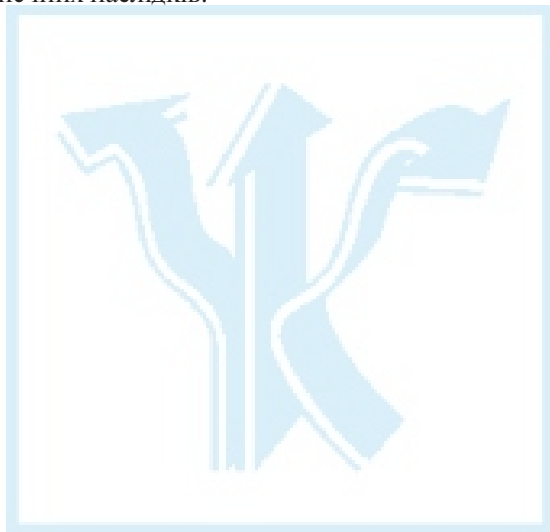

9. В яких випадках для притягнення до кримінальної відповідальності недостатньо власне факту виконання об'єктивної сторони складу злочину?
10. Коли законодавець вимагає настання не безпосередньо злочинного результату, а шкідливих наслідків, хоча вони й не залежали від волі винного, що здійснив об'єктивну сторону такого складу злочину?
11. Чи може бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності виконання об'єктивної сторони складу злочину без настання шкідливих наслідків, які додатково характеризують об'єктивну сторону певного складу злочину?
12. Коли підставою кримінальної відповідальності є власне факт виконання об'єктивної сторони складу злочину?
13. Визначення понять “настання злочинного результату” і “настання шкідливих наслідків”.
14. Додаткова характеристика об'єктивної сторони складу злочину.
15. Яких заходів слід вжити у спірних випадках, коли об'єктивні ознаки складу злочину не конкретизовані законодавцем у диспозиції статті?
16. Умови і підстави для притягнення до кримінальної відповідальності за складу злочинів з бланкетною диспозицією.
17. Роль бланкетних диспозицій у судово-слідчій практиці.
18. Які потрібно виконати дії для того, щоб норми з неконкретизованими об'єктивними ознаками складу злочину (з бланкетною диспозицією) дістали універсальності й не залежали від підзаконних нормативних актів, що періодично змінюються?
19. Що необхідно враховувати при тлумаченні чинного закону?
20. Коли злочинна дія (бездія) у складах досліджуваних злочинів може мати форму як єдиної дії, так і ланцюга дій?
21. Що за задумом законодавця утворює об'єднувальну ознаку об'єктивної сторони складу злочину?
22. Яке положення є ангармонічним зміщенням акценту, що призводить до напруженості в суспільстві, яка є непропорційною формам вчинюваних злочинів як сила, що спричинює правовий дискомфорт?
23. Який виклад криміналізованих дій (бездіяльності) доцільно здійснювати шляхом відмежування і перелічення об'єктивних та інших ознак злочину (без перелічення дій, що не впливають з

- практичного застосування цих норм і не обґрунтовані передбаченням їх появи)?
24. За яким критерієм наслідки включаються в конструкцію конкретного складу злочину?
  25. Які суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою для складів досліджуваних злочинів?
  26. В яких злочинах можливість настання наслідків має доволі віддалений характер?
  27. В яких випадках злочинними є дії, а наслідки не включаються до складу злочину?
  28. За якими ознаками склади злочинів поділяються на формальні та матеріальні?
  29. Що потрібно враховувати при визначенні, які суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок становлять обов'язкові ознаки злочину?
  30. Яке значення мають розробка причинного зв'язку і виявлення суспільно небезпечних наслідків у скоєних замаху для кримінально-правової оцінки скоєного?
  31. Яке визнання може означати розрив зв'язку між злочинним діянням і об'єктом кримінально-правової охорони?
  32. Відсутність яких суспільно небезпечних наслідків у злочинах з формальним складом засвідчують норми з подвійною превенцією?
  33. Охарактеризуйте форми вчинення злочинів, які відображають види заборонених дій (бездіяльності) із загальнонебезпечними предметами.
  34. Чи мають склади злочинів, що характеризуються як формальні, причинний зв'язок між суспільно небезпечними діями і тяжкими наслідками, що настали і свідчать про закінчення злочину?
  35. Чи має об'єктивна сторона кожного зі складів досліджуваних злочинів самостійний характер?
  36. Чи достатньо для настання кримінальної відповідальності встановлення факту скоєння однієї з дій, перелічених у диспозиціях відповідних статей?
  37. Чому питання про призначений зв'язок у кримінальному праві вирішується шляхом конкретного розгляду реально існуючої взаємозалежності відповідних явищ?
  38. Який існує зв'язок між протиправною поведінкою людини і змінами в навколишньому середовищі, які виражаються у причині

майнового збитку (цивільне право) або настанні будь-яких злочинних наслідків (кримінальне право)?

39. Для з'ясування яких питань вчення про злочини і правильного розуміння причинного зв'язку у праві має суттєве значення розуміння необхідності, взятої у процесі її розвитку?
40. Охарактеризуйте існуючий об'єктивний зв'язок скоєної особою дії з настанням злочинного результату, який законодавець визначив як закінчений склад злочину, виключивши скоєння більш тяжкого з матеріальними ознаками злочину настанням суспільно небезпечних наслідків.

МАУП

СУБ'ЕКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ, ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І БЕЗПЕКИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

5.1 ХАРАКТЕРИСТИКА ВИНИ У СКЛАДАХ ЗЛОЧИНІВ

Розгляд суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених у ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України, почнемо з їх загальної характеристики, а потім перейдемо до конкретної характеристики норм згідно з їх розташуванням у Кримінальному кодексі України.

На відміну від об'єктивних ознак, що відображають безпосередній вплив на охоронювані законом інтереси людини і суспільства, охарактеризуємо ознаки, що виявляються в суб'єктивній стороні злочинів. Саме ознаки виявляють внутрішнє, психічне ставлення винного до скоєного діяння і його наслідків. Якщо при скоєнні умисних злочинів зміст суб'єктивної сторони зумовлюється здебільшого усвідомленням характеру і психічним ставленням суб'єкта лише до дій або бездіяльності, а також до можливості настання злочинного наслідку, то при порушенні законодавства, вимог, установ, заборон тощо екологічної і громадської безпеки, ставленні під загрозу життя і здоров'я населення, що виявляються в недотриманні вимог екологічної безпеки, а також порушенні правил та вимог спеціального законодавства, зокрема, у незаконному володінні предметами підвищеної загальної небезпеки, суб'єктивна сторона окрім іншого включає усвідомлення суб'єктом характеру злочину, скоєного ним або іншими особами.

Так, інтелектуальні та вольові ознаки умислу органічно взаємопов'язані, оскільки воля не тільки взаємодіє зі свідомістю, впливає з неї, а й повною мірою спирається на останню [121, с. 169]. Разом з тим вони мають також специфічні особливості. Коли інтелектуальні ознаки умислу відповідають на питання, які фактичні обставини, що входять до складу конкретного злочину, були усвідомлені і які наслідки цього діяння передбачались особою, то вольова ознака умислу

відповідає на питання, як ставилась особа до того, що усвідомлювала і передбачала [134, с. 118].

Отже, інтелектуальний момент суб'єктивної сторони незаконного володіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами має специфічні особливості, які необхідно враховувати при визначенні форми вини і кваліфікації злочину.

З такого загальноприйнятого в теорії кримінального права розуміння суб'єктивної сторони випливає тісний зв'язок об'єктивного і суб'єктивного. Якщо суб'єктивне — це внутрішнє ставлення особи до об'єктивного, то, у свою чергу, об'єктивне (діяння, наслідок) дає змогу правильно визначити суб'єктивні ознаки посягання.

З огляду на зазначене можна сказати, що через суб'єктивну сторону незважаючи на те, що вона відображає вольову, нематеріальну діяльність суб'єкта, завжди виявляється факт об'єктивної дійсності, адже вольова діяльність особи у злочині як взагалі, так і в будь-якій іншій свідомій поведінці людини, об'єктивується в її діянні.

Як зазначає сучасний вчений А. П. Слободяник, вольові дії як такі, що спрямовані на досягнення свідомо поставлених цілей, з позицій фізіології є складними рефлекторними актами, які спричинюються зовнішніми та внутрішніми подразниками [102, с. 184].

Воля означає здатність людини свідомо контролювати власну діяльність і активно управляти нею, долати перешкоди і підпорядковувати її свідомо окресленій меті. Воля, як і всі психічні явища, — одна з форм відображення. Відображуваним об'єктом у вольовому процесі є об'єктивна мета діяльності, але не сама собою, а у співвідношенні з фактично здійснюваною власною діяльністю, яка забезпечує досягнення цієї мети. Іншими словами, у проявах волі завжди наявне своєрідне психічне вольове зусилля, спрямоване на подолання перешкод при досягненні поставлених цілей.

Окремі свідомо регульовані дії, що спрямовані на будь-який об'єкт шляхом застосування фізичних сил чи певних рухів, що неодмінно повинні призвести до бажаних шкідливих наслідків або злочинного результату, завжди пов'язані з проявом вольового зусилля, називаються вольовими, умисними або довільними. Воля, як зазначає російський вчений Г. Г. Курнатовський, виявляється тоді, коли людина примушує себе зробити щось незважаючи на перешкоди. Але ця людина завдяки волі може й утриматися від виконання дії або скоєння вчинку. Часто вольові “гальма” є не меншою складною дією, ніж активізація діяльності. Воля виявляється в усій складній

діяльності людини і в окремих її діях. Тому й цілі, поставлені людиною перед собою, можуть бути далекими, для досягнення яких потрібне все життя, і близькими, яких можна досягти за кілька секунд [60, с. 89–103].

Як відомо, будь-якій вольовій дії людини передують певні умови [95, с. 92; 112, с. 171]:

- виникнення певної потреби;
- усвідомлення цієї потреби і виникнення у свідомості певних мотивів та відповідного бажання у вигляді постановки мети;
- боротьба мотивів;
- вибір рішення;
- прийняття однієї з можливостей як рішення;
- реалізація прийнятого рішення.

Самостійними ознаками суб'єктивної сторони складів злочинів є вина, мотив і мета. Серед них вина, оскільки вона визначає інтелектуальне й вольове ставлення злочинця до скоєного, є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якої злочинної дії (бездіяльності): без вини кримінальна відповідальність виключається [51, с. 185–216]. Суттєве значення має поділ умисної вини на умисел визначений, який може бути простим та альтернативним, і невизначений, оскільки від цього в конкретній ситуації залежать оцінка громадської безпеки і кваліфікація злочину загалом [106, с. 109].

Ядром суб'єктивної сторони будь-якого злочину є вина як психічне ставлення суб'єкта до охоронюваних кримінальним правом інтересів суспільства, що виражається у скоєному суб'єктом суспільно небезпечному діянні [28].

Вчення про вину є одним з базових елементів теорії науки кримінального права. Без вини не може бути кримінальної відповідальності. Правильне розуміння вини має велике значення і в боротьбі за закріплення принципів відповідальності перед законом усіх членів суспільства, які порушили закон.

Як правило, будь-яка осудна особа, що досягла певного віку, усвідомлює суспільно небезпечну сутність своїх вчинків. Питання про відсутність усвідомлення громадської безпеки може виникнути на практиці лише у виняткових випадках: або силою особливих якостей суб'єкта (його нерозвиненість, слабоумство, психічна хвороба), або особливою ситуацією, в якій опинився суб'єкт [55, с. 9].

Таким чином, щоб визнати діяння злочинними, наприклад, такими, як незаконне володіння зброєю, бойовими припасами або вибу-

ховими речовинами, необхідно встановити, що, скоюючи його, винні насамперед усвідомлювали фактичну сторону своїх дій (бездіяльності), оскільки вони допускають конкретний ступінь небезпеки для оточуючих, для невизначеного кола осіб, і ця ознака є вирішальною умовою, за якої виникає загроза громадській безпеці — основі об'єкта цього злочинного посягання [104, с. 29]. Інтелектуальний момент вини як прямого умислу складається з усвідомлення винним громадської небезпеки і протиправності скоюваного діяння, передбачення його суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона конкретних досліджуваних злочинів характеризується як умисною, так і необережною змішаною формою вини. Щодо факту порушення правил вина особи може виявлятися у формі умислу або необережності. Що ж до настання або можливості настання тяжких наслідків вина може бути тільки необережною. За наявності умислу щодо наслідків скоєно потрібно кваліфікувати за статтями про злочини проти особи або власності. Так, суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ч. 1 ст. 267 КК України, виражається у прямому умислі щодо порушення правил провезення на повітряному судні вибухових чи радіоактивних речовин, легкозаймистих або їдких речовин і в необережності щодо настання тяжких наслідків (ч. 2 ст. 267 КК України). За наявності прямого умислу на ігнорування правил поведження з вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами, легкозаймистими або їдкими речовинами і байдужого ставлення до того, чи створює це небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, а також щодо тяжких наслідків у вигляді спричинення загибелі людей, винний повинен відповідати за сукупністю злочинів (згідно з ч. 1 і 2 ст. 267 КК України за конкретні наслідки — створення небезпеки загибелі людей або настання інших тяжких наслідків — спричинення загибелі людей).

Суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 263 КК України, характеризується тільки прямим умислом і полягає в одній з шести дій (див. частину 1 зазначеної статті): носінні, зберіганні, придбанні, виготовленні, ремонті, переданні чи збуті вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв або в одній з чотирьох дій (див. частину 2 зазначеної статті): носінні, виготовленні, ремонті, збуті кинджалів, фінських ножів, кастетів або іншої холодної зброї. Винний, скоюючи будь-яку з цих дій, усвідомлює їх громадську небезпеку і бажає діяти саме в такий спосіб задля досягнення наміченого результату. Злочи-

ни, передбачені ст. 262 КК України, можуть бути скоєні тільки з прямим умислом, насамперед в одній з чотирьох форм — шляхом викрадення, привласнення, вимагання чи шахрайства або в тих же формах, але повторно чи за попередньою змовою групою осіб. Така форма, як зловживання, стосується тільки службової особи, яка заволодіває вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами або вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службовим становищем.

Окрім зазначених існує ще одна форма — розбій, але поряд з повторністю і попередньою змовою групи осіб ставиться організована група, а це відбивається на вимаганні зазначених щойно предметів, що поєднується в цьому разі з насильством і тому стає небезпечним для життя і здоров'я особи (осіб), в оперативному управлінні якої (яких) ці предмети перебувають. Усвідомлюючи свою чисельну перевагу над потерпілим (потерпілими), група осіб чи організована група не сумнівається в настанні бажаного результату і “успішному завершенні справи”. Це не тільки сприяє нападникам, а й психологічно впливає на свідомість потерпілого (потерпілих), який (які) не може чинити опір.

Безсумнівно, винний (винні особи) усвідомлює (усвідомлюють), що вилучає саме вогнепальну зброю (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, пристрої чи радіоактивні матеріали і заволодіває(ють) ними, не маючи на те права, з наміром привласнити викрадене або передати іншій(им) особі(ам), а також розпоряджатися ним на власний розсуд, домігшись злочинного результату.

Поряд з розглянутими випадками залишаються ще нез'ясованими деякі питання, які на наш погляд, є не тільки суттєвими, а й проблемними. У судово-слідчій практиці вони можуть бути руйнівними. Так, розглянуті чотири форми скоєння злочинів разом зі зловживанням і розбоєм, безсумнівно, безпосередньо стосуються психічного ставлення винних осіб до скоюваних ними злочинів, тому що скоєнню злочину передують дві стадії — готування і замах, які потребують певного психічного ставлення винної особи до того, в якій зі “встановлених законодавцем” форм скоювати злочин. Мотивація підготовки до злочину — доволі складний етап, особливо коли злочин готується групою осіб за попередньою змовою або організованою групою.

Стадію підготовки, що складається з кількох етапів, було розглянуто раніше. Разом з тим зазначимо, що мотивації не може бути без її обґрунтування. Мотивація є спонукальною причиною дій і вчинків особи, яка використовує для цього різноманітні логічно побудовані доводи на користь таких дій і вчинків при доборі майбутніх співучасників злочину, вчинятиме ці дії групою за попередньою змовою або в організованій групі. До того ж зазначені дії підбурювач ніколи не назве злочинними. Що ж до обґрунтування, то воно межує з підбурюванням, і розрізнити їх часом неможливо. Проте обґрунтування переконань, що фактично мають будову і форму психологічного впливу й тиску, завжди потребує підтвердження фактами й беззаперечними, переконливими доказами, які б гарантували “безпеку запланованих заходів”. Оскільки фрагментарно (теоретично) вже окреслено основну проблему, що дало певне уявлення про неї, перейдемо до практичної площини проблеми.

Якщо з викраденням, привласненням, вимаганням і скоєнням розглядуваного злочину шляхом шахрайства ще можна погодитися, але як може така форма скоєння злочину, як розбій, поєднуватися зі службовою особою, яка до того ж ототожнюється зі скоєнням його групою осіб за попередньою змовою або організованою групою. Якщо розглядати це питання не з прагматичних позицій, а помірковано, то це означатиме або управління цією групою за попередньою змовою чи організованою групою, або створення цих груп для скоєння злочинів. Проте у ст. 255 КК України передбачається відповідальність за створення злочинної організації і не йдеться про організовану групу. Щоправда, наприкінці диспозиції йдеться про відповідальність за координацію дій об’єднань злочинних організацій або злочинних груп, тобто про координацію дій організованих груп, а не однієї групи. Як бачимо, у Кримінальному кодексі України наявна прогалина, коли не передбачається відповідальності не тільки за створення організованої злочинної групи, а й управління нею.

Отже, законодавча надлишковість — в одній статті аж шість форм вчинення злочинів, а якщо розглянути це питання принципово, то виявляються ще три, а саме попередня змова групи осіб, організована група і насильство (небезпечне) — сприяє невизначеності й суперечності щодо їх важливості. Кожна із зазначених форм виключає інші або зараховує їх до знецінених. Наприклад, у ч. 3 ст. 262 КК України йдеться про вчинення розбою. Як відомо, розбій є насильницько-корисливим злочином, тобто таким, що скоюється із застосу-

ванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого при скоєнні нападу з метою заволодіння майном, цінностями тощо, і тому його закінчення в теорії кримінального права перенесено на початок скоєння злочину.

Визнано, що розбій вважається закінченим з моменту нападу на потерпілого(их), і для кваліфікації за цими ознаками не потребується встановлення факту заволодіння майном чи іншими цінностями, тому що цей злочин закінчився одразу після розбійного нападу. Винні(а) особи(а) відповідальні однаковою мірою незалежно від того, чи заволоділи вони будь-якими цінностями. Законодавець же, включивши в частину третю “розбій”, чомусь обгрунтовує його тим, що він вчинений з метою “викрадення” вогнепальної зброї та інших предметів, у той час як викрадення — це окрема форма заволодіння майном, цінностями тощо. Ця форма злочину має певні характерні риси й ознаки. Так, якщо розбій — це відкрите заволодіння майном тощо, то викрадення майна відбувається потай не тільки від потерпілого(их), а й від інших осіб. Тому порівнювати їх недоцільно, оскільки це сприяє знеціненню різноманітних форм (заволодіння майном, будь-якими цінностями тощо) скоєння злочинів.

З наведеного випливає (і це стосується переважної більшості досліджуваних складів злочинів), що ці негарзди зумовлює редакційна надлишковість (див. розд. 7). Поліпшенню ситуації можуть сприяти заходи, запропоновані в розд. 4. Але в разі несприйняття законодавцем пропозиції щодо поділу різних форм скоєння злочинів (яких нині налічується близько 69) на самостійні (тільки всі), а не в сукупності шляхом розрізнення їх у диспозиціях статей (носіння, використання, ремонт та ін.), або тільки з виокремленням найнебезпечніших з них, наприклад, носіння, використання, придбання, виготовлення, передання, надлишковість, що зашкоджує практичному застосуванню чинних норм, можна було б усунути шляхом удосконалення їх редакції, тобто застосувавши універсальний термін як форму скоєння багатьох злочинів, що об'єднає безліч форм — “заволодіння”, і виклавши їх так: “заволодіння предметами озброєння в будь-якій формі” (ст. 262 КК України) або “незаконне, без відповідного дозволу поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами і пристроями” (ст. 263 КК України). Безсумнівно, така редакція створить можливість диференційованого підходу до вирішення проблем, що існують у практичній діяльності правоохоронних органів.

Таким чином, суб'єктивна сторона досліджуваних злочинів з формальними та матеріальними складами має відмінності, щоправда, зазвичай у складах злочинів проти екологічної і громадської безпеки. В основній же видовій групі злочинів проти здоров'я населення таких відмінностей, особливо у формі вини, не існує (за винятком ст. 325–327 КК України). Так, одні з них становлять протиправне поводження із загальнонебезпечними предметами і передбачають вину лише у формі прямого умислу. У цю групу згідно із закладеною безпосередньо в законі суттю входять досліджувані норми, які захищають громадські інтереси від незаконного обігу, поводження і дій із загальнонебезпечними предметами (ст. 263, 265, 266, 268, 327, 333 КК України) — їх носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передання або збут, заготівля, переробка, використання, видозмінення, знищення, руйнування, вивезення і ввезення та інших протиправних дій.

У другій групі злочинів передбачається окреме встановлення вини, яка полягає як у порушенні правил, законодавства (інструкцій та інших нормативних актів), загальної безпеки, так і в настанні наслідків. Вони характеризуються, як правило, змішаною формою вини. Це насамперед норми, які належать до видової групи “проти громадської безпеки”, що попереджають заволодіння предметами озброєння або радіоактивними матеріалами шляхом викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства, зловживання службовою особою службовим становищем, за попередньою змовою групою осіб, розбійного нападу із застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я, а також попереджають незаконне поводження із загальнонебезпечними предметами — порушення правил їх зберігання, використання, обліку, перевезення, пересилання і законодавства щодо вимог пожежної безпеки, що можуть спричинити тяжкі наслідки (ст. 262, 264, 267, 269, 270, 326 КК України).

У третю групу входять злочини (ст. 236, 239–244, 253 КК України), що скоюються у формі прямого умислу, але тільки щодо порушення законодавства, правил, спеціальних правил, інструкцій та інших підзаконних нормативних актів, що ж до створення небезпеки або спричинення загибелі людей і настання інших тяжких наслідків — то в непрямій формі. Це переважно злочини проти екологічної безпеки. Принагідно зауважимо, що більшість з них скоюється завдяки взаємодії з речовинами, відходами, іншими матеріалами, шкідливими для життя і здоров'я людей чи довкілля, речовинами,

відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва, шкідливими відходами з небезпечним випромінюванням та небезпечним виділенням енергії, шкідливими речовинами чи сумішами, що містять такі речовини, пов'язані з розробкою і здаванням проєктів та іншої документації без обов'язкових інженерних систем екологічного захисту; створенням небезпеки тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф; спричиненням екологічного забруднення значних територій; загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

У четверту групу злочинів з матеріальним складом входять переважно злочини проти громадської безпеки (ст. 237, 238, 252, 255–261 КК України), що скоюються тільки у формі прямого умислу, а також передбачається окреме встановлення вини, яка полягає як в ухилянні від дезактивації та інших заходів локалізації екологічного забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням; приховуванні або перекручуванні відомостей про екологічний чи радіаційний стан забруднення земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, заготівлі харчових продуктів, продовольчої сировини, захворюваність населення, так і в умисному знищенні або пошкодженні взятих під охорону держави територій та об'єктів природно-заповідного фонду; нападі на об'єкти, де виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети, з метою захоплення, пошкодження або знищення таких об'єктів; створенні злочинної організації з метою скоєння тяжкого чи особливо тяжкого злочину; створенні непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань (управління ними, участь у їх складі в нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян); організації озброєної банди (з цією ж метою); вчиненні терористичних актів (з будь-якою метою); сприянні учасникам злочинних організацій та приховуванні їх злочинної діяльності; завідомо неправдивому повідомленні про підготовку вибуху, підпалу або вчиненні інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками.

У п'яту групу входять склади злочинів (ст. 251, 325 КК України), що становлять загальну небезпеку, яка виявляється в порушенні правил запобігання епідемічним та іншим заразним захворюванням і боротьби з ними; порушенні ветеринарних правил, що спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки. Вони, як правило, характеризуються необережною формою вини.

При оцінюванні характеру суб'єктивної сторони злочину потрібно враховувати і такий важливий фактор, як соціальна значущість вини. У кримінальному праві було піддано критиці оцінкову концепцію вини і її непридатність виявилась очевидною, оскільки неприйнятною є спроба обґрунтувати вину її негативною оцінкою з боку держави, прагнення подати сутність вини як відповідну її оцінку судом.

З огляду на викладене вину в досліджуваних діяннях можна визначити так: порушуючи правила екологічної безпеки, здійснюючи носіння, зберігання, придбання, виготовлення, збут, а також розкрадання предметів озброєння і радіоактивних матеріалів; виконуючи незаконні дії з легкозаймистими, ідкими, сильнодіючими, отруйними речовинами, наркотичними речовинами, психотропними речовинами, прекурсорами; приховуючи або перекручуючи відомості про стан екологічної обстановки або захворюваності населення; заготовляючи або збуваючи радіоактивно забруднені продукти харчування або іншу продукцію тощо, винний усвідомлює, що протиправно володіє предметами підвищеної загальної небезпеки і скоює інші протиправні дії проти правоохоронних інтересів, діє суспільно небезпечно, передбачає настання в результаті своїх дій (бездіяльності) таких суспільно небезпечних наслідків, як збитки загальній безпеці та здоров'ю населення, а в разі виконання об'єктивної сторони досліджуваних злочинів (в яких предметом злочину є предмети підвищеної небезпеки, зокрема радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори тощо) — об'єктам власності, фізичним і юридичним особам.

При скоєнні злочинів, які полягають у незаконному володінні предметами озброєння, ознаки суб'єктивної сторони діянь мають усі загальні риси, притаманні умислу, злочинам з формальним складом.

Разом з тим соціально-політична сутність індивідуальних особливостей, які характеризують об'єктивні ознаки перелічених діянь, виявляється у фактичних обставинах умислу суб'єкта, охоплює ці обставини і розкриває їх специфічне, тільки їм притаманне відбиття в інтелекті й волі суб'єкта.

Для відповідальності суб'єкта не має значення невдала спроба або, наприклад, неможливість застосування знарядь злочину з причин, що не залежать від його волі (наприклад, постріл не настав через несправність зброї, виявленої в момент скоєння злочину, або у ножа не зафіксувалось лезо).

Багато вчених зазначають, що при аналізі суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 263 КК України, умисел винних охоплює розуміння ними незаконності скоюваних дій. Під незаконністю в цьому разі розуміється усвідомлення відсутності дозволу на володіння зброєю (це положення можна зарахувати також до злочинів, передбачених ст. 265 КК України). Так, на думку російського вченого Н. Д. Дурманова, винний усвідомлює, що він носить, зберігає, виготовляє або збуває вогнепальну зброю, бойові припаси або вибухові речовини незаконно, без дозволу [33, с. 48].

Сприймаючи фактичні обставини своїх дій у сукупності з іншими тяжкими злочинами, при скоєнні яких можливе застосування предметів з уражуваними властивостями, суб'єкт чітко усвідомлює характер небезпеки, прихованої в незаконному володінні предметами підвищеної небезпеки, для суспільних відносин, які ставляться під загрозу його злочинними діями. Винний свідомо скоює такі дії, розуміючи, що зброя, бойові припаси і вибухові речовини становлять небезпеку для оточуючих [26, с. 14]. Продовжуючи цю думку стосовно досліджуваної проблеми, зауважимо, що свідомість особи (професійного або організованого злочинця), яка постійно впливає на зазначені предмети, охоплює можливу шкоду, створювану нею для оточуючих у результаті злочинного володіння загальнонебезпечними предметами, а також скоєння злочинних дій, які становлять велику загрозу, особливо в момент скоєння запланованих і спеціально розроблених (масштабних) злочинів, коли на небезпеку наражається велика кількість людей. Розуміння іншої загрози — об'єктам, які охороняються законом, — містить і відображає внутрішню мету, яка є непереборною, у формуванні невизначеного умислу винного (щодо життя, здоров'я і майна невизначеного кола осіб, діяльності підприємств, організацій, установ), що полягає в носінні винним зброї, скоєнні інших злочинних, шкідливих і загальнонебезпечних для суспільства дій (ст. 237, 238, 252, 255–261, 305, 306, 314, 315, 323–327, 333 КК України). Така небезпека настає з початку фактичного володіння предметами озброєння, радіоактивними, отруйними, сильнодіючими, легкозаймистими та їдкими речовинами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами, одурманюючими засобами, снодійним маком або коноплею, а також допінгом (незалежно від того, якою мірою ці дії віддалені від скоєння наступного тяжчого злочину).

Питання про усвідомлення суспільної небезпеки діяння — це питання про усвідомлення певного характеру цієї небезпеки, що скла-

дається з усвідомлення соціальних ознак діяння в їх сукупності [30, с. 30].

Можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння суб'єкт усвідомлює безпосередньо через знання законів, службових або професійних функцій. У ширшому розумінні такий обов'язок включає передбачення, яке випливає із загальної правосвідомості, засвоєння у процесі виховання і соціальної діяльності правил соціалістичного співіснування [121, с. 183].

Зазвичай суб'єкт усвідомлює громадську небезпеку скоюваного ним діяння опосередковано через усвідомлення інших ознак складу, яким може бути предмет злочину [96, с. 64]. При цьому для визначення можливості або неможливості передбачення особою суспільно небезпечних наслідків свого діяння (вчинків, поведінки) вирішальне значення має врахування конкретних обставин ситуації, індивідуальних особливостей особи суб'єкта. Саме тому в юридичній літературі наголошується на обов'язок передбачення суспільно небезпечних наслідків, який становить об'єктивний критерій. Разом з тим практична можливість такого передбачення — це вже суб'єктивний критерій. Тільки в сукупності ці критерії — об'єктивний і суб'єктивний — дають можливість дійти висновку про наявність чи відсутність так званої антисоціальної спрямованості особи.

Законодавець, коли йдеться про умисел і його ознаки, не згадує про діяння, скоювані з подвійною формою вини, а також про невинне заподіяння шкоди, що у практичній діяльності правоохоронних органів призводить до помилок і прийняття неправильних рішень. Це стосується злочинів, передбачених ст. 251, 267, ч. 2 ст. 269, ст. 264, ч. 2 ст. 265, ч. 1 ст. 267, ст. 325, 326, 327 КК України. Так, із 315 вивчених справ цієї категорії у 84 випадках провадження справи припинено через хибний висновок про фактичне нанесення шкоди охоронюваним інтересам. Необережне заподіяння шкоди тлумачилось як невинне (випадкове), малозначне тощо (основна причина — змішана форма вини). З урахуванням пом'якшуючих вини обставин у 16 випадках справи передавались на розгляд за ст. 97 КК України, у 49 випадках за ознаками ч. 1 ст. 74 КК України було взагалі вирішено відмовити в порушенні кримінальної справи. І тільки 95 справ розглянуто в суді з винесенням звинувачувальних вироків.

Як зазначалось, злочини проти екологічної і громадської безпеки з матеріальними складами потребують відокремленого встановлення вини, а саме щодо діяння та наслідків і характеризуються, як прави-

ло, змішаною (подвійною) формою вини. Що ж до питання про цю форму вини існують дві протилежні позиції. Прихильники подвійної або змішаної форми вини вважають, що можливо й логічно припустити відокремлене встановлення вини щодо діяння і наслідків. Супротивники змішаної форми вини вважають, що відокремлене встановлення форми вини до дії і наслідків не відповідає кримінальному закону, а також положенням психології і філософії [47, с. 61–74].

Припускається, що докази супротивників змішаної форми вини не заперечують її існування. Її наявність не виключається чинним законодавством, не суперечить йому, тому що вона перебуває в межах винного скоєння суспільно небезпечного діяння. Змішана форма вини побудована на співвідношенні ознак умислу і необережності й не виходить за межі цих ознак [60, с. 115].

У складах зі змішаною формою вини розглядуваних злочинів законодавець окремо характеризує як діяння, так і наслідок. Наприклад, законодавець зазначає: “недбале зберігання вогнестрільної зброї або боєприпасів, якщо це потягло за собою людські жертви або інші тяжкі наслідки” (ст. 264), “незаконна пересилка поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин, якщо це потягло тяжкі наслідки” (ст. 269), “порушення правил зберігання, використання, обліку і перевезення вибухових речовин, якщо це потягло людські жертви або інші тяжкі наслідки” (ч. 1 ст. 267), “незаконне провезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин, яке потягло тяжкі наслідки” (ст. 269), “порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин або піротехнічних виробів, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки” (ч. 2 ст. 267). Тому й постає потреба відокремленого вирішення питання про форму (вид) вини щодо діяння і його наслідків, а це зумовлює необхідність внесення низки пропозицій.

Так, згідно зі ст. 23 розд. V КК України “Вина та її форми”, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., “виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності”. На нашу думку, це формулювання не розкриває поняття вини. І взагалі немає потреби тут наводити визначення поняття вини, бо про неї фактично йдеться в ч. 1 ст. 11 КК України “Поняття злочину”: “Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом злочину”. У цьому разі доціль-

но розкривати поняття про форми вини, наприклад, у такому формулюванні: “Винною в скоєнні злочину може бути визнана лише особа, яка умисно або з необережності скоїла одне з діянь, заборонених чинним Кримінальним кодексом”.

У ст. 25 КК України “Необережність та її види” зазначається, що необережність:

- поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість;
- становить злочинну самовпевненість, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дій або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення;
- становить злочинну недбалість, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дій або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачати.

Вважаємо, що таке формулювання не вирішує проблем, які потребують конкретизації кримінально караній необережності, з відмежуванням її від невинного заподіяння шкоди (казусу), оскільки всі склади злочинів, що скоюються з необережності, певною мірою розкриваються у чинному Кримінальному кодексі України (порушення правил міжнародних польотів — ст. 334, порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту — ст. 276, порушення правил використання повітряного простору — ст. 282, необережне знищення або пошкодження майна — ст. 196, порушення обов’язків щодо охорони майна — ст. 197). Тому потрібно лише зазначити, що скоєним з необережності може бути визнане тільки те діяння, яке спеціально передбачене відповідною статтею Особливої частини чинного Кримінального кодексу. Таке формулювання, на наш погляд, попередить можливість допущення помилок працівниками правоохоронних органів.

Разом з тим у чинному Кримінальному кодексі України не враховано поняття злочинів з двома формами вини, що вкрай необхідно. Воно повинно повністю розкривати суть “змішаної форми вини” із зазначенням дій, які охоплювались умислом винного, і тяжких наслідків, які настали в результаті скоєного злочину, але не охоплювались його умислом, хоча винна особа могла і повинна була передбачити можливість їх настання або передбачала цю можливість тощо. Наприклад, таке поняття можна було визначити як відповідальність за злочини з двома формами вини, а розкрити його зміст у такому

формулюванні: “у випадках, коли в результаті скоєння умисного злочину спричиняються тяжкі наслідки, які за чинним законодавством передбачають суворіше покарання, ніж охоплювалось умислом особи, яка його скоїла, кримінальна відповідальність за такі наслідки може настати лише тоді, коли особа передбачала можливість їх настання, але без достатніх на те підстав самовпевнено розраховувала на запобігання їм. У випадках, коли особа не передбачала, але повинна була і могла передбачити можливість настання таких наслідків, такий злочин може бути визнано скоєним умисно.

Не враховано в чинному Кримінальному кодексі й проблему невинного заподіяння шкоди (казусу). Хоча ще у проектах нового кодексу було зроблено спробу вирішити цю проблему. В одному з них [56, с. 10], зокрема, зазначалося, що “завдання наслідків визнається невинним, якщо особа, яка їх спричинила, не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності) і не могла їх передбачити”. Як бачимо, йшлося одразу про наслідки, хоча згідно з теорією кримінального права насамперед повинно констатуватися фактичне скоєння хоча й випадкового, але все ж діяння, оскільки воно формально є таким.

Переконливою щодо цього є позиція вчених, які стверджують, що “в теорії кримінального права поняття “випадок” криміналісти зазвичай розглядають лише як суб’єктивну категорію. Правильніше дослідити цю проблему в нерозривному зв’язку з об’єктивною стороною” [121, с. 185]. Справді, об’єктивно необхідні наслідки в суб’єктивному прояві для осіб, які допустили їх, або наслідки, що зумовили шкідливі результати, завжди будуть “випадковими”. З урахуванням зазначеного доцільно було б ввести у Кримінальний кодекс України таку норму, яка б вирішувала цю проблему, і викласти її приблизно в такій редакції: діяння визнається скоєним невинно, якщо особа, яка його скоїла, не усвідомлювала і за обставинами справи не могла усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій (або бездіяльності), а також не передбачала і за обставинами справи не могла (і не повинна була) передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків.

Разом з тим необхідно враховувати й таку можливість: у разі передбачення особою, яка скоїла суспільно небезпечне діяння, настання в результаті своїх дій (або бездіяльності) шкідливих або тяжких наслідків, але через збіг об’єктивних обставин та інших незалежних від неї факторів не змогла їх відвернути, скоєне нею діяння необхідно

визнавати невинним. Це загалом сприятиме ефективному вирішенню зазначених проблем.

Насамкінець доходимо таких висновків:

- інтелектуальний момент суб'єктивної сторони незаконного володіння зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами має специфічні особливості, які необхідно враховувати при визначенні форми вини і кваліфікації злочину;

- із загальноприйнятого в теорії кримінального права розуміння суб'єктивної сторони випливає тісний зв'язок об'єктивного і суб'єктивного;

- незважаючи на те що суб'єктивна сторона відображає вольову, нематеріальну діяльність суб'єкта, вона завжди виявляється в ній як факт об'єктивної реальності, тому що вольова діяльність особи у злочині як взагалі, так і в будь-якій іншій свідомій поведінці людини, об'єктивується в діянні;

- окремі свідомо регульовані дії, що спрямовуються і керуються умислом винної особи, тобто дії, пов'язані з проявом вольового зусилля особи для досягнення бажаного злочинного результату, є вольовими, умисними або довільними;

- у проявах волі (особи або осіб) завжди наявне своєрідне психічне вольове зусилля (як одноособове, так і колективне), спрямоване на подолання перешкод при досягненні поставлених цілей (незалежно від масштабів такої мети і кількості учасників) чи то однією особою, чи групою осіб, що скоюють злочин за попередньою змовою, організованою групою, злочинною організацією або об'єднанням злочинних організацій тощо;

- воля — це здатність людини свідомо контролювати власну діяльність і активно управляти нею, долати перешкоди і підпорядковувати її свідомо окресленій меті;

- воля, як і всі психічні явища, є однією з форм відображення;

- відображуваним об'єктом у вольовому процесі є об'єктивна мета діяльності, але не сама собою, а у співвідношенні з фактично здійснюваною власною діяльністю, яка забезпечує досягнення цієї мети;

- суб'єктивна сторона розглядуваних злочинів характеризується як умисною, так і необережною або змішаною формою вини (щодо факту порушення правил вина особи може виражатись у формі умислу або необережності, а щодо настання або можливості настання тяжких наслідків при порушенні правил вина може бути тільки необережною);

- суб'єктивна сторона досліджуваних злочинів з формальними і матеріальними складами різниться складами злочинів проти екологічної і загальної безпеки. В основній же видовій групі злочинів проти здоров'я населення таких відмінностей, особливо у формі вини, не існує;

- в одній групі злочини становлять протиправне поводження із загальнонебезпечними предметами і передбачають вини лише у формі прямого умислу. У цю групу згідно із законом входить більшість досліджуваних норм, які захищають громадські інтереси від незаконних дій із загальнонебезпечними предметами (їх носіння, зберігання, придбання, виготовлення або збут, розкрадання, заготівля, переробка, використання, передавання, руйнування, вивезення і ввезення та інші протиправні дії);

- у другій групі злочинів з матеріальним складом передбачається окреме встановлення вини, яка полягає як у порушенні правил (інструкцій та інших нормативних актів) загальної безпеки, так і в настанні наслідків. Вони характеризуються, як правило, змішаною формою вини. Насамперед це норми видової групи проти громадської безпеки, що попереджають обіг і поводження із загальнонебезпечними предметами: порушення правил їх зберігання, використання, обліку, перевезення, пересилання, що можуть спричинити тяжкі наслідки;

- при скоєнні злочинів, які полягають у незаконному володінні предметами озброєння, ознаки суб'єктивної сторони їх діянь мають усі притаманні умислу загальні риси злочинів з формальним складом;

- соціально-політична сутність індивідуальних особливостей, що характеризують об'єктивні ознаки перелічених діянь, виявляється у фактичних обставинах умислу суб'єкта, охоплює ці обставини і розкриває їх, знаходячи специфічне, тільки їм притаманне відбиття в інтелекті й волі суб'єкта;

- сприймаючи фактичні обставини соціальних ознак діянь в їх сукупності, винний свідомо скоює зазначені дії, усвідомлюючи, що зброя, бойові припаси, вибухові речовини, пристрої чи радіоактивні матеріали становлять небезпеку для оточуючих;

- свідомість особи, яка постійно впливає на предмети підвищеної небезпечності, охоплює можливу шкоду, створювану нею для оточуючих у результаті злочинного володіння ними, а також скоєння злочинних дій, які становлять велику загрозу, особливо в момент скоєн-

ня запланованих і добре розроблених (масштабних) злочинів, коли на небезпеку наражається велика кількість людей;

- розуміння іншої загрози — об'єктам, які охороняються законом, — містить і відображає внутрішню мету, яка є непереборною, у формуванні невизначеного умислу винного (щодо життя, здоров'я і майна невизначеного кола осіб, нормальної діяльності підприємств, організацій, установ), що полягає в носінні винним зброї, скоєнні інших злочинних, шкідливих, руйнівних і загальнонебезпечних для суспільства дій;

- загальна небезпека настає з початку фактичного володіння зброєю, радіоактивними, отруйними, легкозаймистими або сильнотоксичними речовинами (незалежно від того, якою мірою ці дії віддалені від скоєння наступного тяжкого злочину), що свідчить про сукупність об'єктивного і суб'єктивного;

- із сукупності критеріїв об'єктивного і суб'єктивного можна дійти висновку як про наявність реально створеної загальної небезпеки, так і фактично існуючого спричиненого тяжкого наслідку;

- злочини проти екологічної і громадської безпеки з матеріальними складами потребують відокремленого встановлення вини, а саме щодо діяння та наслідків і характеризуються, як правило, змішаною (подвійною) формою вини;

- у складах злочинів зі змішаною (подвійною) формою вини законодавець окремо характеризує діяння і наслідок, щодо яких і настає потреба відокремленого вирішення питання про форму (вид) вини щодо діяння і його наслідків;

- чинний Кримінальний кодекс України не вирішує проблем, що потребують конкретизації кримінально караній необережності з відмежуванням її від невинного заподіяння шкоди (казусу);

- оскільки всі склади злочинів, які скоюються з необережності, певною мірою розкриваються у Кримінальному кодексі, зазначимо лише, що скоєним з необережності може бути визнано тільки те діяння, яке спеціально передбачене відповідною статтею Особливої частини чинного Кримінального кодексу;

- з метою вдосконалення чинного Кримінального кодексу в розд. V “Вина та її форми” слід навести визначення поняття злочинів з двома формами вини, де розкрити суть змішаної форми вини, чітко висвітливши дії, які охоплюються умислом винного, і тяжкі наслідки, які настали в результаті скоєного злочину, але не охоплювались його умислом, хоча особа могла і повинна була передбачити можливість їх

настання або передбачала можливість їх настання, але розраховувала, що зможе їм запобігти. Редакція може бути такою: у випадках, коли в результаті скоєння умисного злочину спричиняються тяжкі наслідки, які за чинним законодавством передбачають суворіше покарання, ніж охоплювалось умислом особи, яка його скоїла, кримінальна відповідальність за такі наслідки може настати лише тоді, коли особа передбачала можливість їх настання, але без достатніх на те підстав самовпевнено розраховувала на запобігання їм. Водночас злочин може бути визнаний як скоєний умисно, коли особа не передбачала, але повинна була і могла передбачити можливість настання тяжких наслідків;

- діяння повинно визнаватись таким, що скоєне невинно, якщо особа, яка його скоїла, не усвідомлювала і за обставинами справи не могла усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій (або бездіяльності), а також не передбачала і за обставинами справи не могла (і не повинна була) передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків;

- діяння повинно визнаватись таким, що скоєне невинно, якщо особа, яка скоїла суспільно небезпечне діяння, хоча навіть і передбачала настання в результаті своїх дій (або бездіяльності) шкідливих або тяжких наслідків, але не змогла їх відвернути через збіг об'єктивних обставин та інших незалежних від неї факторів;

- при скоєнні злочинів проти громадської безпеки з так званими матеріальними складами і щодо можливості заподіяння ними шкоди шляхом взаємодії із загальнонебезпечними предметами може бути умисел або необережність, а щодо реального заподіяння шкоди — тільки необережність;

- оскільки чинне законодавство передбачає лише дві форми вини — умисел або необережність, необхідно вирішити питання про те, умисними чи необережними є злочини проти екологічної безпеки. Оскільки суб'єктивну сторону цих злочинів визначає ставлення особи до наслідків, що настали, це питання потрібно вирішувати диференційовано залежно від виду наслідків, тобто можливості заподіяння шкоди загальнонебезпечними предметами або фактичного заподіяння шкоди цими предметами;

- умисне або необережне створення небезпеки заподіяння шкоди загальнонебезпечними предметами є наслідком окремих злочинів проти громадської безпеки, а умисне заподіяння винним шкоди цими предметами перебуває за межами складів злочинів проти громад-

ської безпеки, утворюючи новий злочин — проти життя, здоров'я, власності або інших об'єктів. Тому порушення правил поведіння з вибуховими речовинами, радіоактивними матеріалами, отруйними і сильнодіючими речовинами може бути як умисним, так і необережним злочином;

- злочини проти екологічної і громадської безпеки, наслідком яких є реальне заподіяння шкоди загальній громадській безпеці шляхом порушення правил, спеціальних правил, законодавства, вимог і настанов, належать до необережних злочинів. До них належать також кваліфіковані й особливо кваліфіковані види злочинів проти екологічної та громадської безпеки, життя і здоров'я населення, наслідком яких є заподіяння шкоди загальнонебезпечними предметами, які навіть не завжди фігурують у диспозиціях статей;

- інтелектуальний момент суб'єктивної сторони незаконного володіння зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами має специфічні особливості, які необхідно враховувати при визначенні форми вини і кваліфікації злочину;

- поряд з громадською небезпекою і протиправністю діянь, що впливають із правової заборони і власне факту неможливості вільного придбання, а також існуючої дозвільної системи та інших форм контролю, які регулюють обіг загальнонебезпечних предметів, винний усвідомлює також основні фактичні ознаки діяння, які утворюють шляхом дії (бездіяльності) склад злочину, що полягає в бажаному незаконному володінні або поведженні з предметами озброєння, а також іншими предметами незалежно від їх придатності (якщо особа вважає, що вони придатні для використання);

- суб'єктивна сторона розглядуваних злочинів характеризується як умисною, так і необережною змішаною формами вини. Щодо факту порушення правил вина особи може виражатись у формі умислу або необережності. Щодо настання або можливості настання тяжких наслідків вина може бути тільки необережною. За наявності умислу щодо наслідків скоєне потрібно кваліфікувати за статтями про злочини проти особи або власності;

- винна особа, скоюючи будь-яку з дій, введених законодавцем у диспозицію статті, усвідомлює їх громадську небезпеку і бажає діяти в такий спосіб, домагаючись наміченого результату;

- наявна законодавча надлишковість, що пов'язана з розміщенням в одній статті великої кількості злочинних дій, сприяє невизначеності й суперечності щодо важливості таких дій, тому кожна із

зазначених форм виключає інші або зараховує їх до знецінених (неважливих);

- у злочинах з матеріальним складом передбачається окреме встановлення вини, яка полягає як у порушенні правил (інструкцій та інших нормативних актів) загальної громадської безпеки, так і в настанні наслідків; такі злочини зазвичай характеризуються змішаною формою вини і можуть спричинити тяжкі наслідки;

- така ознака, як усвідомлення громадської небезпеки діянь, належить до сфери свідомості й визначається суб'єктивними якостями людини, які свідчать про її життєвий досвід, знання, професійні навички, усвідомлення нею протиправності скоюваного діяння. Суб'єкт, який незаконно володіє зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та пристроями, радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами (викрадаючи їх), а також порушує правила екологічної безпеки, усвідомлює, що його дії становлять реальну небезпеку для суспільства, тому що він поінформований про те, що ці діяння заборонені законом;

- свідомістю винної особи охоплюється передбачення суспільно небезпечних наслідків (і суспільно небезпечного злочинного результату) і те, що наявність в її володінні предметів озброєння, радіоактивних матеріалів, легкозаймистих, їдких, отруйних і сильнотоксичних речовин або порушення нею правил екологічної безпеки, зберігання, використання, обліку і перевезення вибухових речовин чи незаконне провезення на повітряному судні вибухових, легкозаймистих речовин, приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення, заготівля, переробка або збут радіоактивних продуктів харчування або іншої продукції та інші подібні дії створюють реальну загрозу загальній безпеці;

- при скоєнні злочинів, які полягають у незаконному володінні предметами озброєння, ознаки суб'єктивної сторони діянь мають усі загальні риси, притаманні умислу, злочинам з формальним складом;

- соціально-політична сутність індивідуальних особливостей, які характеризують об'єктивні ознаки перелічених діянь, виявляється у фактичних обставинах умислу суб'єкта, який охоплює ці обставини і розкриває їх, знаходячи специфічне, тільки їм притаманне відбиття в інтелекті й волі суб'єкта;

- свідомість суб'єкта, який скоює одну або кілька дій щодо загальнонебезпечних предметів, повинна відображати характер предмета, щодо якого він скоює антисоціальний, кримінально караний вчинок, і для наявності складу злочину достатньо його загального уявлення про те, що зброя, бойові припаси, вибухові, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори тощо, гази нервово-паралітичної та іншої дії мають об'єктивні якості та призначені для ураження живої сили або руйнування будівель, споруд і настання інших наслідків (у тому числі й тяжких) від їх впливу. Саме ці якості названих предметів надають діям особи загальнонебезпечного характеру;

- для відповідальності суб'єкта не має значення невдала спроба або неможливість застосування зняряд злочину з причин, що не залежать від його волі (наприклад, постріл не настав через несправність зброї, виявленої в момент скоєння злочину, або у ножа не зафіксувалось лезо);

- питання, що регулюють процес усвідомлення екологічної і громадської безпеки, діянь проти життя і здоров'я населення, — це питання про усвідомлення певного характеру загальної безпеки, яка складається з усвідомлення соціальних ознак діяння в їх сукупності;

- можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння суб'єкт усвідомлює і передбачає безпосередньо через знання законів, службових або професійних функцій, які випливають із загальної правосвідомості й засвоєння їх у процесі виховання та спілкування, а також у процесі життєдіяльності й ознайомлення з правилами поведінки у школі, на вулиці, за місцем проживання, на підприємстві, в місцях відпочинку та іншого співіснування;

- усвідомлення суб'єктом громадської безпеки скоюваного ним діяння часто відбувається опосередковано через усвідомлення інших ознак складу, яким може бути предмет злочину; при цьому для визначення можливості або неможливості передбачення особою суспільно небезпечних наслідків свого діяння (вчинків, поведінки) вирішальне значення має врахування конкретних обставин ситуації, індивідуальних особливостей особи суб'єкта;

- винною у скоєнні злочину може бути визнана лише особа, яка умисно або з необережності скоїла одне з діянь, заборонених чинним Кримінальним кодексом.

Для характеристики суб'єктивної сторони розглядуваних злочинів важливе значення має з'ясування їх мотивів і мети.

5.2 МОТИВИ І МЕТА СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ

Аналіз розглядуваних злочинів зумовлює необхідність враховувати те, що мотив скоюваного злочину є важливою обставиною, яка характеризує не тільки ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, а й характер і ступінь суспільної небезпеки особи, яка скоїла злочин. Так, мотиви протиправного поведіння із загальнонебезпечними предметами в окремих складних випадках дають можливість встановлювати і розмежовувати схожі злочини, наприклад, створення злочинної організації (ст. 255 КК України), від організації озброєної банди (ст. 257 КК України) і непередбачених законами України воєнізованих і збройних формувань (ст. 260 КК України); умисне знищення або пошкодження територій, узятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), від терористичного акту (ст. 258 КК України).

Багато з аналізованих злочинів включають у суб'єктивну сторону як необхідну ознаку певний мотив злочинної діяльності особи, наприклад, напад на об'єкти, де розміщуються предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, з метою їх захоплення, пошкодження або знищення (ст. 261 КК України). Приблизно такий самий зміст мають ще одинадцять складів злочинів (у частинах 1 ст. 255, 258, 266, 321, 322, частинах 2 ст. 310, 311, частинах 3 ст. 262, 308, 313, ч. 1 і 3 ст. 312 КК України). Поряд з цим ще у п'яти статтях Кримінального кодексу йдеться про мету, яка має притаманні тільки їй ознаки і властивості. Так, у складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 309 КК України, зазначена відсутність мети збуту, що є необхідною ознакою, яка характеризує суб'єктивну сторону цього діяння; у складі злочину, передбаченому ч. 2 ст. 317 КК України, необхідною ознакою є корисливий мотив; у складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 319 КК України, поряд з корисливим мотивом зазначені ще й інші особисті інтереси; у складі злочину, передбаченому ч. 3 ст. 243 КК України, описується мета протиправних дій у результаті порушення встановлених спеціальних правил як здійснене внаслідок крайньої потреби скидання або невідворотна втрата шкідливих речовин чи сумішей, інших шкідливих відходів, що містять такі речовини.

В окремих складах злочинів (докладніше про це йшлося в підрозд. 5.1) хоча й не йдеться про мету скоєння злочину, але вона впливає зі змісту зазначених у диспозиції дій (ст. 314 КК України),

наприклад, незаконне введення будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі, схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України), незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК України), незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України), схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України).

Як бачимо, мотив злочину хоча й не є необхідною ознакою кожного складу злочину, а лише елементом складу деяких конкретних злочинних діянь, проте має різні відтінки, а отже, без певного мотиву не скоюється жодний умисний злочин. Проте мотив вчинення більшості умисних злочинів лежить за межами їх складу. Так, порушення правил екологічної безпеки залишається порушенням правил екологічної безпеки, якими б мотивами не керувалися винні особи під час здійснення екологічної експертизи, проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; забруднення або псування земель, атмосферного повітря, моря залишається забрудненням або псуванням земель, атмосферного повітря, моря, якими б мотивами не керувалися винні особи під час забруднення або псування земель, забруднення атмосферного повітря, моря; ввезення на територію України чи транзит її територією відходів або вторинної сировини залишається ввезенням або транзитом відходів або вторинної сировини незалежно від того, якими мотивами керувалися винні особи; створення непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань так само залишається створенням непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань незалежно від того, якими мотивами керувалися винні особи, які їх створювали; сприяння учасникам злочинних організацій та приховування їх злочинної діяльності залишається сприянням учасникам злочинних організацій та приховуванням їх злочинної діяльності незалежно від того, якими мотивами керувалася при цьому особа (або службова особа). Але й тоді, коли мотив не входить до складу злочину ні як основна, ні як факультативна ознака, він не перестає бути фактом, що керує

волею осіб, які скоюють злочини, хоча й лежить за межами складу злочину.

З огляду на це, аналізуючи злочини, необхідно враховувати, що згідно із взаємозумовленістю об'єктивного і суб'єктивного на форму й вид вини часто вказують інші суб'єктивні ознаки. Про наявність тільки прямого умислу часто свідчать також мотиви або мета незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими, легкозаймистими, отруйними, сильнодіючими, їдкими речовинами тощо [131, с. 45].

Разом з тим зазначимо, що оскільки “мотив відповідає на питання, що рухає людиною, а мета — куди спрямовано її рух” [111, с. 58], мета не може існувати без мотиву (оскільки мотив спонукає дії, спрямовані на досягнення певної мети) і, крім того, переважна їх більшість має однаковий зміст (оскільки мотив зумовлює дії особи, спрямовані на задоволення певної потреби, а мета виражає кінцеву спрямованість цих дій), тобто мотив і мета при скоєнні злочину становлять певну єдність. Особливо виразно це виявляється при незаконному володінні предметами озброєння; незаконних діях з радіоактивними речовинами, предметами озброєння, радіоактивними матеріалами, вибуховими, легкозаймистими, їдкими, сильнодіючими та отруйними речовинами; розкраданні предметів озброєння й їх необережному зберіганні; приховуванні та перекручуванні відомостей про стан екологічної обстановки або захворюваності населення; заготівлі, переробці та збуті радіоактивно забруднених продуктів харчування [111, с. 58–62].

З диспозицій статей Кримінального кодексу України про відповідальність за злочини проти екологічної, громадської безпеки та здоров'я населення і їх характер впливає, що мотив і мета не є обов'язковими ознаками всіх складів злочинів. Посягання можуть бути скоєні з різних мотивів і з різною метою. Їх багатогранність і специфіка здебільшого зумовлюються характером загальнонебезпечних предметів.

Характеризуючи мотиви і мету незаконного володіння предметами озброєння, радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами та іншими предметами підвищеної небезпеки, зазначимо, що вони не впливають на кваліфікацію злочину, але повинні обов'язково враховуватись (особливо коли до відповідальності притягуються звичайні, професійні або організовані злочинці), індивідуалізуючи тим самим відповідальність і призначення покарання.

З аналізу судової практики випливає, що особи скоюють загальнонебезпечні злочини (протиправні дії з предметами озброєння) здебільшого ситуаційно і з такою метою та з таких мотивів:

- з метою зайняття мисливством (при цьому особи, які скоюють злочини, не є членами товариства риболовів і мисливців) — 9,2 %;
- з метою зайняття спортом (при цьому злочинці не є членами спортивних товариств) — 4,9 %;
- з метою самооборони — 5,2 %;
- раніше судимі за корисливо-насильницькі злочини (тобто звичайні злочинці) — 16,4 %;
- для господарсько-побутових потреб — 11,2 %;
- як пам'ять про когось або про щось — 1,0 %;
- для колекції — 5,5 %;
- для продажу (тобто з корисливих мотивів) — 7,0 %;
- для подарунка друзям — 2,7 %;
- щоб не викидати знайдене — 2,3 %;
- через заздрощі — 1,4 %;
- з невизначеною метою (яка змінюється) — 6,3 %;
- для охорони майна — 3 %.

З аналізу ж судово-слідчої практики (і правоохоронної взагалі) щодо осіб, які скоїли злочини з радіоактивними матеріалами, впливає, що особи скоюють злочини (протиправні дії з радіоактивними матеріалами, речовинами або ядерними матеріалами) здебільшого з таких мотивів і з такою метою:

- з корисливих мотивів — 22,8 %;
- для наукових потреб — 3,5 %;
- для наукових експериментів — 1,7 %;
- раніше судимі — 15,8 %;
- зберігали знайдене про всяк випадок — 5,3 %;
- не знали, що вилучені у них предмети радіоактивні — 7,1 %;
- з метою помсти тещі — 1,7 %;
- з метою помсти ворогу — 3,5 %;
- з метою помсти співробітнику, відповідальному за їх збереження (який відповів за нестачу) — 3,5 %;
- з невизначених мотивів — 35,1 %.

Розглядаючи злочини проти здоров'я населення окремі вчені вважають, що кримінальна відповідальність за схилення до вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин настає за ст. 315 КК України не тільки за наявності мети викликати у потерпілого

бажання вживати ці засоби чи речовини, а й тоді, коли винний мав на меті добитися від потерпілого згоди їх вжити і незалежно від того, чи вживала ці засоби й речовини особа, яку до цього схилили [81, с. 25–28].

З досліджень випливають сутність і ступінь підвищеної громадської небезпеки розглядуваних злочинів, а також вольове прагнення особи, яка їх скоїла [25, с. 518; 114, с. 53], та мета застосування зброї, бойових припасів або вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів і носіння, зберігання, придбання, крадіжки, виготовлення, збуту предметів підвищеної суспільної небезпеки. З наведеного випливає, що мета і мотиви можуть бути найрізноманітнішими.

Встановлення кінцевої мети самовільного поводження із загальнонебезпечними джерелами має велике значення для призначення покарання [135, с. 137]. Так, викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв для скоєння з їх допомогою злочинів; створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину; організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб; вчинення терористичних актів; створення непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань з метою нападів на підприємства, установи, організації чи громадян; організація нападів на об'єкти, де виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети з метою їх захоплення, пошкодження або знищення, безсумнівно, становить більший ступінь громадської небезпеки, ніж, скажімо, викрадення тих же предметів для колекції, і тому за інших рівних умов повинно передбачати суворіше покарання в межах санкції ст. 262 КК України.

Правильне і повне встановлення кінцевої мети самовільного поводження із загальнонебезпечними джерелами може суттєво допомогти у з'ясуванні причин і умов скоєння злочинів, а також у встановленні спеціальних заходів запобігання цим посяганням.

Аналіз матеріалів судової практики засвідчує, що злочинне поводження із загальнонебезпечними предметами здійснюється для задоволення найрізноманітніших потреб, досягнення різних кінцевих цілей. При цьому зазначимо, що жодний із засуджених не зазначив такої мети, як скоєння іншого злочину, наприклад, для заволодіння

за допомогою зброї матеріальними цінностями; ці обставини впливають з матеріалів конкретних справ. Користь як мета, хоча й рідко, але зустрічається при незаконному поводженні із загальнонебезпечними предметами.

При незаконному носінні, зберіганні та придбанні зброї, бойових припасів або вибухових речовин і незаконному провезенні на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин корисливості практично не існує. Виготовлення ж і збут зброї, бойових припасів та вибухових речовин часто здійснюються з корисливою метою, що повинно обов'язково враховуватись як обтяжуюча обставина у ст. 67 КК України. Безкоштовне передання майна виключає корисливу мету. Безоплатне передання зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв спричиняє шкоду відносною громадської безпеки і створює небезпеку заподіяння тяжкої шкоди цими предметами об'єктам власності, інтересам як окремих громадян, так і суспільства. Тому під яким би виглядом не було здійснено їх збут (подарунок, тимчасове користування, прогаш тощо), відповідальність повинна наставати за ознаками ч. 1 ст. 263 КК України, яка передбачає відповідальність за їх збут. Отже, зброя, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої можуть збуватись і без корисливої мети.

Корислива мета завжди передбачається при торгівлі вогнепальною або холодною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами або пристроями. До корисливих належать також склади злочинів проти здоров'я населення, передбачених ст. 306, ч. 2 ст. 310, ч. 2 ст. 311, ст. 315, ч. 1 ст. 317, ст. 319, 321, 322, 324, 327 КК України.

При розкраданні предметів озброєння, радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, обладнання для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 262, 308, 312, 313 КК України) винний, як правило, прагне до збагачення, отримання власної наживи або іншими особами.

Аналіз мотивів і кінцевої мети протиправного поводження із загальнонебезпечними предметами засвідчує, що ступінь їх громадської небезпеки не однаковий. Одні з них становлять значну небезпеку, інші, наприклад, мотиви, які позбавлені ганебного характеру, свідчать про менший ступінь громадської небезпеки винного і скоєного ним злочину [113, с. 60–62].

З узагальнення і вивчення матеріалів судової практики випливає, що мотиви і цілі неповнолітніх та дорослих злочинців суттєво

різняться. Деякі мотиви і мета характерніші для дорослих, інші, навпаки, для неповнолітніх. Так, останнім більшою мірою притаманне бажання володіти загальнонебезпечними предметами без наміру використовувати їх для злочинної діяльності, що пояснюється віковими і психологічними особливостями.

Мотив і мета як самостійні ознаки, що характеризують різні аспекти вольового процесу, разом з тим тісно взаємопов'язані та взаємозалежні. Іноді при протиправному поведженні із загальнонебезпечними предметами мотив і мета за характером та спрямованістю можуть збігатися. Це трапляється при злочинному поведженні із загальнонебезпечними предметами з корисливою метою, оскільки мета, як правило, зумовлюється корисливими мотивами.

Співвідношення мотиву і мети злочинного поведження із загальнонебезпечними предметами виявляється й у тому, що певним мотивам може відповідати певна мета. Так, розкрадання вогнепальної зброї, боєприпасів або вибухових речовин з мотивів допитливості, цікавості та інтересу до техніки скоюється здебільшого для того, щоб ознайомитись з будовою цікавих предметів і принципом їх дії, навчитися користуватися ними, зокрема, стріляти зі зброї, тощо [113, с. 65–66]. При цьому зазначимо, що один і той самий мотив може викликати у винного постановку різних цілей. Наприклад, особа, яка скоює розкрадання вогнепальної зброї, боєприпасів або вибухових речовин під впливом страху, може мати на меті уникнення затримання і тим самим ухилитись від відповідальності або використовувати ці предмети для здійснення як необхідної, так і уявної оборони.

Зрештою, різні мотиви можуть викликати у особи одну й ту саму мету. Так, пихатість, помста і заздрість (а найголовніше, причетність до організованої і професійної злочинності) можуть зумовити постановку особою однієї й тієї самої мети діяння — розкрадання вогнепальної зброї, боєприпасів або вибухових речовин для здійснення злочинної діяльності, виконання замовлень за “наймом” (вбивство) тощо.

Окремі злочини, більшість з яких належить до злочинів проти здоров'я населення, передбачають спеціальну мету скоєння протиправних дій.

В одних випадках ця мета (яка є обов'язковою ознакою складу злочину) вказується в диспозиціях статей: заготівля, переробка (продуктів харчування або іншої продукції) з метою збуту (ст. 327 КК

України); погроза вчинення розкрадання радіоактивних матеріалів з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи вчинити певну дію; використання радіоактивних матеріалів з метою спричинити загибель людей (ст. 266 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання з метою збуту або збут отруйних і сильнотоксичних речовин (ст. 321 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання з метою збуту або збут наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 307 КК України); незаконний посів або вирощування снотворного маку чи коноплі з метою збуту, придбання (ч. 2 ст. 310 КК України); розкрадання прекурсорів з метою збуту (ст. 312 КК України), а також їх незаконне виготовлення, придбання з метою збуту (ч. 2 ст. 311 КК України).

В інших випадках мета зазначається в назвах статей і виражена союзом “для”: організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України); незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322 КК України).

Ще в деяких випадках така мета передбачається: незаконне виготовлення, підробка або збут, незаконне отримання наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів (ст. 318 КК України); незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (забезпечення мети інших осіб) (ст. 319 КК України).

Існує вказівка на відсутність мети, що свідчить про “власне” вживання наркотичних засобів або психотропних речовин: виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання наркотичних засобів без мети збуту (ст. 309 КК України).

Мотиви скоєння зазначених злочинів і передбачених ст. 314, 316 КК України злочинів для кваліфікації значення не мають.

При цьому зазначимо, що встановлення мотивів допомагає з'ясувати також мету цієї групи посягань. При протиправному поводженні із загальнонебезпечними предметами винний має на меті скоїти певні дії з цими предметами. Ця мета доволі очевидна. Вона впливає з характеру досліджуваних злочинів і є основною, безпосередньою, найближчою метою винного. Однак виникнення і постановка цієї мети зумовлюються існуванням у суб'єкта одночасно

інших цілей, які є додатковими, кінцевими цілями діяння. Хоча вони й не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складів злочинів самовільного поводження із загальнонебезпечними предметами, але без них неможлива постановка безпосередньої мети таких посягань.

При протиправному поводженні із загальнонебезпечними предметами винний ставить перед собою одночасно, паралельно, а в більшості випадків і послідовно не одну, а дві й більше цілей. Так само, як і мотиви цієї групи посягань, вони доволі різноманітні. Винний не тільки прагне скоїти певну дію із загальнонебезпечними джерелами, щодо них, а й водночас має намір задовольнити певну потребу. У цьому разі самовільне поводження із загальнонебезпечними предметами є лише необхідним засобом, певним етапом досягнення інших, кінцевих цілей винного. Їх значення надзвичайно велике. Вони дають змогу відповісти на питання, навіщо особа здійснила протиправні дії із загальнонебезпечними предметами, якого результату вона прагнула досягти.

Кінцева мета зумовлює насамперед постановку і реалізацію основної, безпосередньої мети протиправного поводження із загальнонебезпечними предметами і тим самим визначає умисел на скоєння злочинів і доводить його наявність [129, с. 42].

Розглядаючи суб'єктивну причину злочинної поведінки (носіння, зберігання, придбання, розкрадання, виготовлення або збут вогнепальної або холодної зброї, бойових припасів, вибухових, отруйних, сильнодіючих речовин, незаконні дії з радіоактивними речовинами, газами нервово-паралітичного та іншого впливу) з наступним скоєнням тяжчих злочинів із зазначеними мотивами і цілями, вдаючись для їх досягнення до різноманітних хитрощів з очевидним використанням злочинними елементами прогалін у законодавстві, зазначимо, що первинним тут є умисел, який передбачає суспільно небезпечні наслідки задуманого діяння ще до його практичного здійснення.

На нашу думку, в будь-якому разі незалежно від того, чи застосує суб'єкт загальнонебезпечні предмети, а також скоїть інші дії з іншими предметами або скоює дії, передбачені ст. 238, 268, 305–327, 333 КК України, його уявлення про характер суспільно небезпечних дій чи про екологічну, громадську безпеку і здоров'я населення взагалі або небезпечні конкретизовані дії з предметами підвищеної безпеки, а також про мету використання або спробу використан-

ня таких означає усвідомлення і розуміння ним конкретного об'єкта злочинного посягання, оскільки суб'єкт, який володіє предметами, що становлять загрозу для охоронюваного законом об'єкта, розуміє шкідливість скоюваних дій, а також передбачає (у разі їх використання), що, посягаючи своїми вчинками на безпеку і спокій суспільства, спричиняє шкоду як для невизначеного кола осіб, так і більш конкретно (залежно від мотиву і мети).

Більшість описаних ознак визначають інтелектуальний елемент умислу як усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру скоюваних ним дій. Наявність складу злочину в більшості випадків не ставиться законодавцем у залежність від встановлення мотивів, якими керувався суб'єкт, і від мети, яку він передбачав, володіння загальнонебезпечними предметами. Мотив і мета не є необхідними ознаками суб'єктивної сторони деяких складів злочинів, наприклад, передбачених ст. 263 КК України, хоча невмотивованих і безцільних дій зі зброєю, боєприпасами або вибуховими, легкозаймистими, їдкими, отруйними і сильнодіючими речовинами, радіоактивними матеріалами, наркотичними та психотропними речовинами, прекурсорами та іншими предметами і газами нервово-паралітичного впливу бути не може [60, с. 112; 105, с. 182].

Проте дійти висновку, що мотив і мета можуть перебувати за межами досліджуваних складів злочинів, не можна, оскільки це положення може примусити звільнитися від з'ясування їх кримінально протиправного значення, що негативно позначиться на боротьбі з особливо небезпечними посяганнями.

Так, основою хуліганських, як і будь-яких інших мотивів, є потреби. З позиції психології ці придбання є духовними (на відміну від матеріальних), функціональними потребами. З позиції ж соціальної моралі такі потреби характеризуються розпустою, гіпертрофованістю та аморальним способом їх задоволення [43, с. 60–61].

Процес мотивації злочинів умовно поділяється на два етапи:

- виникнення, усвідомлення, оцінка і прийняття спонукання як ідеальної підстави злочину;
- прийняття цього спонукання як виправдання злочину.

На першому етапі мотивації пояснюється, чому людина повинна вчинити так чи так, тобто з'являється мотив тільки розуміння. На другому етапі спонукання стає суб'єктивною необхідністю злочину, тобто мотив розуміння перетворюється на реально діючий, як правило, такий, що неминуче зумовлює скоєння злочину [85; 125, с. 62].

У процесі скоєння одного злочину, який починається з одного мотиву або без мотиву, він переростає в інший, тяжчий, наприклад, “безневинне” зберігання вдома холодної зброї (за що законодавець відповідальності не передбачає) переходить у носіння, а потім і в тяжкі злочини з використанням зброї проти жертви посягання.

Зміна початкових мотивів — це таке їх перетворення у процесі скоєння злочину, яке не зумовлює зміну виду мотиву, а стосується лише зміни конкретного змісту мотиву всередині виду. Трансформація ж початкових мотивів — це повна зміна мотивів у процесі скоєння злочину [64, с. 355–357].

З огляду на зазначене доходимо таких висновків:

- мета не може існувати без мотиву (тому що мотив спричинює дії, спрямовані на досягнення певної мети), оскільки багато в чому вони мають однаковий зміст (мотив зумовлює дії особи, спрямовані на задоволення якоїсь потреби, а мета виражає кінцеву спрямованість цих дій), тобто мотив і мета при скоєнні злочину становлять певну єдність;

- у злочинах проти екологічної, громадської безпеки та здоров'я населення мотив і мета не є обов'язковими ознаками всіх складів, але вони можуть бути скоєні з різних мотивів і з різною метою;

- мотив і мета не впливають на кваліфікацію злочину, але повинні обов'язково враховуватись, індивідуалізуючи в такий спосіб відповідальність і призначення покарання;

- загроза настання шкідливих наслідків є кваліфікуючою ознакою, що прямо відображається в санкціях законів, які передбачають відповідальність за такий злочин;

- спричинення злочином тяжких наслідків повинно враховуватись як обтяжуюча обставина тоді, коли в законі не передбачене настання цих наслідків як обтяжуючої обставини;

- правильне і повне встановлення мотиву й мети незаконного поведіння із загальнонебезпечними джерелами може суттєво допомогти при з'ясуванні причин і умов, що сприяють вчиненню таких злочинів, а також при розробці спеціальних засобів запобігання таким посяганням;

- узагальнення і вивчення матеріалів судової практики засвідчують, що мотиви й цілі неповнолітніх і дорослих злочинців суттєво різняться;

- мотив і мета як самостійні ознаки, що характеризують різні аспекти вольового процесу, водночас тісно взаємопов'язані і пере-

бувають у певній відповідності. Проте один і той самий мотив може викликати у винного постановку різних цілей;

- різні мотиви можуть викликати у особи не тільки одну й ту саму мету, а й зумовити постановку однієї й тієї самої мети злочинної діяльності, виконання замовлень за “наймом” (кілерство) тощо;

- мотив і мета скоєння окремих злочинів не мають значення для кваліфікації;

- при протиправному поведженні із загальнонебезпечними предметами винна особа одночасно (паралельно, а в більшості випадків і послідовно) передбачає не одну, а дві й більше цілей. Вони, як і мотиви посягань, доволі різноманітні. Винний не тільки прагне скоїти певну дію із загальнонебезпечними джерелами або щодо них, а й водночас має намір задовольнити певну потребу;

- незаконне поведження із загальнонебезпечними предметами є необхідним засобом і певним етапом досягнення інших, кінцевих цілей винного;

- кінцеві цілі винної особи, якщо вони стають відомими правосуддю, мають надзвичайно велике значення, тому що дають змогу відповісти на питання, з якою метою особа незаконно володіла загальнонебезпечними предметами і якого результату прагнула досягти;

- суб'єктивна причина злочинної поведінки із загальнонебезпечними предметами з наступним скоєнням тяжчих злочинів, вдаючись при цьому до різних хитрощів, з очевидним використанням злочинними елементами прогалин у законодавстві засвідчує, що первинним тут є умисел, який передбачає суспільно небезпечні наслідки задуманого діяння ще до його практичного здійснення;

- інтелектуальний елемент умислу як усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру скоюваних ним дій у більшості випадків не ставиться законодавцем у залежність від встановлення мотивів, якими керувався суб'єкт, і тим більше мети, яку він передбачав, володіючи загальнонебезпечними предметами;

- хоча мотив і мета не є необхідними ознаками суб'єктивної сторони деяких складів злочинів (наприклад, незаконного поводження зі зброєю, радіоактивними матеріалами тощо), але невмотивованих і безцільних дій зі зброєю та іншими предметами бути не може;

- висновку про те, що мотив і мета можуть перебувати за межами досліджуваних складів злочинів, доходити не можна, оскільки це по-

ложення може примусити звільнитися від з'ясування їх кримінально протиправного значення, що негативно позначиться на боротьбі з особливо небезпечними посяганнями;

- якщо між діями суб'єкта і шкідливими наслідками є причинний зв'язок, то наявна об'єктивна сторона злочину, відповідно питання про вину особи, яка скоїла вбивство, грабїж, тілесні ушкодження, розбїй та інші злочини з використанням загальнонебезпечних предметів, повинно отримувати юридичну оцінку;

- відповідальність за незаконне володіння, поводження зі зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, радіоактивними матеріалами, газами нервово-паралітичного та іншого впливу, металевою, а також іншою холодною зброєю, а також відповідальність за використання або спробу використання їх потрібно передбачити в самостійних частинах відповідних статей Кримінального кодексу;

- у Кримінальному кодексі України необхідно конкретизувати питання відповідальності за злочини проти екологічної, громадської безпеки й здоров'я населення з урахуванням мети їх скоєння і особливо увагу звертати на мету злочинів, які посягають на загальну громадську безпеку, оскільки без такого підходу боротися з професійною і організованою злочинністю неможливо;

- суспільно небезпечний характер вогнепальної і холодної зброї, бойових припасів, вибухових, легкозаймистих, їдких, отруйних і сильнодіючих речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів, газів нервово-паралітичного та іншого впливу потребує суворішого покарання за їх застосування в разі попереднього приготування, ніж у разі застосування без попереднього приготування;

- у Кримінальному кодексі України доцільно встановити відповідальність за такі дії: умисне порушення норм безпеки при експлуатації, захороненні, перевезенні до місця захоронення відпрацьованих радіоактивних матеріалів, за спричинення небезпеки іншим особам при неправильній експлуатації енергоблоків, а також за спричинення небезпеки іншим особам при правильній експлуатації енергоблоків з незначними відхиленнями від технології експлуатації (уповільнене реагування на зміни в роботі АЕС, її енергоблоків тощо); недбале ставлення до обліку, перевезення, а також захоронення відходів від радіоактивних матеріалів;

- вивезення за межі України ракетної, ядерної, хімічної та інших видів зброї масового знищення і стратегічного призначення;

- у ст. 262–269, 321, 333 КК України доцільно передбачити підвищену відповідальність за носіння, зберігання, придбання, передання, збут, викрадання, ремонт, виготовлення зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, скоєння злочинних дій з іншими предметами з корисливою метою або скоєння цих дій звичним, професійним або організованим злочинцем, а їх участь у скоєнні злочинів із загальнонебезпечними предметами вважати в цих складах як обтяжуючу обставину.

Прийняття зазначених норм законодавцем сприятиме поліпшенню правоохоронної діяльності в запобіганні та попередженні використання предметів озброєння, а також інших загальнонебезпечних предметів (речовин і матеріалів) у злочинних цілях, виключить можливість безкарного (нерегульованого суспільними відносинами і кримінально-правовими нормами) їх використання або спроби використання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ І ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте інтелектуальний момент суб'єктивної сторони незаконного володіння зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами.
2. Які специфічні особливості має інтелектуальний момент незаконного володіння зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами, які необхідно враховувати при визначенні форми вини і кваліфікації злочину?
3. Що відображає вольову, нематеріальну діяльність суб'єкта і завжди виявляється як факт об'єктивної дійсності?
4. Охарактеризуйте вольову діяльність особи і назвіть, що об'єктивується в діянні особи при вчиненні злочину як взагалі, так і в будь-якій іншій свідомій поведінці людини.
5. Основні ознаки проявів вольової діяльності особи, які повинні враховуватись при притягненні її до кримінальної відповідальності.
6. Складові проявів волі особи, спрямованої на подолання перешкод на шляху до досягнення поставлених цілей.
7. Ядро суб'єктивної сторони будь-якого злочину.
8. Що потрібно враховувати при кваліфікації скоєних злочинів проти особи або власності за наявності умислу щодо наслідків?

9. Які форми вини притаманні певним видам досліджуваних злочинів?
10. Основні елементи теорії науки кримінального права.
11. Без якого з елементів вини злочину не може бути кримінальної відповідальності?
12. Етапи підготовки до злочину починаючи з мотивації.
13. Коли потрібно відокремлено вирішувати питання про форму (вид) вини щодо діяння і його наслідків?
14. Вина в досліджуваних діяннях.
15. Склади злочинів зі змішаною формою вини.
16. Які форми вини не враховані в новому Кримінальному кодексі України?
17. Що завжди виявляється в суб'єктивній стороні злочину як факт об'єктивної дійсності, який спрямовується й керується умислом винної особи?
18. Що виявляється у волі, яку виражає особа (особи) на подолання перешкод, які стоять на її (їх) шляху?
19. Який з елементів психічних явищ враховується при притягненні до кримінальної відповідальності як одна з форм відображення?
20. Що характеризується відображуваним об'єктом у вольовому процесі (у співвідношенні з фактично виконуваною власною діяльністю) особи, яка скоює злочин?
21. Суб'єктивна сторона яких злочинів з формальними та матеріальними складами має відмінності і в якій видовій групі злочинів таких відмінностей (особливо у формі вини) не існує?
22. В якій групі злочинів з матеріальним складом передбачається окреме встановлення вини, яка полягає як у порушенні правил (інструкцій та інших нормативних актів) загальної безпеки, так і в настанні наслідків?
23. При скоєнні яких злочинів ознаки суб'єктивної сторони мають всі загальні риси, притаманні умислу злочинів з формальним складом?
24. Які злочини з матеріальними складами потребують відокремленого встановлення вини?
25. Яке діяння, спеціально передбачене відповідною статтею Особливої частини чинного Кримінального кодексу, може бути визнане таким, що скоєне з необережності?
26. Яке діяння повинно визнаватись таким, що скоєне невинно?

27. Яке умисне заподіяння винним шкоди загальнонебезпечними предметами перебуває за межами складів злочинів проти громадської безпеки і які саме інші злочини скоюються в таких випадках?
28. Яку шкоду завдає існуюча законодавча надлишковість?
29. Про що свідчить така ознака, як усвідомлення громадської небезпеки діянь, і до якої сфери свідомості вона належить?
30. Соціально-політична сутність індивідуальних особливостей, що характеризують об'єктивні ознаки діянь проти життя та здоров'я населення і виявляються у фактичних обставинах умислу суб'єкта.
31. Фактичні обставини, що регулюють процес усвідомлення екологічної і громадської небезпеки, а також діянь проти життя і здоров'я населення.
32. Охарактеризуйте процес усвідомлення суб'єктом громадської небезпеки скоюваного діяння, який відбувається опосередковано.
33. Яка особа може бути визнана винною у скоєнні злочину?
34. Що охоплюється свідомістю особи, яка постійно впливає на загальнонебезпечні предмети?
35. Що є основним внутрішнім чинником у формуванні невизначеного умислу винної особи?
36. Що необхідно враховувати при аналізі злочинів, форм і видів вини, коли виходячи із взаємозумовленості об'єктивного і суб'єктивного часто вказуються інші суб'єктивні ознаки?
37. Яке значення має встановлення кінцевої мети самовільного поводження із загальнонебезпечними джерелами для призначення покарання?
38. Чи можуть різні мотиви викликати у особи одну й ту саму мету?
39. При вчиненні яких злочинів передбачається спеціальна мета скоєння протиправних дій?
40. В яких складах злочинів мотив і мета не є необхідними ознаками суб'єктивної сторони?
41. Що розуміється під зміною початкових мотивів?
42. Охарактеризуйте трансформацію початкових мотивів.
43. Чи може мета існувати без мотиву?
44. Чи впливають мотив і мета на кваліфікацію злочину?
45. Що може становити суттєву допомогу у з'ясуванні причин і умов, що сприяють скоєнню злочинів?

46. Які самостійні ознаки характеризують різні аспекти вольового процесу і перебувають у певній відповідності?
47. Чи можуть різні мотиви викликати у особи не тільки одну й ту саму мету, а й зумовити постановку однієї й тієї самої мети злочинної діяльності?
48. Яке значення мають кінцеві цілі винної особи для правосуддя?
49. Що може негативно позначитись на боротьбі з особливо небезпечними посяганнями?

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ

6.1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ

Постійна увага до особи злочинця повною мірою закономірна. Разом з тим встановлення одних лише юридичних ознак суб'єкта (осудності й віку) не дає повного уявлення про особу злочинця і його судність. Не з'ясувавши причин скоєння конкретною особою злочину, обставин, умов життя, властивостей, що відіграли певну роль у скоєнні цієї особою суспільно небезпечного діяння, неможливо правильно оцінити ступінь соціальної небезпеки особи, вирішити питання, чи підлягає вона кримінальній відповідальності й покаранню.

Однак низка вчених, які досліджували проблеми особи злочинця, свого часу необґрунтовано визнали її поряд зі складом злочину підставою кримінальної відповідальності [60; 74; 93; 119; 120].

Хоча особа злочинця має дуже велике значення для вирішення питань про притягнення до кримінальної відповідальності, раціональні методи впливу на злочинця, конкретний захід покарання, однак розглядати її поряд зі складом злочину як підставу для кримінальної відповідальності не можна [64, с. 355–357].

Соціально-політична характеристика суб'єкта охоплює всі дані про злочинця як особу, тому не може бути зарахована тільки до конкретного злочинного діяння. Включення цієї характеристики до складу злочину призвело б до встановлення широких і невизначених підстав відповідальності, а це суперечить принципам демократичного правосуддя.

Разом з тим визнання складу злочину єдиною підставою кримінальної відповідальності не означає ігнорування особи злочинця. Ознаками суб'єкта складу злочину є саме такі властивості особи, як осудність, досягнення певного віку, суб'єктивне ставлення до діяння. Тільки за наявності певної сукупності ознак, що характеризують особу злочинця, суспільно небезпечне діяння, яке скоєне цією особою,

може бути визнано злочином, а особу, яка його скоїла, піддано покаранню.

Важливе значення в боротьбі зі злочинністю взагалі і з незаконним володінням зброєю, бойовими припасами, вибуховими, легкозаймистими, їдкими, отруйними і сильнодіючими речовинами радіоактивними матеріалами і газами нервово-паралітичного впливу зокрема має аналіз умов формування особи злочинця (особливостей виховання в сім'ї, обстановки в колективі, рівня розвитку людини, обставин, що штовхнули її на злочин, тощо). Соціально-політична характеристика особи професійного та організованого злочинця нерозривно пов'язана з юридичними ознаками суб'єкта злочину, які є необхідною умовою кримінальної відповідальності особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння. Розгляд питання про соціально-політичну характеристику особи (злочинця) у розділі, присвяченому суб'єкту злочину, викликає заперечення з боку окремих криміналістів [60, с. 100–115; 74, с. 47].

Не ототожнюючи громадську характеристику з ознаками суб'єкта як однієї з підстав кримінальної відповідальності, одночасний їх розгляд дасть змогу якнайповніше і різнобічніше проаналізувати особу, винну в незаконному володінні предметами озброєння, легкозаймистими, їдкими, отруйними, сильнодіючими речовинами, радіоактивними матеріалами і газами нервово-паралітичного впливу; приховуванні відомостей про стан радіаційної та екологічної обстановки або захворюваності населення; заготівлі, переробці або збуті радіоактивно забруднених продуктів харчування або іншої продукції; незаконному вивезенні за межі України сировини, матеріалів, обладнання і технологій; незаконному ввезенні на територію України відходів і вторинної сировини; незаконних діях з наркотичними, психотропними речовинами, прекурсорами з нарковмісними рослинами та іншими предметами.

Основними юридичними ознаками суб'єкта будь-якого злочину є осудність і досягнення ним 16-річного віку [114, с. 56].

Окрім загальних для всіх складів злочинів ознак у конкретних складах законодавець передбачає й інші ознаки, які характеризують суб'єкта цих злочинів, зокрема, повторне скоєння злочину, а також скоєння злочину рецидивістами, організованими і професійними злочинцями.

Однією з необхідних умов кримінальної відповідальності є осудність, тобто здатність особи усвідомлювати власні дії і керувати ними, а відповідно і здатність бути відповідальною за скоєне суспільно не-

безпечне діяння. Осудність — це правове поняття, яке характеризує стан інтелекту і волі особи щодо конкретного суспільно небезпечного діяння. Відсутність осудності особи виключає можливість визнання її суб'єктом злочину, а скоєне нею суспільно небезпечне діяння — злочином. Ознаки осудності особи єдині для всіх злочинів і не залежать від особливостей конкретних складів злочинів. Тому питання про осудність особи як ознаку суб'єкта, яке докладно проаналізоване в науковій літературі з криміналістики і психіатрії [53, с. 39–47; 75], спеціально не розглядатимемо.

Важливою юридичною ознакою суб'єкта незаконного володіння предметами озброєння, легкозаймистими, їдкими, отруйними, сильнодіючими речовинами, радіоактивними матеріалами і газами нервово-паралітичного впливу; приховування відомостей про стан радіаційної та екологічної обстановки або захворюваності населення; заготовки, переробки або збуту радіоактивно забруднених понад допустимі рівні продуктів харчування або іншої продукції; вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання і технологій є досягнення особою встановленого законом віку, починаючи з якого можлива кримінальна відповідальність. Згідно зі ст. 22 КК України цей вік визначений з 16 років.

Вік відповідальності за розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів, психотропних речовин передбачає, що за їх викрадення, скоєне шляхом вимагання, шахрайства, крадіжки або розбою, відповідальність настає з 14-річного віку. Отже, скоєння такого розкрадання шляхом шахрайства, привласнення, розтрата або зловживання службовим становищем можливе тільки з 16 років.

Знижений вік, з якого настає кримінальна відповідальність за розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин шляхом крадіжки, грабежу або розбою, встановлений законодавцем за певних підстав.

Підліток віком 14 років здатний розуміти як фактичний, так і соціальний аспекти скоюваних ним дій, усвідомлювати сутність встановлених елементарних заборон, громадську небезпеку дій, пов'язаних з їх порушенням і, зокрема, те, що скоювати крадіжку, грабїж або розбїй протизаконно. При цьому законодавець враховує також значну тяжкість таких злочинів. Однак перед тим як розглядати категорії осіб, що скоюють досліджувані злочини, необхідно з'ясувати, кого саме вважає суб'єктом законодавець.

Згідно з певними статтями Кримінального кодексу України суб'єктом злочину можуть бути:

- фізична, осудна особа, яка досягла на момент скоєння злочину 16 років; посадові особи, за якими згідно з їх функціональними обов'язками закріплено дотримання правил екологічної безпеки; експерти, які порушують порядок проведення екологічної експертизи; особи, на яких покладено обов'язки дотримуватися правил екологічної експертизи під час проектування, розміщування, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів (ст. 236 КК України);

- осудна особа, яка досягла 16 років; як працівники, так і посадові особи, у розпорядженні яких перебувають вибухові речовини, а також приватні особи в разі незаконного пересилання або перевезення вибухових речовин (поштою або багажем) (ст. 267 КК України);

- осудна особа, яка досягла 16-річного віку і перебуває на повітряному судні як пасажир (ст. 269 КК України);

- приватна особа, яка досягла 16-річного віку. Посадові особи, які незаконно виготовляють або збувають зброю і використовують для цього службове становище, повинні відповідати за статтями про посадові злочини, наприклад, за зловживання службовим становищем (ст. 263 КК України);

- особа, яка досягла 14-річного віку в разі розкрадання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів до неї або вибухових речовин, скоєного у формі крадіжки, грабежу або розбійного нападу. У разі розкрадання в інших формах притягнення до кримінальної відповідальності ускладнюється (ст. 262 КК України);

- лише особа, яка досягли 16-річного віку, у якої зброя або боеприпаси перебувають на відповідальному зберіганні, або особа, яка мала право користуватися зброєю (військовослужбовець, працівник міліції, сторожової охорони тощо). Якщо вказані дії скоєні особою, яка незаконно володіє зброєю, вони охоплюються ознаками ст. 263 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 264 КК України не потребують (ст. 264 КК України);

- особа, яка досягла 16-річного віку. Посадові особи, які згідно зі службовими обов'язками зобов'язані забезпечувати дотримання правил пересилання або перевезення легкозаймистих або їдких речовин і які порушили ці правила з тяжкими наслідками, відповідальні за нормами про посадові злочини. Якщо ж зазначені в

диспозиції ст. 267 КК України дії скоює посадова особа, то вона відповідальна за сукупністю злочинів, передбачених ст. 267 і 364 КК України;

- посадова особа, на яку покладений обов'язок збирання, узагальнення і надання відомостей про стан екологічної обстановки або захворюваності населення (ст. 238 КК України);
- будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку (яка заготовляє, переробляє або збуває радіоактивно забруднені продукти харчування або іншу продукцію) (ст. 327 КК України);
- лише приватна особа, яка досягла 16-річного віку. Посадові особи, які, наприклад, незаконно передають або руйнують радіоактивні матеріали і використовують для цього службове становище, повинні відповідати за статтями про посадові злочини за зловживання службовим становищем (ст. 265 КК України);
- будь-яка осудна особа 16-річного віку за розкрадання радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК України);
- особа, яка досягла 16-річного віку. Посадові особи за вказані дії підлягають відповідальності за посадовий злочин за ст. 165 КК України (ст. 266 КК України);
- особа, яка досягла 16-річного віку і відповідає за дотримання правил поведіння з радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України).

Суб'єктом порушення правил перевезення може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, при незаконному вивезенні за межі України сировини, матеріалів, обладнання для створення зброї, а також військової і спеціальної техніки (ст. 333 КК України), посадові та приватні особи, які беруть участь у вивезенні за межі України цих предметів. Зокрема, це особи, які дають дозвіл на вивезення перелічених предметів, оформлюють його, а також супроводжують та безпосередньо вивозять такі предмети і надають послуги зі створення зброї, військової та спеціальної техніки (ст. 268 КК України "Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини"). Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку, при незаконному ввезенні на територію України чи транзиті її територією відходів або вторинної сировини без належного дозволу, ввезення чи транзит територією України речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються для ввезення, а також посадові та приватні особи, які беруть участь або залучені до незаконного ввезення на територію України чи транзи-

ту її територією зазначених предметів; у ч. 1 ст. 321 КК України — суб'єкт загальний, у ч. 2 ст. 321 КК України — суб'єкт спеціальний, особа, яка виконує службові або професійні обов'язки, пов'язані з виробництвом, зберіганням, відпуском, обліком, перевезенням або пересиланням отруйних чи сильнодіючих речовин (які не є наркотичними або психотропними речовинами); у ст. 306, 307, 309, ч.1 ст. 310, ст. 311—316, 318, 319, ч. 1 ст. 321, ст. 322 КК України — суб'єкт загальний (особа, яка досягла 16-річного віку); тільки у ст. 308 КК України за розкрадання наркотичних засобів або психотропних речовин у формі крадіжки, грабежу або розбою відповідальність настає з 14-річного віку, за їх розкрадання в інших формах — з 16 років; за ч. 1 ст. 310 КК України відповідальності підлягають особи, які скоїли злочини (посів або вирощування снотворного маку або коноплі, організацію чи утримання будинків для вживання або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин) повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення за такі самі діяння; у ст. 319, 320, ч. 2 ст. 321 КК України — спеціальна особа, яка виконує службові або професійні обов'язки, пов'язані з виробництвом, зберіганням, дотриманням правил обігу наркотичних засобів, лікарі лікувально-профілактичних установ, у тому числі клінік, науково-дослідних інститутів, медичних навчальних закладів.

За результатами кримінологічних досліджень доходимо висновку, що нині на зміну матеріально-побутовим умовам, які раніше відігравали основну роль у формуванні антигромадських поглядів і звичок, приходять фактори, які визначають моральний, культурний рівень і свідомість осіб, що деформується під впливом різко поширюваного злочинного бізнесу. Низький рівень освіти та культури призводить до значного звуження і спрощення інтересів окремих осіб, спотворення моральності, розвитку індивідуалістичних і егоїстичних інстинктів; у таких людей слабша критика власної поведінки; зазвичай вони не звертають уваги на те, що їхні потреби і бажання можуть суперечити інтересам інших людей, елементарним умовам суспільного існування [100, с. 147].

Нездоровий інтерес до зброї, прагнення володіти нею здебільшого свідчать про низьку духовну культуру людини. Така особа, як правило, відстає від оточуючих в інтелектуальному розвитку, і тому прагнення володіти предметами озброєння є певною мірою спробою особи (іноді навіть неусвідомлено) підвищити власний авторитет, стати в один рівень з оточуючими або навіть над ними.

Процес же і причини формування антигромадських поглядів, звичок і установок злочинців такі складні, що їх неможливо пояснити лише якимось одним фактором, зокрема, низьким рівнем освіти і культури. Тому щодо вивчення особи суб'єкта незаконного володіння предметами озброєння та іншими предметами певний інтерес становить дослідження виду занять осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ці злочини.

Серед осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за незаконне володіння зброєю, кожний третій до моменту скоєння злочину не працював і не навчався. При цьому лише окремих злочинців утримували батьки або родичи, а більшість перебувала на нелегальному становищі (після втечі з місць позбавлення волі й ті, хто переховується від слідства і суду) з метою підготовки злочинів [23, с. 11; 29, с. 91; 103, с. 143; 117, с. 37].

Окрім того, як правило, суб'єктами злочинів є особи, які навчаються, і демобілізовані військовослужбовці з десантних та інших “силових” військ. Однак більшість суб'єктів — це особи, які навчаються, тобто неповнолітні. Вони носять холодну зброю без мети її використання і злочинної діяльності; приблизно на такому ж рівні — особи, які ведуть розгульний спосіб життя і не бажають опановувати професію.

Серед осіб, що незаконно володіють предметами озброєння, багато рецидивістів (типових злочинців), тобто раніше судимих. Співвідношення раніше судимих і несудимих серед суб'єктів досліджуваних злочинів, а також характер скоєних раніше судимими злочинів проілюструють такі дані: найбільший відсоток раніше судимих припадає на осіб, які скоїли злочини з використанням предметів господарсько-побутового, промислового, спортивного, технічного, медичного та іншого призначення шляхом розбою — 31,63 %, вбивства — 13,1 %, грабежу — 16,5 %, особливо злісного хуліганства — 17,7 %. Зазначимо також, що відсоток скоєних відповідних злочинів з використанням вогнепальної і холодної зброї значно нижчий [27, с. 25–40; 57, с. 81; 62, с. 14–27]. Ця обставина так само свідчить про велику громадську небезпеку суб'єктів, які мають у момент скоєння тяжких злочинів зброю і застосовують як зброю різноманітні предмети; особливо це стосується рецидивістів і осіб, які ведуть антисуспільний спосіб життя.

З'ясування характеру скоєних раніше злочинів особами, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за скоєння корисливо-

насильницьких злочинів і застосовували для їх скоєння предмети озброєння, засвідчує, що переважну більшість тяжких злочинів до 1988 р. скоювали типові злочинці, з 1989 р. дотепер характер, мотиви і мета їх скоєння засвідчують, що значну їх кількість скоюють члени організованих і професійних злочинних угруповань.

Значна увага, яка нині приділяється особі неповнолітнього злочинця, визначається насамперед завданням зниження рівня дитячої (підліткової) злочинності у країні. Стан і причини злочинності серед неповнолітніх вивчаються з метою вирішення питань, пов'язаних зі створенням бар'єру між скоюваними ними злочинами і можливим поповненням ними груп професійних і організованих злочинців. Врешті, пильна увага до проблеми злочинності серед підлітків зумовлена також соціальними змінами, які відбуваються в суспільстві.

Вивчення неповнолітніх суб'єктів незаконного володіння предметами озброєння засвідчило, що у багатьох правопорушників послаблені інстинкти так званих позитивних соціальних зв'язків (які влітнені бажанням взяти "участь" у бізнесі будь-якими шляхами, не нехтуючи при цьому обманом, насиллям тощо). Велике значення у формуванні антисуспільних поглядів підлітка мають недоліки виховання в сім'ї — багато неповнолітніх, що були притягнуті до відповідальності за незаконне володіння предметами озброєння, не жили в сім'ї або виховувались без одного з батьків. Характерно, що значне послаблення впливу позитивних соціальних факторів призводить до підвищення громадської небезпеки злочинів, скоюваних неповнолітніми (зокрема, виготовлення холодної зброї, крадіжки, грабежі, розбійні напади тощо).

Отже, правильна соціально-політична характеристика суб'єкта досліджуваних складів злочинів має велике значення для встановлення кримінальної відповідальності особи згідно з чинним законодавством, і суди покликані всебічно й об'єктивно досліджувати дані про особу підсудного, враховуючи їх істотне значення для встановлення виду і строку покарання.

Якщо суд вирішує, що даних про особу підсудного недостатньо для ухвалення відповідного рішення про його покарання і їх неможливо встановити в судовому засіданні, справа через неповноту проведеного дізнання або попереднього слідства може бути повернута для додаткового розслідування. Тому й необхідна постійна увага судів до неухильного дотримання вимог закону про суворо індивідуальний підхід при призначенні покарання з урахуванням характеру і ступеня

громадської небезпеки скоєного злочину, особи винного і обставин справи, які пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Ознаки, що характеризують особистість суб'єкта досліджуваних злочинів, мають велике значення для вирішення питання про відповідальність особи. Наприклад, те, що злочинні дії з предметами озброєння, радіоактивними матеріалами, наркотичними та психотропними речовинами, прекурсорами та іншими предметами скоєні вперше і не завдали фактичних збитків загальній безпеці, може й повинно бути підставою для визнання скоєного малозначущим і відсутності громадської небезпеки скоєного.

Так, згідно з ч. 1 ст. 47 КК України до особи у віці 18 років, яка незаконно володіє предметами озброєння, що не становлять великої громадської небезпеки, суд може застосувати примусові заходи виховного характеру, які не є кримінальним покаранням. Однак таке рішення суд може ухвалити лише тоді, коли визнає, що виправлення неповнолітнього можливе без застосування кримінального покарання.

З дослідження загальної характеристики суб'єкта злочинів доходимо таких висновків:

- осудність суб'єкта і досягнення ним 16-річного віку є основними юридичними ознаками суб'єкта будь-якого злочину;
- у конкретних складах злочинів законодавець передбачає й інші ознаки, які характеризують суб'єкта цих злочинів, а саме: скоєння злочину повторно; за попередньою змовою групою осіб; організованою групою; злочинною організацією; службовою особою; рецидивістами. Так, відповідальність за розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів, психотропних речовин шляхом крадіжки, грабежу або розбою настає з 14-річного віку. Отже, скоєння такого розкрадання шляхом шахрайства, привласнення, розтрата або зловживання службовим становищем можливе тільки з 16 років.

Переважає більшість неповнолітніх на початковій стадії незаконного володіння зброєю не ставлять за мету її використання для скоєння насильницьких злочинів, тобто для нападу, і носять зброю лише з метою “можливого захисту” від “можливого нападу” або “можливої загрози” цього нападу. Проте це дії до того, як такі неповнолітні потрапляють під вплив професійних злочинців через типових злочинців, що використовують неповнолітніх для виконання різних доручень із застосуванням або використанням загальнонебезпечних та інших предметів.

При реалізації злочинних намірів у злочинах неповнолітніх вогнепальна і холодна зброя, а також загальнонебезпечні предмети є однією з підстав скоєння злочину.

Найчастіше вогнепальною зброєю володіють особи віком від 18 до 24 років (34,8 %). Значна кількість суб'єктів незаконного володіння предметами озброєння у віці 18–24 років (25,6 %). Вік 25–29 років характерний збільшенням кількості суб'єктів незаконного володіння зброєю (17,9 %) при відносно великій кількості осіб, які скоюють цей злочин шляхом носіння з наступним його використанням. Для осіб у віці 30 років і старше характерне незаконне володіння гладкоствольною мисливською зброєю, вибуховими речовинами та бойовими припасами (10,8 %), часто з метою незаконного полювання, зайняття рибним, звіриним промислом (ст. 161, 162 КК України).

Для осіб старше 51 року скоєння злочинів, пов'язаних з незаконним володінням предметами озброєння, раніше було не характерно. Нині їх частка становить 8,7 %. Серед вивчених справ досліджуваної категорії даних про осіб старше 60 років не встановлено, хоча, безумовно, не можна заперечувати можливість скоєння ними таких злочинів.

Проблема відповідальності неповнолітніх, на яких припадає 4,1 % зазначених злочинів, і свідчить про злочинну сутність володіння ними предметами озброєння; суспільно небезпечні властивості предметів цих злочинів — вогнепальної, холодної зброї, бойових припасів і вибухових речовин — повною мірою очевидні для підлітків, які досягли 14 років. Вони вже добре розуміють поняття дозволеного і забороненого, що підтверджує здатність неповнолітніх після досягнення 14 років усвідомлювати свої дії, що є підставою встановлення для них законом можливості нести кримінальну відповідальність за скоєння низки злочинів, і в тому числі за спробу використання зброї, боєприпасів і вибухових речовин, якими вони володіють незаконно.

Однак не будь-яке незаконне володіння предметами озброєння підлітком, який досяг 14-літнього віку, зумовлює для нього кримінальну відповідальність. В окремих випадках з урахуванням особи правопорушника, характеру, мотивів і мети використання небезпечних засобів кримінальне покарання не є необхідним.

Кримінальна відповідальність як крайній захід застосовується тоді, коли неповнолітнім скоєно тяжкий злочин, а примусові заходи виховного характеру, впливу сім'ї, колективу не зумовлюють його виправлення.

На жінок припадає 13,8 % тяжких злочинів з використанням (а це означає і його носіння) предметів озброєння. Як правило, це жінки, що ведуть аморальний спосіб життя, зловживають спиртними напоями, мають низький культурний рівень, незакінчену або закінчену середню освіту.

Для осіб, що притягаються до відповідальності за незаконне володіння зброєю, характерний такий рівень освіти: початкова — 1,0 %; неповна середня — 30,5 %; середня — 46,7 %; середня спеціальна — 13,6 %; неповна вища — 3,1 %; вища — 1,5 %; у тому числі неповнолітні: неповна середня — 13,3 %, середня — 4,2 %.

З огляду на зазначене законодавець застосує відповідні норми запобіжного і заохочувального характеру щодо протистояння малолітній злочинності. Розглянемо основні з них.

1. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (відповідно ст. 97 КК України). Неповнолітнього, який вперше скоїв злочин невеликої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цьому разі суд застосує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до його поведінки; передання його під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного чи трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення на строк до трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом. Наразі до неповнолітнього за рішенням суду може бути застосовано й кілька зазначених примусових заходів виховного характеру. Але в цьому разі тривалість таких примусових заходів виховного характеру, як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, передання неповнолітнього під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або педагогічного чи трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, встановлюється судом, який їх призначає (ст. 105 КК України).

Окрім цього в окремих випадках суд може визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя (у порядку, передбаченому

законом). Якщо ж неповнолітній, якому надано такий шанс, ухиляється від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, такі заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності. Принагідно зауважимо, що такі самі примусові заходи виховного характеру суд застосує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу.

2. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України). Неповнолітнього, який скоїв злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено судом від покарання, якщо буде визнано, що він внаслідок щирого каєття та подальшої бездоганної поведінки тільки на момент ухвалення виroku не потребує застосування покарання.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості. Таке звільнення можливе в разі визнання злочину, який особа скоїла вперше, на час розслідування справи правоохоронними органами або після розслідування і передання справи до суду, але до розгляду справи в судовому засіданні внаслідок зміни обстановки таким, що втратив суспільну небезпечність, або особа, яка скоїла злочин, перестала бути суспільно небезпечною (ст. 48 КК України, хоча ця стаття стосується дорослих злочинців, але підстави для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, можуть поширюватись за аналогією і на неповнолітнього тільки як додаткові підстави виконання певних умов, які чинитимуть великий виховний вплив на неповнолітнього). Зміною обстановки може бути, наприклад, примирення винного з потерпілим, відшкодування потерпілому збитків або усунення заподіяної шкоди (ст. 46 КК України), а також закінчення строків давності (ст. 49 КК України). Кожна із зазначених обставин може бути підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Підставою звільнення від кримінальної відповідальності може бути ще передання особи, яка вперше скоїла злочин невеликої або середньої тяжкості і щиро розкалася, на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їх клопотанням, але за умови, що особа, яку буде передано на поруки, протягом року з дня передання виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру і не порушуватиме громадського порядку (ст. 47 КК України).

Особистість дорослого злочинця може бути підставою для індивідуалізації засобів впливу при вирішенні питання про звільнення його від відповідальності за ознаками ч. 4 ст. 74 КК України, коли особа скоїла злочин невеликої або середньої тяжкості. Така особа може бути звільнена від покарання, якщо буде визнано, що вона на момент розгляду справи в суді бездоганною поведінкою та сумлінною працею довела, що може виправитись без призначення їй покарання та його відбуття; при цьому зазначені підстави повинні бути вирішальними і враховуватись при її звільненні від покарання та його відбування, але тільки за вироком суду, де повинно обов'язково зазначатись, що особа, яка звільняється від покарання на підставі і згідно із зазначеними вимогами, не можна вважати суспільно небезпечною.

Разом з тим деякі обставини, що характеризують особистість суб'єкта, наприклад, який незаконно володіє предметами озброєння, впливають і на кваліфікацію скоєного ним діяння (вбивства, тяжких тілесних ушкоджень, вимагання тощо), але не впливають на кваліфікацію використання предметів озброєння при скоєнні корисливо-насилювальних злочинів. Якщо б ця обставина враховувалась як обтяжуюча вину і неминуче зумовлювала покарання у вигляді довічного ув'язнення, то багато хто з осіб, які скоюють вбивство на замовлення, відмовлялися б від такого злочину.

З метою попередження тяжких злочинів, скоюваних професійними та організованими злочинцями, і всебічної юридичної оцінки їхніх дій доцільно разом з переліком предметів і видів незаконного володіння предметами озброєння та дій з іншими предметами — радіоактивними матеріалами, отруйними, сильнодіючими речовинами — зазначати відповідні санкції. Це сприяло б також посиленню боротьби з організованою і професійною злочинністю, грабежами, розбоями, хуліганствами та іншими тяжкими злочинами.

До того ж, як засвідчує практика, з метою посилення боротьби з типовими, професійними та організованими злочинцями загалом потрібно застосовувати не лише екстрені та радикальні, а й організаційні, а також наступальні заходи.

Наразі суттєве значення має встановлення індивідуальних особливостей особи для призначення винному у скоєнні розглядуваних злочинів засобів кримінального покарання. Особливості особи можуть бути обставинами, що пом'якшують (скоєння злочину вперше або ситуативно) або обтяжують її відповідальність. Основними обтяжуючими обставинами в сучасних умовах повинні бути скоєння

злочину типовим, професійним або організованим злочинцем; використання предметів озброєння, а також радіоактивних матеріалів, легкозаймистих, їдких, отруйних або сильнодіючих речовин, а також носіння, зберігання, придбання тощо предметів озброєння з метою скоєння злочину.

У ст. 65 КК України прямо закріплено припис суду визначати покарання згідно із законом з урахуванням не лише характеру і ступеня громадської небезпеки скоєного злочину, а й особистості винного і обставин, що характеризують його. Крім того, з метою успішнішого протистояння організованим та професійній злочинності й позбавлення її можливості підготовки злочинців із середовища підростаючого покоління, на наш погляд, на додаток до зазначеного раніше про дитячу злочинність необхідно ввести у Кримінальний кодекс відповідні норми законів, які, з одного боку, будуть нормами профілактичного характеру, примушуючи батьків і осіб, які їх замінюють, турботливіше ставитися до дітей, координуючи свої дії з опікунськими і піклувальними радами при районних виконавчих комітетах, а з іншого — захищатимуть дітей від жорстокого поводження з ними, а також будуть перешкодою для їх розбещення і використання при скоєнні злочинів, торгівлі дітьми, попереджуючи в такий спосіб й інші протиправні дії з ними.

6.2 ОЗНАКИ ЗАГАЛЬНОГО І СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТІВ, ЩО ОБТЯЖУЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Суб'єктом злочинів проти громадської та екологічної безпеки, життя і здоров'я населення чинне кримінальне законодавство визнає фізичну осудну особу, яка досягла до моменту скоєння злочину шістнадцятирічного (ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України) або чотирнадцятирічного віку при скоєнні розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв чи радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК України), наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 308 КК України), шляхом шахрайства, крадіжки і розбою (ч. 2 ст. 22 КК України). Такий диференційований підхід законодавця можна було б пояснити такими міркуваннями. Наприклад, розкрадання шляхом шахрайства, яке згідно

із законом полягає в заволодінні майном через обман або зловживання довірою, зазвичай скоюється при укладенні різних угод майнового характеру між державними і громадськими організаціями з одного боку і громадянами — з іншого. Чинне ж законодавство припускає укладення таких угод у більшості випадків лише особами, які мають повну громадянську дієздатність, що настає в момент досягнення повноліття. Цим значно зменшується можливість скоєння злочинних посягань (шахрайства) на державну або колективну власність у сфері майнових відносин з державними та іншими підприємствами тими, хто не досяг повної громадянської дієздатності, тобто особами у віці 16–18 років.

Будь-яких перешкод громадянсько-правового характеру для скоєння розкрадання шляхом крадіжки, грабежу і розбійного нападу для неповнолітнього не існує. Як засвідчує судова практика, такі злочини доволі поширені серед осіб, які не досягли 16 років.

У деяких статтях Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини проти загальної безпеки і здоров'я населення, встановлена караність спеціального суб'єкта. Так, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 269 КК України, може бути осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку і перебуває на повітряному судні як пасажир; суб'єктом злочину, передбаченого ст. 264 КК України, — тільки особа, у якої вогнепальна зброя або боєприпаси перебували на відповідальності зберігання, або особа, яка має право користуватися зброєю (військовослужбовець, працівник міліції тощо); суб'єктом злочину, передбаченого ст. 267 КК України, — особа, яка згідно з посадовими обов'язками відповідає за дотримання правил поводження з радіоактивними матеріалами; суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 256 КК України, — службова особа, а також особа, яка скоїла цей злочин повторно (тобто досягла шістнадцятирічного віку), згідно з вимогою диспозиції цієї частини, хоча для сприяння учасникам злочинних організацій і приховування їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздальгід не обіцяного здійснення інших дій зі створення умов, які можуть і сприятимуть їх злочинній діяльності, шістнадцятирічного віку замало.

З огляду на наведене впливає, що багато складів злочинів, які передбачають відповідальність загального суб'єкта, не завжди відповідають віку, вказаному у ст. 22 КК України, тобто фактична відпові-

дальність не може настати з шістнадцятирічного віку (у цих складах злочинів винна особа має досягти вісімнадцятирічного віку):

- за ч. 2 ст. 321 КК України — за порушення правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпускання, обліку, перевезення, пересилання отруйних або сильнодіючих речовин, що не є наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами;
- за ст. 320 КК України — за порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- за ст. 319 КК України — за незаконну видачу рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Разом з тим в юридичній літературі не існує одностайної думки щодо зарахування вісімнадцятирічного віку (повноліття) до ознак суб'єкта злочину. Одні вчені вважають цей вік ознакою загального суб'єкта [96, с. 236–237], інші, навпаки, вказують, що загальному суб'єкту притаманний вік 14–16 років, і повноліття зараховують до ознак спеціального суб'єкта [68, с. 236–237]. При цьому згідно з ч. 2 ст. 22 КК України не виключається, що спеціальним суб'єктом є також особа, яка має знижений вік кримінальної відповідальності — 14–16 років [188].

Така розбіжність думок зумовлена невизначеністю, наявною у формулюванні та назві ст. 22 КК України, де фіксується лише вік, з якого може настати кримінальна відповідальність, і в диспозиції ч. 1 зазначається, що особи, які скоїли злочин у віці 14–16 років, підлягають кримінальній відповідальності як і особи, яким до скоєння злочину виповнилося 16 років, а далі перелічуються особливо тяжкі злочини. Отже, визначаючи підстави відповідальності неповнолітніх, законодавець одразу встановлює відповідальність осіб, які повинні підлягати кримінальній відповідальності, об'єднуючи в такий спосіб усіх суб'єктів злочинів.

Таке положення містилося також і у Кримінальному кодексі України, що втратив чинність 1 вересня 2001 р. У його назві ст. 10 проголошувалась “відповідальність неповнолітніх”, хоча фактично про неї йшлося, як і в ч. 2 ст. 22 чинного Кримінального кодексу України: “Особи, які вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності за...” і далі перелічуються особливо тяжкі злочини. Отже, і в чинному законодавстві не наводиться формулювання поняття суб'єкта злочину, яке б характеризувало його в понятійних визначеннях щодо ставлення до скоєного

ним діяння. Це суперечить вченню про склад злочину, про що свідчить відсутність внутрішнього, фактичного змісту, який відображає суб'єктивне в суб'єкті злочину, наприклад, скоєння злочину вперше (носіння холодної зброї — ст. 263 КК України), необережно скоєний злочин (ст. 264, ч. 2 ст. 265 КК України та інші склади злочинів), перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК України). До речі, невинне нанесення шкоди (казус) взагалі не враховано в чинному Кримінальному кодексі, хоча у ст. 20 проекту передбачалась така норма. Отже, питання суб'єкта злочину залишилось невирішеним. Включена в новий Кримінальний кодекс ст. 18 “Суб'єкт злочину” має певні недоліки, що містяться в ч. 2, яка має конкретно невизначений, декларативний характер, на відміну від ч. 1, яка має визначально-установчий характер. Так, у ч. 1 цієї статті проголошується: “Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність”. Друга частина: “Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого настає кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа”. Таким чином, якщо регламентація загального суб'єкта в ч. 1 наводить згідно із загальною теорією кримінального права і є майже бездоганна за змістом, то в ч. 2 міститься загадка з багатьма невідомими.

Якщо взяти початкові, визначальні поняття, які висвітлюють те, про що йтиметься в ч. 2 цієї статті, і підсумовують те, про що вже йшлося, тобто визначають власне “спеціальний суб'єкт”, отримаємо таке визначення: “Спеціальним суб'єктом злочину є... лише певна особа”. Разом з тим, якщо підходити до цього визначення з позицій філософії, то можна запропонувати доповнення до цього визначення з урахуванням змін, які відбуваються в суспільстві, і в такий спосіб спробувати вирішити проблему визначень суб'єкта злочину, відповідно до яких будь-який правоохоронець і судовий орган зможуть впевнено визначити, до якого виду (суб'єктів) належить конкретна особа, що скоїла злочин. І вже відповідно до цього визначення, яке конкретизує не тільки суб'єкта злочину, а й ставлення суб'єкта до злочину, безпосередньо в терміні визначити те, що матиме інформаційний і конкретизуючий характер.

У новому Кримінальному кодексі суб'єктивні ознаки ставлення до скоєного злочинного діяння можна було б розкрити як уявний суб'єкт і визначити в таких понятійних термінах, як “простий злочинець”,

“легковажний злочинець”, “ситуаційний злочинець”, “випадковий злочинець”, “помилковий злочинець”, “професійний злочинець”, “організований злочинець”, “корумпована особа”, “функціонер”.

Поряд з терміном “простий злочинець” можна ввести термін “звичайний злочинець”, що визначає особу, яка хоч і вперше скоїла злочин, але здійснювала до його скоєння підготовчу роботу (попередньо обмірковувала злочин, планувала певні дії, що свідчить про її підвищену небезпеку), і загалом відрізняє її від простого злочинця. Простий злочинець і є таким тому, що скоєний ним тяжкий або середньої тяжкості злочин не становить такої суспільної небезпеки для суспільства, як злочин, що скоєний типовим злочинцем. Крім того, ознаками типового злочинця можуть бути повторюваність скоєння злочину і рецидив, що не стосується простого злочинця. Пропоноване розмежування сприятиме усуненню суперечностей у вченні про склад злочину і поліпшенню роботи правоохоронних органів. Застосування конкретного терміна до особи, яка скоїла конкретний злочин, характеризуватиме не лише цю особу, а й скоєне нею діяння, тому що кожна ознака складу злочину має специфічну самостійність, яка обов’язково повинна відобразитись в одному складі злочину. Такої самостійності не має суб’єкт злочину. Іншими словами, коли кваліфікація злочину починається з об’єкта злочину, то логічним його завершенням повинен бути суб’єкт [69, с. 259–261].

Продовжуючи розгляд загального суб’єкта і його відмежування від спеціального суб’єкта, зауважимо, що вік 14–16 і 18 років слід включити до ознак спеціального суб’єкта. Тому законодавче зазначення того, що за певні злочини відповідальність настає лише після досягнення повноліття, по-перше, усуне суперечності в теорії та практиці, по-друге, конкретизує поняття загального суб’єкта злочину. Таким чином, повноліття є мінімальним віком, при досягненні якого особа може притягуватись до кримінальної відповідальності за розглядувані злочини, аналогічно тому, як мінімальний вік щодо інших злочинів становить 16 або 14 років.

За суб’єктом досліджувані посягання проти громадської безпеки В. П. Тихий запропонував класифікувати на три групи [111, с. 71]: злочини, скоювані особами, яким доручено “управління” загальнонебезпечними джерелами; злочини, скоювані особами, яким не доручено “управління” загальнонебезпечними джерелами; злочини, скоювані особами, яким доручено або не доручено “управління” загальнонебезпечними джерелами. Щоправда, цю класифікацію він

запропонував до криміналізації низки діянь, тобто коли в попередньому Кримінальному кодексі не містилося ще низки статей (на той час це були ст. 227-1, 227-2, 228-2–228-7, а в чинному Кримінальному кодексі — відповідно ст. 238, 262, 265–268, 327, 333). Саме тому на той час у першу групу входили порушення правил зберігання, використання, обліку або перевезення вибухових речовин (ст. 221 попереднього КК України — відповідно ст. 267 чинного) і необережне зберігання вогнепальної зброї і бойових припасів (ст. 224 попереднього КК України — відповідно ст. 267 чинного). До введення відповідних складів доцільно було б доповнити цю групу ще порушенням встановлених правил виробництва, зберігання, відпускання, обліку, перевезення отруйних і сильнодіючих речовин (ч. 2 ст. 229 попереднього КК України — відповідно ст. 321 чинного), а після введення — приховуванням або перекрученням відомостей про стан екологічної обстановки або захворюваності населення (ст. 227-1 попереднього КК України — відповідно ст. 238 чинного), порушенням правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів (ст. 228-5 попереднього КК України — відповідно ст. 267 чинного) і назвати її (групу) злочинами, що скоюються особами, яким доручено регулювання і забезпечення питань обігу загальнонебезпечних предметів.

Аналізуючи ознаки суб'єкта цих злочинів, зазначимо, що спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 221 попереднього КК України (відповідно ст. 267 чинного), є особи, трудова діяльність яких пов'язана зі зберіганням, використанням, охороною або перевезенням вибухових речовин. Це можуть бути особи, у розпорядженні яких перебувають загальнонебезпечні предмети, речовини тощо згідно з їхніми службовими обов'язками або виконуваною роботою, особи, які здійснюють управління і контроль за використанням вказаних предметів. До них належать матеріально відповідальні та службові особи, пересічні працівники, майстри-підрильники, завідувачі складами вибухових і радіоактивних речовин, лаборанти, начальники дільниць або змін, чергові дільниць, керівники робіт та ін. [192].

Оскільки диспозиція ст. 221 попереднього КК України (відповідно ст. 267 чинного) бланкетна, то при притягненні винної особи до відповідальності необхідно не лише вказувати, які правила поведінки з вибуховими речовинами порушені, а й наводити підстави притягнення до відповідальності цієї особи. У нормативних актах, які містять правила безпечного поведінки з вибуховими речовинами,

вказується коло осіб, відповідальних за порушення цих правил. У них зазначається, хто і як повинен діяти щодо певних видів вибухових речовин у конкретній ситуації.

Суб'єктом недбалого зберігання вогнепальної зброї і боєприпасів зазвичай є особи, які зберігають зазначені предмети на законних підставах: власники зброї (наприклад, мисливці-промисловці або любителі) або особи, яким зброя і боєприпаси надані для користування у виробничих, науково-технічних, навчальних, спортивних та інших цілях (вартові, охоронці, вахтери, мисливствознавці, особистий склад геологорозвідувальних партій і експедицій, льотно-підйомний склад цивільної авіації, спортсмени та ін.), а також особи, які мають нагородну зброю [126, с. 23].

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 238 КК України, є особи, функціональними обов'язками яких є збирання, опрацювання, узагальнення і надання відомостей про екологічний стан (радіаційне забруднення, на що прямо вказано в диспозиції ст. 238 КК України). Екологічна обстановка може значно погіршуватися через забруднення навколишнього середовища або продуктів харчування хімічними, бактеріологічними та іншими речовинами, а також відходами в разі порушення правил захоронення цих загальнонебезпечних предметів.

За ст. 267 КК України суб'єктом порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів можуть бути тільки особи, яким радіоактивні матеріали були доручені згідно зі службовими обов'язками, а також які мають доступ до радіоактивних матеріалів (лікарі-рентгенологи та інший медичний персонал, що відповідає за збереження, використання, захоронення та інші дії, бездіяльність) відповідно до виробничих функцій і покладених на них обов'язків з виконання правил поводження та регулювання питань із забезпечення безпечного обігу радіоактивних матеріалів.

Згідно з ч. 2 ст. 321 КК України суб'єктом порушення правил виробництва, зберігання, відпускання, обліку, перевезення, пересилання отруйних і сильнодіючих речовин є особи, які виконують виробничі або професійні обов'язки, а також особи, яким доручено регулювання і забезпечення питань обігу отруйних і сильнодіючих речовин.

Другу групу становлять незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передання чи збут вогнепальної або холодної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин та пристроїв (ч. 1

ст. 263 КК України), незаконне носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів та іншої холодної зброї (ч. 2 ст. 263 КК України), а також викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв або радіоактивних речовин (ст. 262 КК України) [126, с. 25]. Їх скоюють, за окремими винятками, особи, яким відповідно до діяльності не було доручено поводження із зазначеними предметами, тобто сторонні особи. Такі особи скоюють ці злочини шляхом викрадення, вимагання, розбійного нападу. Особи ж, яким відповідно до діяльності було доручено поводження із зазначеними предметами, можуть скоювати такі злочини шляхом привласнення і шахрайства. Лише в разі викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв або радіоактивних матеріалів шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем суб'єктом є особа, якій хоча й не доручено поводження з цими предметами, але вона, по-перше, має розпорядчо-владні повноваження, по-друге, виконує розпорядчо-організаційні функції і, по-третє, — контрольні функції.

До другої групи належать також заготівля та переробка продуктів харчування або іншої продукції, що радіоактивно забруднена понад припустимі норми (ч. 2 ст. 327 КК України), незаконне придбання, носіння, зберігання, використання, передання, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 265 КК України), погроза вчинити викрадення радіоактивних матеріалів або їх використання (ст. 266 КК України), виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнодіючих речовин (ч. 1 ст. 321 КК України). Усі шойно перелічені злочини передбачають відповідальність будь-якої особи, яка досягла 16-річного віку. Доцільно було б назвати цю групу злочинами, що скоюються загальним суб'єктом.

Третю групу становлять незаконне пересилання вибухових і легкозаймистих речовин (ст. 221, 225 попереднього КК України — відповідно ст. 267 чинного) і незаконне провезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 221-1 попереднього КК України — відповідно ст. 269 чинного). Цю групу доцільно доповнити ще двома складами: незаконне вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання для створення зброї, а також військової і спеціальної техніки (ст. 333 КК України) і незаконне ввезення на тери-

торію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК України), а також визначити цю групу як злочини, що скоюються особами, яким доручено регулювання і забезпечення питань обігу загальнонебезпечних предметів, і особами, які протиправно втручаються у сферу діяльності державних підприємств, організацій і установ, що відповідають за безпечне поводження із загальнонебезпечними предметами.

Склади злочинів проти здоров'я населення об'єднуються у дві групи. До першої групи злочинів, що скоюються особами, яким доручено регулювання і забезпечення обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, належать порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК України), незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК України).

У другу групу входять злочини, що скоюються загальним суб'єктом, тобто особами, які не мають законних підстав для регулювання та забезпечення питань обігу наркотичних речовин, психотропних речовин, прекурсорів, наркотиковмісних рослин, а також інших речовин і предметів, що фігурують у злочинах проти здоров'я населення (частини 1 ст. 306–313, 315, 317, 322, а також ст. 313, 314, 316, 318 КК України).

З наведеного аналізу доходимо висновку, що законодавець шляхом введення ознак спеціального суб'єкта злочину звужує сферу поширення норми, співвідносячи її з певним колом відповідальних осіб, ознаки яких зазначені в диспозиції конкретних статей.

Звідси випливає, що спеціальний суб'єкт злочину крім осудності й віку кримінальної відповідальності має також інші додаткові юридичні ознаки; ці ознаки зазначені у кримінальному законі або прямо впливають з нього, і їх наявність обмежує коло осіб, які можуть бути відповідальні за законом [29, с. 90–91; 61, с. 391; 103, с. 141; 126, с. 25].

Значені ознаки вказані в більшості статей досліджуваних злочинів (як проти громадської безпеки, так і проти здоров'я населення). Переважна їх більшість передбачена в диспозиціях другої і третьої частин статей, тобто вони належать до ознак, що обтяжують відповідальність, здебільшого тих, що свідчать про підвищену небезпеку цих суб'єктів.

До першої ознаки належать дії, скоєні впродовж року після накладення адміністративного стягнення за таке саме порушення (ч. 1

ст. 310, 327 КК України), до другої, але вже такої, що обтяжує відповідальність, — дії або бездіяльність, що спричинили тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 262, 265, 267, 269, 325 КК України), до третьої — повторність скоєного злочину (ч. 2 ст. 306–309, 311–320 КК України), до четвертої — за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 306–313, 317 КК України), до п'ятої — коли злочин скоєний особою, яка раніше скоїла один зі злочинів, передбачених (конкретно вказаних у кожному з певних видів складів злочинів) ч. 2 ст. 307–309, 310, 313–316, 318 КК України, до шостої — залучення неповнолітнього до скоєння злочину (ч. 2 ст. 307, 315, 317, ч. 3 ст. 309, 314 КК України), до сьомої — збут наркотичних засобів або психотропних речовин у місцях, які використовуються для навчальних, спортивних і культурних заходів, і в інших місцях масового перебування громадян (ч. 2 ст. 307, 311 КК України), до восьмої — великі розміри чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини (ч. 2 ст. 306–309, 311, 312 КК України), до дев'ятої — застосування насилля, що не становить небезпеки для життя і здоров'я, або з погрозою застосування такого насилля, або особою, якій наркотичні засоби або прекурсори (ч. 2 ст. 308, ч. 3 ст. 312 КК України) були доручені у зв'язку зі службовим становищем або під охорону, до десятої — з метою збуту, придбання макової соломки або конопель у кількості п'ятсот і більше рослин (ч. 2 ст. 310 КК України), до тринадцятої — з корисливою метою (ч. 2 ст. 317 КК України), до чотирнадцятої — дії, вчинені рецидивістом (ч. 3 ст. 307–309, 311–314, ч. 2 ст. 315, 317 КК України), до п'ятнадцятої — коли предметом злочинних дій є наркотичні засоби у великих розмірах (ч. 3 ст. 229-1, 229-2, 229-6, 229-19, 229-20 КК України), до шістнадцятої — скоєння злочину у вигляді промислу (ч. 3 ст. 307 КК України), до сімнадцятої — організованою групою (ч. 3 ст. 307, 311–313 КК України), до вісімнадцятої — шляхом розбійного нападу (ч. 3 ст. 308, 312 КК України), до дев'ятнадцятої — якщо порушення правил спричинило розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів або недостачу у великих розмірах (ч. 2 ст. 320 КК України), до двадцятої — скоєні щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані, або вагітної жінки, а також якщо внаслідок скоєного (введення в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів або психотропних речовин) настала смерть потерпілого (ч. 3 ст. 314 КК України), до двадцять першої — з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних засобів або психотропних речовин (ч. 3 ст. 313 КК України).

Таким чином, зазначені в перелічених статтях ознаки спеціального суб'єкта виявляються в різних спеціальних суб'єктах і їх можна об'єднати в однотипні групи.

Зазначені в юридичній літературі класифікаційні групи характеризують такі ознаки спеціальних суб'єктів [52, с. 60–61]: державно-правовий стан особи (іноземець, особа без громадянства, особа, що відбуває покарання, військовослужбовець та ін.); професійне становище; посадове становище; особливості виконуваної роботи; демографічні ознаки (стать, вік); відносини винного з потерпілим (батьки, діти, опікуни, родичі вбитого, особа, від якої жінка залежить матеріально або по службі та ін.); фізичні ознаки особи винного (захворювання, повноліття та ін.). Разом з тим вони не охоплюють ані повторюваності, ані особливо небезпечного рецидиву, оскільки очевидно, що вони не характеризують державно-правовий стан або професійне чи посадове становище суб'єкта, особливості виконуваної ним роботи або його фізичні ознаки [52, с. 62]

Не аналізуючи детальніше наведені погляди (оскільки це окрема тема, що потребує конкретного дослідження), доходимо таких висновків:

- учені не мають одностайної думки щодо зарахування 18-річного віку (повноліття) до ознак суб'єкта злочину. Одні вважають цей вік ознакою загального суб'єкта, інші, навпаки, вказують, що загальному суб'єкту притаманний вік 14–16 років, і повноліття зараховують до ознак спеціального суб'єкта. При цьому не виключається, що спеціальним суб'єктом є також особа, яка має знижений вік кримінальної відповідальності 14–16 років (згідно з ч. 2 ст. 22 КК України);

- для ознак загального суб'єкта характерна його можливість підлягати кримінальній відповідальності за складами злочинів, де не потрібно визначати вік, а в усіх випадках вікового цензу є ознаки спеціального суб'єкта;

- повноліття особи, якій до вчинення злочину виповнилося 18 років, за законодавством України є підставою для набуття нею певних прав і обов'язків, що поширюються на всі галузі права (наприклад, виконання загального громадянського обов'язку військової служби, право реєстрації шлюбу, здійснення виборчого права та інші права і обов'язки свідчать про те, що кримінальній відповідальності за певні злочини можуть підлягати тільки особи, яким виповнилося 18 років, з чого випливає наявність ознак спеціального суб'єкта);

- розбіжність поглядів учених зумовлена невизначеністю, що містилась у ст. 10 попереднього КК України (як у назві, так і у формулюванні, де фіксувалась лише “відповідальність неповнолітніх”, і в диспозиції ч. 1 зазначалось, що кримінальній відповідальності підлягає особа, якій до скоєння злочину виповнилося 16 років). У ст. 22 чинного КК України залишилися майже такі самі назва і формулювання: “вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність” і “кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років”. Звідси випливає, що визначаючи вік, з якого може настати кримінальна відповідальність, конкретизується, що такими є особи, яким до скоєння злочину виповнилося 16 років. Самі ж підстави кримінальної відповідальності неповнолітніх законодавець визначає, як і визначав у ч. 2 ст. 22 попереднього КК України: “Особи, що вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають відповідальності лише (раніше було за вбивство, нині — за умисне вбивство)...” і далі перелічуються тяжкі й особливо тяжкі злочини, за які відповідають особи “від чотирнадцяти до шістнадцяти років”, а отже, невизначеність залишилась;

- для усунення суперечностей щодо складу злочину необхідно застосування певного терміна до особи, що скоїла конкретний злочин, який характеризуватиме не лише особу злочинця, а й скоєне ним діяння, тому що кожна з ознак складу злочину має специфічну самостійність, яка обов’язково повинна відобразитись в одному складі злочину;

- необхідно, щоб кваліфікація злочину, яка починається з об’єкта злочину, дістала логічне завершення і закінчувалась його суб’єктом; надбання самостійності, якої потребує суб’єкт злочину,

- спеціальними суб’єктами розглядуваних злочинів можуть бути особи, у розпорядженні яких перебувають загальнонебезпечні предмети, речовини тощо згідно зі службовими обов’язками або виконуваною роботою, тобто це особи, які здійснюють управління і контроль за використанням вказаних предметів. До них належать матеріально відповідальні та службові особи, пересічні працівники, майстри-підприємники, завідувачі складами вибухових і радіоактивних речовин, лаборанти, начальники дільниць або змін, чергові дільниць, керівники робіт та інші особи;

- у складах злочинів з бланкетною диспозицією при притягненні винної особи до відповідальності необхідно не лише вказувати, які

правила поведення з вибуховими речовинами порушені, а й наводити підстави притягнення до відповідальності цієї особи;

- з аналізу кримінального законодавства випливає, що законодавець шляхом введення ознак спеціального суб'єкта злочину зужує сферу поширення норми, співвідносячи її з певним колом відповідальних осіб, ознаки яких вказані в диспозиції конкретних статей;

- більшість ознак спеціального суб'єкта передбачена в диспозиціях другої і третьої частин статей досліджуваних злочинів — як проти екологічної і громадської безпеки, так і проти безпеки здоров'я населення; здебільшого це ознаки, які обтяжують відповідальність злочинних суб'єктів і свідчать про підвищену небезпеку;

- ознаки спеціального суб'єкта, вказані в диспозиціях статей розглядуваних злочинів, виражаються в різних редакційних визначеннях, які певною мірою конкретизуються напрямом професійної чи злочинної діяльності, виконанням обов'язків, дотриманням вимог, установок або порушенням заборон;

- ознаки спеціального суб'єкта залежать від напряму установки, зазначеної законодавцем у формулюваннях диспозицій конкретних статей (а в разі поділу їх на частини — частин);

- у диспозиціях статей Кримінального кодексу описуються умови, за якими може бути притягнута до відповідальності певна особа, вина у скоєнні злочину або виконанні заборонених законодавцем злочинних дій. Ці умови можуть змінюватися залежно від політичного та економічного становища країни, у конкретному історичному періоді її розвитку (або ж кризових явищ);

- суб'єкт злочину може залежати (змінюватись) від рівня як окремих, так і всіх галузей виробництва (господарства), від виникнення нових форм власності, напрямів злочинної діяльності “п'ятої влади”, форм і методів скоюваних злочинів;

- спеціальним суб'єкт може бути й тоді, коли він “повинен” виконати об'єктивну або суб'єктивну сторону конкретного складу злочину. І тільки за цієї умови він буде “спеціальним суб'єктом”, який за аналогічними ознаками в іншому складі злочину не буде таким. Наприклад, тільки за умови вирощування наркотиковмісних рослин з метою збуту чи придбання в кількості п'ятсот і більше рослин, в іншому випадку — якщо не буде повторюваності скоюваного злочину (особою, яка раніше скоїла один зі злочинів); за умови виготовлення, підроблення, використання чи збуту документів на отримання нар-

котичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; незаконної видачі рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин або лише тоді, коли дії вчинені суб'єктом повторно (або за попередньою згодою групою осіб, або у великих розмірах, або лише за “розміщення коштів”);

- кожне формулювання диспозиції передбачає виконання зазначених у ній дій; за їх відсутності не має не лише складу злочину, а й суб'єкта, зобов'язаного відповідати за скидання в море шкідливих речовин чи сумішей, шкідливих відходів або речовин із небезпечним випромінюванням, за збут загальнонебезпечних предметів або корисливу мету (передбачаючи хоча б можливу користь); за відсутності великих розмірів тощо немає спеціального суб'єкта, який повинен бути за умовами окремої статті;

- спеціальність суб'єкта відносна і залежить від змісту зазначених у диспозиціях конкретних статей умов, і виконання однієї з них дає підстави для зарахування особи до певного виду; незалежно від розбіжностей між об'єктивними та суб'єктивними ознаками злочинів усі вони (ознаки) тією чи іншою мірою характеризують суб'єкт злочину.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ І ЗАВДАННЯ

1. Що у кримінальному праві вважається за необхідний елемент складу злочину?
2. Загальні ознаки суб'єкта, які поряд з ознаками інших елементів складу злочину повинні враховуватись при вирішенні питання про кримінальну відповідальність конкретної людини.
3. Юридичні ознаки суб'єкта.
4. Чим зумовлена підвищена увага українських вчених-юристів до особи злочинця і його соціально-політичної характеристики?
5. Включення якої соціально-політичної характеристики суб'єкта до складу злочину призвело б до встановлення широких і невизначених підстав відповідальності?
6. Які дані про злочинця як особу суперечать принципам демократичного правосуддя?
7. Основні юридичні ознаки суб'єкта будь-якого злочину.
8. Необхідні умови кримінальної відповідальності.
9. Правове поняття осудності.

10. Що характеризує стан інтелекту і волі особи?
11. Відсутність якої з ознак виключає можливість визнання особи суб'єктом злочину?
12. Які ознаки є загальними для всіх злочинів і не залежать від особливостей конкретних складів?
13. Що згідно зі ст. 22 КК України є важливою юридичною ознакою суб'єкта?
14. Що законодавець розуміє під зниженим віком, з якого за низкою підстав настає кримінальна відповідальність?
15. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.
16. Чим зумовлена пильна увага до проблеми злочинності підлітків?
17. Які засади запроваджує законодавець з метою протистояння і зменшення дитячої, а також малолітньої злочинності і створення бар'єру між скоюваними ними злочинами та можливим поповненням неповнолітніми груп професійних і організованих злочинців?
18. Яка розбіжність у поглядах юристів зумовила невизначеність, що відбилась у формулюванні й назві ст. 22 КК України?
19. Які суб'єктивні ознаки ставлення до скоєного злочинного діяння можна було б у новому Кримінальному кодексі розкрити як уявний суб'єкт і визначити його в таких понятійних термінах, як “простий злочинець”, “легковажний злочинець”, “ситуаційний злочинець”, “випадковий злочинець”, “помилковий злочинець”, “типовий злочинець”, “посередник”, “професійний злочинець”, “організований злочинець”, “корумпована особа” і “функціонер”?
20. Які підстави кримінальної відповідальності неповнолітніх законодавець визначає в частині другій ст. 22 КК України?
21. Що необхідно для того, щоб усунути суперечності у вченні про склад злочину?
22. Що необхідно для надбання самостійності, якої потребує суб'єкт злочину?
23. Які особи можуть бути спеціальними суб'єктами загальнообезпечених злочинів?
24. На що необхідно вказувати при притягненні винної особи до кримінальної відповідальності у складах злочинів з бланкетною диспозицією?

25. Ознаки спеціального суб'єкта, які в переважній більшості передбачені в диспозиціях другої і третьої частин статей загальнонебезпечних злочинів.
26. Ознаки спеціального суб'єкта, вказані в диспозиціях статей загальнонебезпечних злочинів, які виявляються в різних редакційних визначеннях.
27. Чи залежать ознаки спеціального суб'єкта від напряму настанови, наведеної законодавцем у формулюваннях диспозицій конкретних статей?
28. Чи описуються в диспозиціях статей умови, за якими певна особа може бути притягнута до відповідальності?
29. Чи може змінюватись суб'єкт злочину, а також залежати від рівня як окремих, так і всіх галузей виробництва (господарства)?
30. За яких умов загальний суб'єкт може бути спеціальним і чи "повинен" він для цього виконати об'єктивну або суб'єктивну сторону конкретного складу злочину?
31. Чи залежить спеціальність суб'єкта від змісту умов, зазначених у диспозиціях конкретних статей Кримінального кодексу?
32. Наведіть формулювання тексту частини першої ст. 18 КК України, яке, на Вашу думку, відповідатиме вимогам сьогодення.

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

7.1 КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ДІЯНЬ

Недоліки кримінально-правового законодавства і проблеми, пов'язані з криміналізацією, можуть призвести до протилежних, але однаковою мірою небажаних наслідків: прогалин у кримінальній караності або, навпаки, до її надлишковості (переобтяженість конструкції статті, що спричинює плутанину і невизначеність) [70]. У першому випадку незахищеність певних громадських інтересів кримінально-правовими засобами на тлі реально спричиненої їм шкоди (або існуючої загальної небезпеки при настанні злочинного результату) часто спонукає на пошук непередбачених законом альтернатив, що підтверджує наведений раніше приклад викрадення радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК України). Усі вони розміщуються в межах від простого самосуду до “натяжок” у кваліфікації і погано прихованої аналогії (ототожнення) [52, с. 64].

Справді, у наведеній та інших подібних ситуаціях трапляється, що окремі аспекти охоронюваних інтересів, які загалом захищені кримінальним законом, через недоліки законодавчої техніки залишаються нерегламентованими. У багатьох випадках злочини проти громадської безпеки і здоров'я населення через неврегульованість кримінальним законом механізмів прихованого впливу на охоронювані інтереси становлять навіть більшу небезпеку, ніж ті, які охоплюються заборонаю. Така небезпека зумовлена розривом між формулюванням кримінально-правових норм і досягненням максимальної відповідності між зовнішньою формою кримінального закону та його внутрішнім змістом, між задумом законодавця і його втіленням.

Велику шкоду приховує й так звана криміналізаційна надлишковість — перенасиченість кримінально-правовими заборонами, необхідність в яких або відпала, або ніколи не існувала. З одного боку,

надмірна, а з іншого — недостатня (за змістом і суттю) криміналізація відбулась зі складами злочину, спрямованими на боротьбу з наркобізнесом і наркоманією. Мудрованість їх формулювань зумовлює гостру потребу законодавчого не лише тлумачення, й розплутування змісту цих норм і до того ж підриває одразу два принципи кримінально-правового законодавства: принцип забезпечення кримінально-правової охорони тих громадських інтересів, які потребують не просто охорони, а її ефективності, оскільки часто кримінальної відповідальності уникають особи, які скоїли розкрадання загальнонебезпечних предметів шляхом вимагання, шахрайства (вони не враховані законодавцем в жодному зі складів загальнонебезпечних злочинів), і принцип невідворотності відповідальності, оскільки така непередбачена законодавцем. Не дивно, що такі норми або не застосовуються, або є перешкодами, які повсякчас намагаються усунути (у разі потреби їх використання).

Незастосування окремих кримінально-правових норм на тлі великого поширення заборонених ними діянь може підірвати престиж і авторитет кримінального законодавства взагалі [2].

Нині низька ефективність окремих кримінально-правових норм зумовлюється наявними в них прогалинами, технічною недосконалістю з одного боку і надмірно великою криміналізацією — з іншого, що неминуче призводить до недостатньої результативності чинних норм.

Рівень кримінально-правового регулювання може коліватися не лише в результаті процесів криміналізації, а й через удосконалення законодавства шляхом інтенсивності криміналізації. Такі зміни, не торкаючись обсягу криміналізації, відображають законодавчу оцінку характеру і ступеня загальної небезпеки досліджуваних складів злочинів, що змінюються [73, с. 175—181]. Разом з тим деякі з них, особливо злочини проти громадської безпеки (ст. 264, 267, 269, 270 КК України), залишаються майже незмінними, хоча й потребують змін, які б ураховували оперативну обстановку у країні й зумовлену нею соціально напруженість (зокрема, зумовлену загальним поширенням злочинності й особливо найгірших її проявів — типової, організованої та професійної). Власне зміна інтенсивності криміналізації так само здійснюється шляхом внесення (пакетом, без особливого їх виокремлення і розмежування) кваліфікованих складів, введення в диспозицію норм додаткових ознак, які характеризують певні елементи складу злочину.

Прикладом зміни обсягу криміналізації шляхом внесення коректив в ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочину, а також суб'єкта є трансформація ст. 229-1 попереднього КК України. У редакції Закону від 15 лютого 1995 р. окрім зазначення скоєння цього злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб чи особою, яка раніше скоїла один зі злочинів у великих розмірах, особливо небезпечним рецидивістом було введено ч. 3, якою криміналізовані дії, передбачені ч. 1 і 2, зазначенням на їх скоєння у вигляді промислу або організованої групою і в особливо великих розмірах. Зміни було внесено і в ч. 2, зокрема, стало караним скоєння цього злочину із залученням неповнолітнього, а також збут наркотичних речовин (окрім них у предмет цього злочину було введено психотропні речовини) у громадських місцях.

Назву ст. 307 КК України (ст. 229-1 попереднього КК України) було доповнено словами “або їх аналогів”. Частина перша так само доповнилась аналогічним змістом: “або їх аналогів”. Частина друга доповнилась такою кваліфікуючою ознакою, як “або збут чи передача цих речовин (з урахуванням “їх аналогів”) у місця позбавлення волі” і “у великих розмірах”. У частині третій окрім “їх аналогів” враховано скоєння злочину “із залученням неповнолітнього або щодо неповнолітнього”. До того ж вилучено посилення на вчинення злочину особливо небезпечним рецидивістом.

Окрім цього у ст. 307 КК України введено четверту частину, яка регламентує підстави звільнення від кримінальної відповідальності, але тільки за злочини, передбачені ч. 1 цієї статті. Подібні зміни і доповнення було внесено у ст. 229-3, 229-7 попереднього КК України (відповідно ст. 309, 310, 315, 317, 320 чинного). Крім того, було введено дев'ять нових складів злочинів, які передбачалися ст. 229-12–229-20 попереднього КК України (відповідно ст. 306, 311–314, 316, 318, 319 чинного). Крім цих статей, що істотно не відрізняються за змінами і доповненнями від попередньо порівнюваних ст. 229-1 попереднього КК України і ст. 307 чинного, вони майже цілком збігаються з попередніми не тільки назвами, а й змістом. Виняток становлять шість статей: три з них стосувалися злочинів проти громадської безпеки (ст. 228-8–228-10 попереднього КК України) і три — злочинів проти здоров'я населення (229-8, 229-10, 229-18 попереднього КК України), які не ввійшли в новий Кримінальний кодекс. Деякі з них перенесені з інших розділів, зокрема, ст. 227-1, 162-1, 228, 228-1, 163-1, 157, 207, 69, 206-2, 187-6 попереднього КК України (відповідно 238, 240, 241,

243, 244, 251, 252, 257, 259, 260 чинного). Змінено їх послідовність розміщення в розд. VIII, IX, XIII, і тепер вони не мають попередньої структурно-логічної послідовності (переставлені місцями).

Дещо змінено й термінологію. Наприклад, у ст. 227-1 попереднього КК України було “утаювання або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення”, а у ст. 238 чинного КК України стало “приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення”. Отже, замінено тільки перше слово “утаювання” на “приховування”. При цьому зміст цих статей майже не змінився, хіба що в санкціях, в яких всі види покарання стали суворішими. При необхідності детальніше розглядатимемо тільки ті з них, що матимуть значення і змінюватимуть суть викладеного раніше: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; незаконне виготовлення, підробка, використання або збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів; незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних або психотропних речовин; незаконне введення (проти волі іншої особи) в організм наркотичних засобів або психотропних речовин; незаконне публічне вживання наркотичних засобів; розкрадання, незаконне виготовлення, придбання, зберігання, передання або продаж іншим особам обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин; повідомлення завідомо неправдивих відомостей про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, їх розкрадання, незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання.

При цьому зауважимо, що зміни було внесено в усі ознаки складу злочину. Криміналізація, в який би спосіб вона не здійснювалась, потребує врахування низки об’єктивних і суб’єктивних факторів, які в сукупності створюють підстави кримінально-правової заборони, і з огляду на це викладення криміналізованих дій (бездіяльності) потрібно здійснювати шляхом розмежування і перелічення об’єктивних ознак складу злочину та інших ознак, надлишок яких викликає ускладнення у практиці використання норм закону.

Так, згідно з послідовністю викладу назви статей можна подати в лаконічніших формулюваннях: використання коштів, здобутих від наркобізнесу (ст. 306 КК України); незаконна видача або підроб-

ка рецептів (будь-яких документів), які дають право на заволодіння наркотиками, об'єднавши в такий спосіб дві статті (ст. 318, 319 КК України); незаконне введення, вживання або схиляння до введення наркотичних засобів або психотропних речовин, об'єднавши три статті (ст. 314–316 КК України); викрадення або інші протиправні дії з обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 313 КК України); викрадення або незаконне поводження з прекурсорами (ст. 311, 312 КК України). Відповідної корекції потребують й інші назви статей, що передбачають загальнонебезпечні злочини.

Що ж до захисту досліджуваних інтересів з метою усунення наявних прогалин законодавцем вжито низку заходів, спрямованих на криміналізацію діянь, що досі не мали юридичної оцінки, залишаючись за межами правового регулювання. Так, у новому Кримінальному кодексі законодавець, вводячи нові родові інтереси, урахував також безпосередні інтереси, що потребували кримінально-правового регулювання. Зокрема, правового захисту потребували інтереси, що могли бути криміналізовані й зараховані до складів злочинів як “злочини проти екологічної безпеки”. До них зараховано такі діяння: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, (ст. 237 КК України), забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту (ст. 253 КК України). У злочини “проти громадської безпеки” входять норми, що запобігають створенню злочинної організації (ст. 255 КК України), сприянню учасникам злочинних організацій та приховування їх злочинної діяльності (ст. 256 КК України), терористичному акту (ст. 258 КК України), нападу на об'єкти, де є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України). У злочинах “проти безпеки здоров'я населення” були криміналізовані “спонукання неповнолітніх до застосування допінгу” (ст. 323 КК України), “порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами” (ст. 326 КК України).

Остаточне і повне розкриття охоронюваних інтересів, на наш погляд, повинно втілюватись у конструкціях статей з дотриманням логічної послідовності й завершеності, відображаючи громадські інтереси, які ставляться під кримінально-правову охорону, іншими словами, чітко окреслюючи об'єкт посягання. Розтлумачувати ж закон,

що приймається, повинен безпосередньо законодавець, окресливши в такий спосіб механізм його реалізації. Це сприяло б попередженню помилок у його застосуванні й виключенню порушень чинного законодавства. Усі інші тлумачення не повинні виходити за межі, окреслені законодавцем.

При цьому зауважимо, що у процесі криміналізації діянь усі назви статей у новому Кримінальному кодексі України були викладені в лаконічних, абстрактних і неперевантажених конструктивно формах. Але ці назви ще не повною мірою окреслюють об'єкт посягання і тому не можуть конкретизувати інтереси, які ставляться під кримінально-правову охорону.

Зазначені недоліки процесу криміналізації нагально потребують усунення. При цьому відповідні коригування можуть бути внесені тільки законодавцем, оскільки лише він має виключне право нормотворчості. У цьому зв'язку неможливо погодитись із позицією Верховного Суду України, який розширено тлумачить чинні закони, включаючи невстановлені законодавцем форми розкрадання. Оскільки криміналізація є виключною прерогативою законодавця, усувати виявлені невідповідності потрібно не шляхом коригування їх виконавцями, а внесенням змін до законодавства відповідними органами держави. Це зумовлюється необхідністю швидкого усунення прогалин і недоліків чинного законодавства з метою ефективної реалізації норм права, оскільки практичне застосування чинного законодавства судовими органами є відображенням гнучкого інструментарію кримінально-правового регулювання громадських інтересів і наразі потребується своєрідне діагностування різноманітних відхилень і аномалій, що виявляються в системі чинного законодавства, і своєчасне реагування на них; у разі особливих ускладнень слід інформувати про них законодавця. Таке право Верховному Суду України повинно бути не лише делеговане, а й уведене в обов'язок вищими органами державної влади.

Лише в разі усунення розглянутих недоліків можна сподіватися на ефективне подальше використання зміненої новели. У подальшому ж при конструюванні такої кримінально-правової норми законодавцем залишається безперечним виконання правил і прийомів законодавчої техніки з дотриманням архітектоніки кримінально-правової норми; однотипності та послідовності у використанні технічних прийомів при побудові диспозиції статті (та її санкції); суворого дотримання атрибутики з урахуванням оптимальності співвідношення абстракт-

них і казусних формулювань; дотримання належного співвідношення формальних і оцінкових моментів у змінюваній нормі або в такій, що приймається вперше; повного опису найважливіших ознак складу злочину (уникаючи при цьому перевантаження та інших недоліків). При цьому потребуються максимальна стислість і компактність викладеного з дотриманням суворості стилю, зрозумілості, простоти і доступності мови, точності й визначеності вжитої термінології, відповідності передбачених законодавцем мети і кінцевого завдання з урахуванням оперативної і політико-економічної обстановки у країні, громадських інтересів, що потребують взяття під охорону і втілюються у кримінально-правових нормах.

Важливу проблему становить також бланкетна диспозиція, що використовується законодавцем у побудові диспозицій певних статей складів загальнонебезпечних злочинів. Такі норми передбачають відповідальність за порушення спеціальних правил, інструкцій та інших нормативних актів. На нашу думку, така конструкція складів злочинів не повинна виправдовуватися неможливістю відтворення в тексті кримінального закону всіх ознак, які містяться в іншому нормативному акті, з одного боку, через їх значну кількість, з іншого — вимогою забезпечення стабільності кримінального закону. Це зумовлюється нестабільністю, постійною змінюваністю підзаконних нормативних актів, тоді як ознаки, що містяться у кримінальному законі й відокремлюють злочинне порушення від інших правопорушень у ситуації, яка конкретно склалася, залишаються незмінними, що й вимагається від кримінально-правової норми.

Справді, кримінально-правова норма з бланкетною диспозицією за будь-яких змін підзаконних нормативних актів залишається незмінною. Але чи залишається в цих випадках такою ж сталою сфера дії цієї норми? Звісно, не залишається. Вона або звужується, або (найчастіше) розширюється. Це й становить основні недоліки норм з бланкетними диспозиціями. У результаті переваги бланкетних диспозицій перетворюються на недоліки, бо нормативних актів, до яких відсилають ці диспозиції, дуже багато; власне бланкетна диспозиція часто становить своєрідну догму, в яку незважаючи на волю законодавця заноситься й неодноразово переписується фактичний зміст кримінально-правової заборони.

В юридичній літературі щодо цього питання існують різні судження. Одні вчені пропонують наводити в диспозиції статті назву і перелік підзаконних нормативних актів, інші — детально описува-

ти в тексті кримінально-правової норми для матеріальних складів ознаки суспільно небезпечних наслідків, для формальних — форми вини, дехто — зазначати найтипівіші способи спричинення шкоди в результаті порушення певних правил [84, с. 42; 94, с. 4–18]. Ці судження заслуговують на увагу і можуть бути використані як спеціальні засоби законодавчої техніки, спрямовані на скорочення бланкетних диспозицій при формулюванні відповідних кримінально-правових норм. Перелік усіх підзаконних нормативних актів у Кримінальному кодексі порушив би принцип стислості й компактності викладу законодавчого матеріалу.

Отже, можна цілком обійтися без бланкетних диспозицій, що, у свою чергу, звільнить представників правоохоронних органів від необхідності шукати способи нейтралізації їх негативних сторін. Наприклад, у ст. 267 КК України не тільки диспозиція, а й власне назва — “Порушення правил зберігання, використання, обліку і перевезення вибухових речовин, легкозаймистих та їдких речовин або радіоактивних матеріалів” — вказує на її бланкетність.

Цього можна уникнути, сформулювавши назву так: “Неналежне виконання обов’язків з охорони, використання, обліку і переміщення вибухових речовин, легкозаймистих та їдких речовин або радіоактивних матеріалів”, передбачивши таким способом відповідальність за злочинні дії (з урахуванням порушення правил перевезення і пересилання поштою або вантажем) з усіма предметами підвищеної небезпечності, а також відповідальність особи, яка зобов’язана виконувати відповідні функції, що регулюються спеціальними правилами. У диспозиції ж статті суб’єкт злочину слід конкретизувати приблизно такими термінами, акцептувавши увагу на функціональних обов’язках: “Неналежне виконання своїх функціональних обов’язків особою, якій було доручено зберігання, використання, облік і перевезення або пересилання вибухових, легкозаймистих та їдких речовин або радіоактивних матеріалів, що призвело до їх розкрадання, знищення, пошкодження або інших тяжких наслідків”. Відповідальність загального суб’єкта охоплюватиметься таким текстом: “Протиправне перевезення або пересилання вибухових, легкозаймистих та їдких речовин або радіоактивних матеріалів”. Настання шкідливих наслідків для притягнення до відповідальності за такі дії не потрібне, достатньо фактичного виконання об’єктивної сторони цього складу і настання власне злочинного результату, оскільки настання шкідливих наслідків у цьому разі не залежить від

волі винного, який здійснив об'єктивну сторону зазначеного складу злочину.

Отже, доходимо таких висновків:

- недоліки кримінально-правового законодавства (проблеми, пов'язані з криміналізацією) можуть призвести до двох протилежних, але однаковою мірою небажаних наслідків: прогалин у кримінальній караності або, навпаки, до її надлишковості (перевантаження конструкції статті, що створює плутанину і невизначеність);

- іноді досліджувані злочини проти громадської безпеки і безпеки здоров'я населення через неврегульованість кримінальним законом механізмів прихованого впливу на охоронювані інтереси становлять навіть більшу небезпеку, ніж ті, які охоплюються заборонаю;

- наявний розрив між формулюванням кримінально-правових норм і досягненням максимальної відповідності між зовнішньою формою кримінального закону та його внутрішнім змістом, між задумом законодавця і його втіленням сприяє виникненню загальної небезпеки;

- криміналізаційна надлишковість (перенасиченість) кримінально-правовими заборонами, потреба в яких або зникла, або її не існувало, дає можливість маніпулювати й іншими подібними нормами, які певною мірою обстоюють інтереси загальної безпеки, і сприяє в кінцевому підсумку уникненню від кримінальної відповідальності особам, які добре обізнані з Кримінальним кодексом та його недоліками;

- з одного боку, надмірна криміналізація, а з іншого — недостатня за змістом і суттю, перенавантажена мудруватістю формулювань низка діянь, що останнім часом дістали великого кримінального поширення, але через архітектурну недосконалість і конструктивність становлять гостру потребу законодавчого тлумачення і розплутування змісту, підривають одразу два принципи кримінально-правового законодавства: принцип забезпечення кримінально-правової охорони громадських інтересів, що потребують не лише охорони, а й ефективності (оскільки кримінальної відповідальності уникають особи, які, наприклад, використали вогнепальну зброю, яку до цього згідно зі ст. 263 КК України незаконно носили, зберігали, придбали, виготовили або відремонтували, у той час як законодавець ввів у Кримінальний кодекс відповідальність саме за “незаконне поводження зі зброєю”, а це дає підстави стверджувати, що одним з елементів “поводження” з нею і є якраз її використання. Але в цій статті

законодавець не врахував таку обставину, як використання зброї, тобто ще один злочин, якому логічно передуює носіння, придбання та інші незаконні діяння), і принцип невідворотності відповідальності (оскільки вона не передбачена законодавцем);

- остаточне і повне розшифрування охоронюваних інтересів повинно наводитись у конструкціях статей з дотриманням логічної послідовності й завершеності, відображаючи громадські інтереси, які ставляться під кримінально-правову охорону (максимально окреслюючи при цьому об'єкт посягання); власне ж розтлумачувати закон, який приймається, доцільно безпосередньо законодавцеві, окресливши механізм реалізації закону;

- при конструюванні кримінально-правової норми повинні виконуватись правила і прийоми законодавчої техніки з дотриманням архітекτονіки кримінально-правової норми, однотиповості та послідовності використання технічних прийомів при побудові диспозиції статті (та її санкції); суворого дотримання атрибутики з урахуванням оптимальності співвідношення абстрактних і казусних формулювань, ефективного співвідношення формальних і оцінкових моментів у змінюваній нормі або в тій, що приймається вперше; повного опису найважливіших ознак складу злочину (уникаючи при цьому надлишковості та інших недоліків);

- при конструюванні кримінально-правової норми потребуються максимальна стислість і компактність викладеного з дотриманням суворості стилю, зрозумілості, простоти і доступності мови, точності й визначеності вжитої термінології, відповідності висунутих законодавцем мети і кінцевого завдання з урахуванням утвореної оперативної і політико-економічної обстановки у країні, громадських інтересів, що потребують взяття охорону, втілюються у кримінально-правових нормах;

- рівень кримінально-правового регулювання може дещо коливатися не лише в результаті криміналізаційних процесів, а й внаслідок удосконалення законодавства шляхом інтенсивності криміналізації і внесення змін у певні статті Кримінального кодексу;

- інтенсивність криміналізації не завжди змінюється за вимогами законодавчої техніки: без дотримання однотипності, послідовності й суворого дотримання атрибутики; без урахування співвідношення формальних і оцінкових моментів у змінюваній нормі або такій, що приймається вперше; без повного опису найважливіших ознак складу злочину; знехтуванням необхідності уникати надлишковості

та інших недоліків; інтенсивна криміналізація здійснюється шляхом внесення (пакетом, без особливого виокремлення розмежування) кваліфікованих складів, введення в диспозицію норм додаткових ознак, які характеризують певні елементи складу злочину, що не сприяє їх універсальності;

- криміналізовані дії (бездіяльність) потрібно викладати шляхом лаконічного, відмежовуючого та абстрактного перелічення об'єктивних ознак складу злочину та інших ознак, не допускаючи при цьому перевантаження, що зумовлює ускладнення у практиці використання норм закону;

- проблема бланкетних диспозицій полягає в нестабільності постійно змінюваних підзаконних нормативних актів, у той час як ознаки, що містяться у кримінальному законі й відокремлюють злочинне порушення від інших правопорушень у ситуації, яка конкретно склалася, залишаються незмінними, і хоча це й вимагається від кримінально-правової норми, проте після таких змін вона не здатна ефективно і в повному обсязі виконувати поставлені перед нею законодавцем завдання й відокремлювати злочинне порушення від інших правопорушень, що свідчить про штучно створені постійно змінювані підзаконними нормативними актами прогалини, які призводять до того, що бланкетні диспозиції перестають регулювати поставлені під кримінально-правову охорону інтереси, що колись ефективно виконували такі функції;

- бланкетна диспозиція часто стає своєрідною догмою, бо в неї незважаючи на волю законодавця заноситься й неодноразово переписується фактичний зміст кримінально-правової заборони;

- нині можна цілком обійтися без бланкетних диспозицій, що, у свою чергу, звільнить правоохоронців від необхідності шукати способи нейтралізації їх недоліків. У цьому зв'язку раціональніше концентрувати терміни в одному або кількох об'єднуючих поняттях, що відображають суть бажаної та реально перетвореної заборони і реалізують реальну кримінально-правову охорону, якої саме й потребують громадські інтереси. Таким кроком повинна стати концепція відповідальності суб'єкта конкретного складу злочину, що сприятиме уникненню бланкетності диспозиції. Норма спрямовуватиметься на чітко визначену законодавцем (персоніфіковану) особу і тому набере універсальності й не залежатиме від підзаконних нормативних актів, що постійно змінюються.

7.2 **ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ ДІЯНЬ: ВИКЛЮЧЕННЯ ОКРЕМИХ НОРМ ЗАКОНІВ, ЯКІ НЕ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ПРАКТИКИ**

Характерною особливістю кримінально-правового регулювання є тенденція до диференціації кримінальної репресії. Одним із її руйнівних джерел є суперечливий характер декриміналізації діянь, завдяки чому кримінальні репресії постійно достосовуються до реальності існуючого положення соціальної дійсності. З аналізу тенденцій розвитку кримінального законодавства (куди входить як криміналізація, так і декриміналізація) упродовж останніх 40 років впливає така закономірність (найшвидше хаотичну) і (різке збільшення кількості криміналізованих діянь порівняно з декриміналізованими).

Як засвідчують підрахунки, за період чинності Кримінального кодексу 1961 р. (станом на 5 травня 2000 р.) кримінальна відповідальність і караність досліджуваних діянь (ст. 236–244, 255–270, 305–327, 333 КК України) було розширено 29 актами криміналізації, а станом на 5 квітня 2001 р. — ще 11 складами злочинів. Причому деякі з них (порушення правил зберігання, використання, обліку і перевезення вибухових речовин; незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин; носіння, зберігання, придбання, виготовлення і збут, розкрадання вогнепальної або холодної зброї, бойових припасів і вибухових речовин) криміналізувались багаторазово.

Поряд з цим до виокремлених у розд. XIII КК України “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров’я населення” не були включені також норми, що передбачали відповідальність за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 229-8 КК України) та повідомлення завідомо неправдивих відомостей про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ст. 229-18 КК України). Ще одна стаття — 229-10, що складалася з двох частин і передбачала звільнення від відповідальності у зв’язку з добровільною здачею наркотичних засобів, психотропних речовин чи зверненням по медичну допомогу

(ч. 1 ст. 229-1, 229-6, 229-8 КК України) — дістала ознак фактичної аналогії в новому Кримінальному кодексі шляхом розширення дії на четверті частини трьох статей — 307, 309, 311 КК України. У них передбачені підстави звільнення від кримінальної відповідальності, але за дії, що передбачені в перших частинах цих статей, з розширенням дії на аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 307, 309 КК України). У ст. 311 КК України (де міститься приклад криміналізаційної декриміналізації) об'єднано підстави звільнення від кримінальної відповідальності ч. 1 і 2 ст. 229-10 КК України, де передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за “незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, вчинені повторно протягом року після накладання адміністративного стягнення за такі ж порушення”, фактично усуваючи адміністративну преюдицію, яка ззагалі виключена з чинного Кримінального кодексу України. При цьому законодавець використав одну з форм криміналізаційної декриміналізації, запропонованих ще 1998 року [44, с. 84; 94, с. 4–18; 133, с. 47]. Декриміналізуючи “невеликі розміри без мети збуту” (що дуже суттєво тому, що ця категорія осіб, які мали “наркотичні засоби або психотропні речовини в невеликих розмірах”, хоча й володіли ними незаконно, але не поширювали їх, про що свідчить законодавчий прийом “без мети збуту”, а наркотичні засоби або психотропні речовини в невеликих розмірах використовували тільки для індивідуального (особистого) вживання, не завдаючи при цьому шкоди іншим особам), законодавець вирішив проблему штучного збільшення кількості засуджених за злочини “проти здоров'я населення”. Це, у свою чергу, сприяло відтворенню об'єктивних статистичних даних і ефективному плануванню боротьби з цими злочинами.

Так, ч. 1 ст. 311 КК України (яка практично є аналогією ч. 1 ст. 229-8 попереднього КК України) окрім названих декриміналізаційних заходів включає ще одну дію: виготовлення прекурсорів, передбачаючи відповідальність за “незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів з метою їх використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин”, фактично декриміналізує протиправні дії з прекурсорами формулюванням “... з метою їх використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин”. Хоча раніше дис-

позиція ч. 1 ст. 229-8 КК України передбачала відповідальність за дії з готовими наркотичними засобами і психотропними речовинами (щоправда, у невеликих розмірах, проте без їх злочинного виробництва або виготовлення).

В юридичній літературі існує ґрунтовна і беззаперечна точка зору, що актом декриміналізації законодавець знімає заборону певних форм поведінки, визнаючи їх такими, що не становлять великої суспільної небезпеки для суспільства, а отже, не є злочинними. При цьому декриміналізація повинна здійснюватись у трьох формах: виключенням кримінальної відповідальності й караності діяння, що супроводжується визнанням такої поведінки правомірною; переведенням його в розряд адміністративного, дисциплінарного або цивільно-правового делікта; об'єднанням (злиттям) норм кількох статей (які виявились непрацездатними) з нормою “працюючої” статті, яка не повною мірою враховує можливі варіанти (способи, форми тощо) скоєння цього виду злочину, покликані здійснювати кримінально-правову охорону певних громадських інтересів, але які не враховуються в цій нормі через наявність їх у “непрацюючій” статті. У свою чергу, остання стала “непрацюючою” через недосконалість формулювань, які мають розвивально-визначальне значення, що сприяє доведенню до досконалості (щодо поставленого завдання) і виходу в результаті (у повному обсязі) на охорону конкретних інтересів.

Декриміналізація так само є процесом, проте прямо протилежним криміналізованому. Хоча послідовність перебігу стадій однакова, декриміналізація завершується іншим результатом — виключенням діяння з кола злочинного і відміною його кримінальної караності. У теорії декриміналізацію часто називають криміналізацією “зі знаком мінус”, і все ж діяння повинні декриміналізуватись лише тоді, коли зникають підстави для їх криміналізації [50, с. 379], і тому не повинна виключатись (у процесі декриміналізації) реанімація окремих діянь шляхом включення їх в інші статті як доповнення (або зміни окремих формулювань) з метою відтворення і переведення в новий розряд, що сприятиме вдосконаленню їх функцій у боротьбі зі злочинністю [52, с. 59]. І це повинно стати принципами кримінального права, якими можна визначати лише найзагальніші та найважливіші положення (заходи), що визначають стратегію і тактику кримінальної політики держави; основні ж заходи і методи реалізації цієї політики безпосередньо закріплені в законі або прямо впливають з нього, виконуючи регулятивну функцію, і тому мають конкретну практичну дію.

Безсумнівно, зазначені вимоги слід враховувати при правотворчості (як криміналізованій, так і декриміналізованій), не відкидаючи введену у Кримінальний кодекс норму, яка раз і назавжди втратила придатність як така, що не забезпечила кримінально-правову охорону громадських "інтересів", ставши, отже, випадково введеною або виключеною нормою, не до кінця продуманою як при криміналізації, так і декриміналізації. Крім того, найбільше значення для завдань правосуддя має дія, реалізація принципів. Найзначніші з недоліків і викривлень у правосудді, особливо у сфері боротьби зі злочинністю, виникають саме там і тоді, де й коли порушуються принципи.

У такому разі криміналізація окремих дій (бездіяльності) з радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами та іншими загальнонебезпечними предметами, зокрема безладне нагромодження та об'єднання різних дій і визначень, гірше від декриміналізації таких діянь, оскільки узагальнене (загальне) не дає можливості виокремлювати певні явища з формулювань таких диспозицій, і особа, яка скоїла такий злочин, згідно зі статистичними даними відповідальна начебто за всі вказані в диспозиції дії. Наприклад, згідно зі ст. 229-6 попереднього КК України (відповідно ч. 2 ст. 309 чинного) особі, що скоїла злочин тільки повторно, інкримінуються також попередня змова групи осіб та великий розмір, і це лише тому, що законодавець не створив можливості відмежування одних дій від інших, що заважає встановленню реальної картини для ефективнішої боротьби з такими злочинами.

Статистичне розминання реальної картини в законодавстві не лише вносить плутанину, а й руйнівно позначається на кваліфікації злочинів, оскільки деякі зі складів злочинів повторюються кілька разів. Так, у ст. 229-1, 229-6, 229-8, 320 попереднього КК України (відповідно ст. 307, 309, 311 чинного) йдеться про незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Фактично відмінність полягає в тому, що в першій статті йдеться про їх можливий, а також незаконний збут, у другій — без мети збуту, у третій — так само без мети збуту, що впливає з тексту диспозиції статті. Доцільніше було б передбачити відповідальність за подібні дії за принципом від меншого зла до більшого знову ж таки залежно від тяжкості скоєного злочину (шляхом внутрішньостатейної класифікації).

Це б не лише поліпшило конструкцію статті, а й сприяло дотриманню логічної послідовності, та ще й з відображенням завдання, яке

повинна розв'язувати конкретна кримінально-правова норма з охорони громадських інтересів, уникнувши при цьому декриміналізованої криміналізації.

Незрозумілими у криміналізації є формулювання, що завершуються визначеннями, які зумовлюють підвищену відповідальність і покарання за ті ж дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених відповідними статтями. Останнє знову ж таки свідчить про повторність скоєння злочину і немає потреби наголошувати на спеціальній повторюваності, тому що всі ці злочини однаковою мірою належать до наркобізнесу або незаконного обігу наркотиковмісних препаратів. Окрім цього ч. 2 ст. 309 КК України завершується ще одним казусом: "...або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини у великих розмірах". Начебто в цій статті взагалі не йшлося про наркотичні засоби і психотропні речовини. Насправді можна було б зазначити "...або у великих розмірах".

Декриміналізованою була й залишається криміналізація "використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин (їх аналогів або — *Авт.*) прекурсорів" (ст. 229-12 попереднього КК України — відповідно ст. 306 чинного), що доповнила Кримінальний кодекс України Законом від 15 лютого 1995 р.). Як засвідчують дослідження у восьми областях України, з цієї норми в обласних судах не розглядалася жодна кримінальна справа, наявні у практичних органах матеріали не гарантують їх розгляду судами.

Процес доказування у таких справах не просто складний, а фактично неможливий, бодай найближчими роками. А як відомо, "мертва" норма гірша від неіснуючої, бо засвідчує безсилля правоохоронних органів. Тому така норма потребує часткової декриміналізації, яка повинна завершитись поглинанням зазначеної норми іншою статтею як доповнення або зміна. Така фактична її "консервація" означатиме, що непрацюючі частини статті ще не є всією статтею. До того ж свого часу вони працюють. Такі заходи сприятимуть усуненню штучних прогалин у законодавстві й не буде потреби приймати нові закони для притягнення із запізненням до кримінальної відповідальності осіб, які на той час продовжуватимуть скоювати зазначені злочини.

Такою була і залишається криміналізація "незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання прекурсорів" (ст. 229-20 попереднього КК України — відповідно ст. 311

чинного). Злочинні дії з прекурсорами не мають масового характеру, тому їх можна було б об'єднати (злити) з іншими складами злочинів, тобто декриміналізувати частково. Оскільки ч. 3 цієї статті не була застосована в жодній з досліджених справ і злочинні дії з прекурсорами адекватні ст. 229-1, 229-6 і 229-8 попереднього КК України, за винятком “виготовлення”, то ст. 229-20 попереднього КК України (ст. 311 чинного) доцільно було б об'єднати з ними.

Невиправданим і зайвим є розподіл ст. 318 КК України “Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів” і ст. 319 КК України “Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин”. Друга з них практично не працює, як і ст. 306 КК України. Часткова їх декриміналізація усуне наявні недоліки як у конструкції, так і у формулюванні. Доцільнішим було б таке формулювання: “Незаконне виготовлення, підробка, використання, збут чи видача рецепта, а також інших документів, які надають право на придбання, отримання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів”.

Подібним штучним розподілом підтверджуються і склади злочинів, передбачені ст. 229-4 і 229-11 попереднього КК України (відповідно ст. 317, 322 чинного), які забороняють “організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів”, “незаконну організацію або утримання місць для вживання одурманюючих засобів”, “... що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, а також надання приміщень з такою метою”.

Часткова декриміналізація цих складів може бути такою: “Організація або утримання місць для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів для вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або одурманюючих засобів”. Питання про незаконне вживання чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і одурманюючих засобів потрібно передбачити в диспозиціях нової редакції статті.

Не було жодної об'єктивної потреби виокремлювати ст. 229-5, 229-15 і 229-16 попереднього КК України (відповідно ст. 314–316 чинного), які передбачають відповідальність за “незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин (або їх ана-

логів — *Авт.*)”, “схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин (або їх аналогів — *Авт.*)” і “незаконне публічне вживання наркотичних засобів”. Після часткової декриміналізації назва об’єднаної статті може бути сформульована так: “Схиляння до вживання або незаконне вживання наркотичних засобів, психотропних речовин (чи їх аналогів або — *Авт.*) введення їх в організм іншої людини”, де в окремих частинах передбачається відповідальність за всі діяння, що розподілені зараз у різних статтях.

Окремі кримінально-правові норми, зокрема ч. 1 ст. 238, 267, ч. 2. ст. 267, 268, ч. 1 ст. 327, ст. 333 КК України, передбачають відповідальність за діяння, які вкрай рідко зустрічаються у практичній діяльності органів внутрішніх справ. Але вони повинні бути гарантією (і цього необхідно домогтися від них) захисту громадських інтересів і забезпечення загальної безпеки, дотримання конституційних принципів і положень, що впливають з міжнародних угод, в яких бере участь Україна. Тому застосування зазначених норм на практиці не може виключати права на їх існування в законі, але вони можуть пройти стадію часткової декриміналізації і саме в такому її розумінні, як щойно запропоновано. При цьому було б помилкою вважати, що криміналізувати подібні явища законодавця підбурює аналіз юридично-кримінологічних факторів, скоріше навпаки, дослідження цих підстав повинно було спонукати його до відміни кримінально-правової заборони з огляду на те, що подібні злочини скоюються вкрай рідко. Законодавець же не лише не декриміналізує наявні діяння, а й вводить нові норми, враховуючи надзвичайно важливий характер громадських інтересів. Це бажання законодавця забезпечити якнайповніший захист конституційних прав громадян України, поширивши його й на ті випадки, коли незначною є вірогідність їх порушення, потрібно визнати цілком виправданим. Таким чином, видається обґрунтованим не лише подальше зберігання у кримінальному законодавстві подібних норм, а й до певної межі збільшення їх кількості [42, с. 89].

Разом з тим багато “непрацюючих” норм передбачають відповідальність за діяння, що скоюються доволі часто, але залишаються безкарними в судовій практиці через утруднення їх виявлення і доведення (наприклад, ст. 264, 265, 267, ч. 2 ст. 238 і 327, ст. 268, 333 КК України). Громадська небезпека зазначених злочинів ще такою мірою велика, що не дає змоги висувати питання про переведення їх до категорії провин. Виходом зі становища, що склалося, може ста-

ти орієнтація практики на послідовне і суворе дотримання принципу безповоротності відповідальності щодо названих складів.

Нарешті, існує ще одна група норм, незастосування яких зумовлене зникненням підстав для криміналізації передбачених ними діянь при доволі високій їх поширеності (наприклад, ч. 2 ст. 263, 306 КК України). Розрив між змістом подібних заборон і реальними потребами сучасності надто очевидний. Подолати його можливо лише шляхом скасування кримінально-правових норм, що не відповідають нині соціальним очікуванням. Збереження у кримінальному законодавстві таких норм невиправдано й навіть шкідливо, оскільки породжує у населення ставлення до кримінального закону як не-реального. Якщо правильно, що практика — критерій істини, то слід визнати й те, що масове незастосування на практиці окремих кримінально-правових норм означає їх зайвність, непотрібність, криміналізаційну надлишковість. На наш погляд, у першому випадку злочини цієї групи підлягають частковій декриміналізації, у другому, щоб така декриміналізація не створювала ілюзії безкарності, вона може бути нейтралізована введенням або посиленням адміністративної відповідальності.

Диференційований підхід до оцінки норм, які не застосовуються на практиці, сприятиме подоланню односторонніх поглядів на такі норми, які ще зустрічаються в юридичній літературі. Очевидно, що не завжди наявність “закону, який практично не застосовується, є певним порушенням принципу економії кримінальної репресії” [72, с. 194]. Так само помилковим через надмірну категоричність потрібно визнати й прямо протилежне судження: “якщо норма не застосовується, то це означає, що кримінальний закон виконує свою роль, відповідає призначенню”. В ідеалі так воно й має бути, але насправді це не так.

У процесі криміналізації і декриміналізації виявляється тенденція не лише до зміцнення, розвитку і вдосконалення чинного кримінального законодавства, й до його уніфікації.

Насамкінець доходимо таких висновків:

- декриміналізація повинна здійснюватись у трьох формах — виключенням кримінальної відповідальності й караності діяння, яке супроводжується визнанням такої поведінки правомірною, переведенням до розряду адміністративного, дисциплінарного або цивільно-правового делікту або об’єднанням (злиттям) норм кількох статей (які стали непрацездатними) з нормою “працюючої” статті, але яка враховує не всі можливі варіанти (способи, форми тощо) скоєння

цього виду злочинів, покликаних здійснювати кримінально-правову охорону певних громадських інтересів;

- з метою відтворення і переведення в нову форму регулювання норм, які перестали виконувати поставлені перед ними завдання, необхідно сприяти вдосконаленню їх функцій у боротьбі зі злочинністю як шляхом включення основних положень таких норм в інші статті, так і шляхом доповнення (або зміни їх окремих формулювань), а також включенням у цей процес інших форм відтворення у вигляді реанімації окремих діянь при їх частковій декриміналізації;

- криміналізація окремих дій (бездіяльності) з радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами чи прекурсорами та іншими загальнонебезпечними предметами зводить в одне ціле різні дії і визначення, що перешкоджає можливості відокремлення певних явищ з формулювань таких диспозицій;

- надлишковість різних форм вчинення злочинів в одній статті заважає встановленню реальної картини, перешкоджає ефективній боротьбі з такими злочинами, відбивається на статистичних даних, які не висвітлюють об'єктивної реальності й руйнівно позначається на кваліфікації злочинів, оскільки деякі зі складів злочинів повторюються кілька разів;

- непрацюючі й недосконалі (“мертві”) норми гірші від неіснуючих, є докором правоохоронним органам, постійно потребують законодавчого втручання з метою коригування у вигляді часткової декриміналізації або їх поглинання іншими статтями як доповнення чи зміну; своєчасне запровадження заходів удосконалення сприятиме усуненню наявних у законодавстві прогалин, що створюють подібні норми і виключать необхідність із запізненням прийняття нових законів для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які на той час продовжуватимуть скоювати загальнонебезпечні злочини;

- у чинному законодавстві наявний розрив між змістом заборон, що містяться в нормах Кримінального кодексу, і реальними потребами сучасності. Цей розрив можна подолати лише шляхом відміни кримінально-правових норм, які нині не відповідають або навіть не відповідали соціальним очікуванням. Збереження у кримінальному законодавстві таких норм не лише невиправдано, а навіть шкідливо, оскільки породжує у населення ставлення до кримінального закону як нереального, відірваного від інтересів, які потребують кримінально-правового захисту;

- у нормотворчій діяльності законодавця одним із рушійних компонентів є її суперечливий процес (як у криміналізації, так і декриміналізації діянь). Можливо, завдяки саме такому (казуїстичному) стану наполегливого сприяння законодавцю певні форми репресій постійно достосовуються до реальності з урахуванням динаміки зростання злочинності та її жорстокості;
- при визначенні громадських інтересів, які беруться під кримінально-правову охорону законодавцем, дуже важливе значення має чіткість термінологічних конструкцій, їх лаконічність і точність;
- часткова декриміналізація покликана усунути наявну казуїстичність, непродуманість норм при їх побудові.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ І ЗАВДАННЯ

1. Стадії, які проходить конкретна норма у процесі законотворчості.
2. Яку роль відіграє остання стадія процесу криміналізації?
3. Які пов'язані з криміналізацією недоліки кримінально-правового законодавства можуть призвести до протилежних, але однаково небажаних наслідків?
4. Ситуації, які створюють становище, що виникає через недоліки законодавчої техніки. Коли окремі сторони інтересів, які начебто охороняються кримінальним законом, загалом залишаються незахищеними і нерегламентованими?
5. Коли злочини проти громадської безпеки і здоров'я населення через неврегульованість кримінальним законом механізмів прихованого впливу на охоронювані інтереси становлять навіть більшу небезпеку, ніж ті, які охоплюються заборонами?
6. Яку шкоду приховує так звана криміналізаційна надлишковість?
7. Які норми Кримінального кодексу можна зарахувати до низько-ефективних через технічну недосконалість?
8. Який рівень кримінально-правового регулювання схильний до певних коливань не лише в результаті процесів криміналізації?
9. Які зміни кримінально-правового регулювання, не торкаючись обсягу криміналізації, відображають законодавчу оцінку характеру і ступеня загальної небезпеки досліджуваних складів злочинів, що змінюються?

10. Яку конструкцію складів злочинів не можна виправдовувати неможливістю відтворення в тексті кримінального закону всіх ознак, які містяться в іншому нормативному акті, через їх значну кількість і вимогу забезпечення стабільності кримінального закону?
11. Які існують судження в юридичній літературі щодо бланкетних диспозицій?
12. Який розрив між зовнішньою формою кримінального закону і його внутрішнім змістом сприяє виникненню загальної небезпеки?
13. Що означає надмірна криміналізація?
14. Що означають терміни “значне кримінальне поширення”, “архітектурна недосконалість і конструктивність”, “гостра необхідність законодавчого тлумачення”, “розплутування змісту”, “логічна послідовність і завершеність”, “конструкція статей”, “окреслення механізму реалізації”, “конструювання кримінально-правової норми”, “виконання правил і прийомів законодавчої техніки”, “дотримання архітектоніки”, “однотиповість”, “послідовність”, “технічні прийоми”, “побудова диспозиції статті”, “суворе дотримання атрибутики”, “оптимальність співвідношення абстрактних і казусних формулювань”, “правильний облік співвідношення формальних і оцінкових моментів”, “повний опис найважливіших ознак складу злочину”?
15. Як остаточно повинно втілюватись у конструкціях статей повне розшифрування охоронюваних інтересів?
16. Чого необхідно дотримуватись при конструюванні кримінально-правової норми?
17. Можливий рівень кримінально-правового коливання в результаті криміналізаційних процесів.
18. Чи завжди зміна інтенсивності криміналізації здійснюється згідно з вимогами законодавчої техніки?
19. Що повинно втілюватись у конструкціях статей?
20. Як повинні викладатися криміналізовані дії (бездіяльність)?
21. Яку проблему приховують бланкетні диспозиції?
22. Характерна особливість тенденції до диференціації кримінальної репресії.
23. Чому декриміналізація діянь має суперечливий (а іноді й хаотичний) характер?
24. Порядок і форми декриміналізації.

25. Яка тенденція виявляється у процесі криміналізації і декриміналізації діянь?
26. З якою метою здійснюється декриміналізація діянь?
27. Проблема “непрацюючих” і недосконалих (“мертвих”) норм.
28. Розрив, що існує в чинному законодавстві між змістом існуючих заборон, що містяться в нормах Кримінального кодексу, і реальними потребами сучасності.
29. Які компоненти в нормотворчій діяльності законодавця є рушійними?
30. Значення чіткості термінологічних конструкцій, їх лаконічності й точності при визначенні громадських інтересів, що беруться під кримінально-правову охорону законодавцем.
31. Що покликана усунути часткова декриміналізація?
32. Які помилкові висновки щодо кваліфікації найтипівіші при застосуванні бланкетних норм?
33. Які питання викликають ускладнення в теорії і на практиці при кваліфікації та класифікації злочинів?
34. Яке штучно створене положення ускладнює проблему кваліфікації злочинів?
35. Початкові принципи теорії кримінального права при поділі злочинів на групи за характером і ступенем громадської небезпеки.
36. Класифікація діянь за ступенем тяжкості злочинів.
37. Чи завершена класифікація злочинів у кримінальному законодавстві?
38. Колізія, що приховується у класифікації злочинів, і відмежування класифікації від кваліфікації та кваліфікованих злочинів.
39. Коли склади злочинів вважаються кваліфікованими?
40. Коли склади злочинів вважаються класифікованими?
41. Визначення поняття “кваліфіковані види злочинів”.
42. Що означає поняття “класифікація злочину”?

ВИСНОВКИ

З аналізу питань кримінально-правової проблематики правоохоронної діяльності й боротьби зі злочинами, що посягають на екологічну, громадську безпеку та безпеку здоров'я населення, впливає, що зазвичай ці злочини скоюються з використанням загальнонебезпечних предметів або з метою заволодіння ними, а також через необережне чи злочинне поводження зі шкідливими для життя і здоров'я людей відходами, сумішами, мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, їдкими, отруйними, сильнодіючими речовинами, відходами матеріалів промислового чи іншого виробництва, речовинами з шкідливим випромінюванням та іншими предметами підвищеної небезпечності, які заподіюють тяжку шкоду або створюють загрозу їх використання.

Окремі питання стосуються загальної небезпечності злочинів, передбачених ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України. Ця небезпечність визначається реально існуючою загрозою заподіяння шкоди інтересам екологічної, громадської безпеки і безпеки здоров'я населення, що відображають існуючу в суспільстві систему правоохоронної діяльності у сфері охорони суспільних відносин і забезпечують безпечні для життя та здоров'я широкого кола осіб умови їх взаємодії, спілкування, відпочинку, пересування й усіх інших сфер співіснування. Таким чином, загальна безпека — це система гарантій правової охорони життя і здоров'я, правове забезпечення спокою і впевненості членів суспільства в їх захищеності від загрози заподіяння шкоди здоров'ю і позбавлення життя, а також знищення і пошкодження об'єктів власності, що можуть бути заподіяні такими злочинами.

Злочини проти екологічної, громадської безпеки і безпеки здоров'я населення поєднані внутрішніми зв'язками, що постійно ста-

новлять загрозу інтересам, які охороняються ст. 236–244, 251–253, 255–270, 305–327, 333 КК України і виокремлюються серед інших складів певними ознаками, зокрема предметами матеріального світу, які становлять потенційну небезпеку для суспільства; внутрішніми цілями, учасників постійно існуючих інтересів, що сподіваються на забезпечення своєї безпеки від впливу й обігу цих предметів; загальними інтересами, які виникають та існують у суспільстві у зв'язку з необхідністю підтримувати його безпеку, не припускаючи неправомірного володіння та використання загальнонебезпечних предметів, речовин, радіоактивних матеріалів; протиправного поведіння з наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами та їх аналогами, їх обігом тощо з метою скоєння інших тяжких злочинів; особливими завданнями кримінально-правових норм класифікаційних груп, тісно пов'язаних із завданнями трьох умовних родових об'єктів; особливостями суспільних відносин, які забезпечують і гарантують захищеність широкого кола осіб від загрози заподіяння шкоди здоров'ю або позбавлення життя, знищення майна та заподіяння іншої тяжкої шкоди від джерел підвищеної небезпеки; відмінністю загальної безпеки, що охоплює всі інші види безпеки — національну, громадську, виробничу, пожежну тощо; загальна безпека відрізняється від будь-якого іншого виду безпеки встановленими тільки для неї засобами захисту, що гарантуються і надаються всім громадянам суспільства; зовнішньою правовою оболонкою загальної безпеки є система, яка об'єднує правові норми і необхідні умови, що зобов'язують учасників суспільних відносин обов'язково виконувати певні вимоги, наприклад, екологічної безпеки, не забруднювати землі, не ввозити на територію України відходів і вторинної сировини; загальна безпека гарантує кримінально-правовий захист громадських інтересів, пов'язаних як із вільним поведінням і обігом загальнонебезпечних предметів, так і з їх викраденням, вимаганням, привласненням, володінням, використанням, виготовленням або зберіганням; загальна безпека охоплює проблеми запобігання сприянню учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності, приховування скоюваних злочинів учасниками злочинних організацій, погроз знищення або пошкодження об'єктів власності, завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, створенню злочинних організацій, непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, організації озброєної банди, вчиненню терористичних актів, нападів на об'єкти, де розміщуються предмети,

що становлять підвищену небезпеку для оточення; загальна безпека в певних напрямках охоплює широкий спектр, куди входять не тільки громадські інтереси, а й інтереси всього суспільства і не тільки нашої держави, а й усіх держав світу.

Незважаючи на те що безпосередні об'єкти злочинів проти довкілля, громадської безпеки і здоров'я населення майже не збігаються, вони поєднуються внутрішнім зв'язком; зовнішніми цілями; загальними інтересами; особливими конкретними завданнями; чітко обґрунтованим загальним завданням і небезпекою, яку становлять для суспільства.

З огляду на це безпосередні об'єкти складів загальнонебезпечних злочинів можна об'єднати в один родовий об'єкт — злочини проти загальної громадської безпеки.

Неподільна єдність цих злочинів полягає в тому, що кожний з них має як внутрішню, так і зовнішню аналогію. Ця аналогія виявляється у схожості явищ, наслідків, небезпечності й аналогічності предметів, що мають однакові шкідливі властивості, заборону на користування ними або неприпустимість володіння ними; у зовнішній схожості різних об'єктів, які певним способом відбивають інтереси, що захищаються і належать до певних видів безпеки; в окремих частинах статей; у наближенні відмінних мовних форм, що відтворюється певною подібністю диспозицій статей, в яких акцентується на правилах, спеціальних правилах, інструкціях, положеннях, законах та інших нормативних актах, що регулюють принципи забезпечення, індивідуальної загальної безпеки окремо взятого громадянина від злочинних посягань; у зовнішній схожості різних систематизуючих формулювань; у зовнішній схожості безпеки і загрози, яку несуть усі склади злочинів, передбачені ст. 236–244, 251–253 розд. VIII, ст. 255–270 розд. IX, ст. 305–327 розд. XIII, ст. 333 розд. XIV КК України; створювана ними небезпека є загальною, оскільки загрожує настанням (створенням, спричиненням, сприянням, здійсненням, заподіянням) в одних випадках вражаючого, руйнівного результату щодо як окремих, так і сукупності об'єктів або передбачає підготовку до тяжких корисливо-насильницьких злочинів чи призвела до їх скоєння шляхом використання джерел явної підвищеної небезпеки. В інших випадках небезпека цих злочинів приховується в певній перспективі настання шкідливих, тяжких або особливо тяжких наслідків від впливу радіоактивних матеріалів, відходів і вторинної сировини; радіоактивно забруднених продуктів харчування, небезпечних і шкід-

ливих речовин, речовин зі шкідливим випромінюванням, відходів чи інших матеріалів промислового або іншого виробництва, шкідливих для життя і здоров'я людей або довкілля, шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини, шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, радіоактивних, хімічних, біологічних матеріалів, речовин, предметів, мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів, отруйних чи сильнодіючих речовин, а також інших загальнонебезпечних предметів, які створюють своєю наявністю у вільному обігу (і поводженні) невизначену і здебільшого важкоуявну загальну небезпеку. Кожний із зазначених складів злочинів належить до таких, що посягають на один із видів безпеки відповідно до ознак охоронюваних інтересів, що лежать у площині регулювання обігу загальнонебезпечних предметів, і забезпечення встановленого порядку поводження з ними; у визначенні конкретних і загальних завдань попередження різноманітних злочинних дій і наслідків, що становлять підвищену небезпеку для оточення, залежно від конкретних дій з відходами, вторинною сировиною, забрудненими небезпечними речовинами, речовинами зі шкідливим випромінюванням (ст. 237, 238, 265, 266, 268, 326 КК України), речовинами, відходами чи іншими матеріалами промислового або іншого виробництва, шкідливими для життя і здоров'я людей або довкілля, шкідливими речовинами чи сумішами, що містять такі речовини, шкідливими відходами або небезпечними випромінюваннями та енергією, радіоактивними, хімічними, біологічними матеріалами, речовинами, предметами, мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, отруйними чи сильнодіючими речовинами (ст. 239, 241, 243, 244, 321, 323, 327 КК України) тощо, які заборонені законодавцем; загальні завдання відображаються в особливих конкретних завданнях, які є не тільки подібними, а й конкретними у схожості норм екологічних злочинів і злочинів проти громадської безпеки з іншими нормами злочинів проти здоров'я населення, що попереджають настання тяжких і особливо тяжких наслідків, а саме загибелі чи масового захворювання населення, позбавлення життя людини, створення небезпеки загибелі або загрози життю чи здоров'ю людей, захворювання населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, поширення епізоотії, екологічне забруднення значних територій, заподіяння значної майнової шкоди або інших тяжких наслідків, порушення правил боротьби з епідеміями (ст. 251, 325 КК України); захоплення, пошкодження або

знищення об'єктів, викрадення, привласнення, вимагання предметів з підвищеною небезпекою або заволодіння ними шляхом шахрайства, зловживання службовою особою службовим становищем, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я (ст. 261, 262, 308, 312, 313 КК України); заподіяння шкоди здоров'ю людей або майнової шкоди у великому розмірі (ст. 252, 270 КК України).

Загальна і спеціальна безпека охороняється кримінально-правовими нормами. Обов'язковою ознакою більшості з них є предмети, щодо яких існує дозвільна система, яка регулює порядок придбання предметів озброєння та інших загальнонебезпечних предметів; забезпечує безпеку поводження з ними; перешкоджає заволодінню ними шляхом шахрайства, зловживання службовим становищем та із застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я, а також іншому силовому заволодінню ними; забороняє приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки тощо; забороняє створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань, злочинних організацій; попереджає можливість протиправного сприяння учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності; приховування злочинної діяльності учасників злочинних організацій; попереджає бандитизм; визначає засади боротьби з терористичними актами; криміналізує завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян і загрозу знищення чи пошкодження об'єктів власності; забезпечує екологічну безпеку.

МАУП

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

---

1. *Закон України “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та зловживанню ними”* від 15 лютого 1995 р. // ВВР України. — 1995. — № 10. — Ст. 64.
2. *Закон України “Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів”* від 15 лютого 1995 р. // ВВР України. — 1995. — № 10.
3. *Кримінальний кодекс України*. — К.: Україна, 1993.
4. *Декрет Кабінету Міністрів України “Про встановлення спеціального режиму експорту окремих видів товарів (робіт, послуг)”* від 26 грудня 1992 р. // ВВР України. — 1993. — № 10. — Ст. 80.
5. *Декрет Кабінету Міністрів України “Про квотування та ліцензування експорту товарів (робіт, послуг)”* від 12 січня 1993 р. // ВВР України. — 1993. — № 12. — Ст. 109.
6. *Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні діяння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами”* від 8 липня 1995 р. № 6 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальний та цивільних справах. — 1994. — П. 8. — С. 196.
7. *Инструкция о порядке приобретения и использования огнестрельного оружия на предприятиях гражданской авиации: Утвержд. зам. Министра гражданской авиации СССР 20 июня 1979 г. и соглас. 9 октября 1979 г. с ГУООП МВД СССР*. — М., 1980.
8. *Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї і вибухових матеріалів: затв. Наказом МВС України від 25 березня 1993 р. № 164 // ІБЦ*. — 1993. — № 8. — С. 8.

9. *Перелік* груп речовин і матеріалів, що відносяться до категорії небезпечних відходів, ввезення в Україну яких заборонено: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1994 р. № 117 // СП України. — № 6. — С. 158.
10. *Положення* про дозвільну систему: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576 // Іменем Закону. — 1992. — 30 жовт.
11. *Положення* про перевезення радіоактивних речовин медичного призначення на цивільних повітряних суднах України (тимчасове): Затв. наказом Міністерства транспорту України від 31 травня 1994 р. № 269 // ІБЦ. — 1993. — № 21. — С. 18–20.
12. *Правила* виписування рецептів на лікарняні засоби та виробу медичного призначення: Затв. наказом МОЗ України від 30 червня 1994 р. № 117 // ІБЦ. — 1994. — № 18. — С. 4–14.
13. *Правила* відпускання лікарняних засобів та виробів медичного призначення з аптек: Затв. наказом МОЗ України від 30 червня 1994 р. № 117 // ІБЦ. — 1994. — № 18. — С. 4–14.
14. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні діяння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами” від 8 липня 1995 р. № 6 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах. — 1995.
15. *Правила* перевезення пасажирів, багажу, вантажу та пошти залізничним транспортом України: Затв. наказом Міністерства транспорту України від 28 липня 1998 р. № 297 // ОВУ. — 1998. — № 40. — Ст. 1506.
16. *Правила* перевозки железной дорогой и водными путями боевых припасов, взрывчатых, сильнодействующих и ядовитых веществ; Правила перевозки опасных грузов воздушным транспортом; Инструкция о порядке перевозок опасных грузов автомобильным транспортом // Сб. нормат. актов о транспорте. — М., 1983. — Ч. 1–3.
17. *О преступлениях и наказаниях*. — М.: Изд-во МГУ, 1995.
18. *Большая советская энциклопедия*. — 2-е изд. — Т. 31.
19. *Борисов В. И.* Совершенствование уголовного законодательства о преступлениях против производственной деятельности // Пробл. соц. законности. — Харьков: Основы, 1991. — Вып. 26. — С. 84–87.

20. *Брайнин Я. М.* Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. — М.: Юрид. лит., 1963.
21. *Васильев А. М.* Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий права. — М.: Юрид. лит., 1976.
22. *Все про зброю: види, порядок придбання, використання, зберігання:* Навч.-практ. посіб. / А. В. Александров та ін. — К.: Вид-во УАВС, 1996.
23. *Гальперин И. М.* Концепция реформы основ уголовного законодательства России. — М., 1994.
24. *Глистин В. К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. — Л., 1979.
25. *Гришаев П. И.* Уголовное право. Часть Особенная. — М.: Юрид. лит., 1966.
26. *Гришанин П. Ф.* Юридическая квалификация хулиганских действий: Лекция. — М., 1969.
27. *Гуров А. И.* Субъект преступления в уголовном праве России. — М., 1995.
28. *Дагель П. С.* Проблемы вины в советском уголовном праве // Ученые зап. ДВГУ. — Владивосток, 1968. — Вып. 21. — Ч. 1. — С. 147.
29. *Дагель П. С.* Учение о личности преступника в советском уголовном праве. — Владивосток, 1970.
30. *Дагель П. С., Минаев Р. И.* Установление субъективной стороны преступления: Учеб. пособие. — Владивосток, 1972.
31. *Даль В.* Толковый словарь русского языка. — М., 1956.
32. *Дурманов Н. Д.* Советский уголовный закон. — М.: Изд-во МГУ, 1967.
33. *Дурманов Н. Д.* Уголовная ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. — М., 1970.
34. *Ефимов М. А.* Борьба с преступлениями против общественного порядка, общественной безопасности и здоровья населения. — Минск: Вышэйш. шк., 1971.
35. *Жеребкин В. Е.* Логический анализ понятия права. — К.: Выща шк., 1979.
36. *Загородников Н. И.* Советское уголовное право. — М., 1975.
37. *Заключение* Комитета по контролю наркотиков МЗО Украины. — 1995. — № 4. — 18 апр.

38. *Зброя: придбання, зберігання, використання* / Уклад. А. С. Мацко, І. В. Бойко // Зб. нормат. актів. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
39. *Игнатов А. И.* Курс советского уголовного права. Часть Особенная. — М., 1971.
40. *Иоффе О. С.* Ответственность по советскому гражданскому праву. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1955.
41. *Казмирчук В. П.* Право и методы его изучения. — М., 1965.
42. *Карпец И. И.* Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. — М., 1973.
43. *Ковалев А. Г.* Психологические основы исправления правонарушителя. — М., 1968.
44. *Ковалев М. И.* Советское уголовное право: Курс лекций // Сов. уголов. закон. — Свердловск, 1974. — Вып. 2 — С. 84.
45. *Козаченко И. Я.* Советское уголовное право. Часть Особенная. — М.: Юрид. лит., 1983.
46. *Коржанский Н. И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны. — М., 1980.
47. *Коржанский Н. И.* Очерки теории уголовного права. — Волгоград, 1992.
48. *Коржанский Н. И.* Понятие непосредственного объекта // Сов. государство и право. — 1978. — С. 86–87.
49. *Коржанский Н. И.* Предмет преступления. — Волгоград, 1976.
50. *Коржанський М. Й.* Концепція розвитку законодавства України // Матер. наук.-практ. конф. — К., 1996.
51. *Коржанський М. Й.* Кримінальне право України. Частина Загальна. — К.: Укр. видав. група, 1996.
52. *Коробеев А. И.* Советская уголовно-правовая политика. — Владивосток, 1987.
53. *Корсаевская Т. В.* О соотношении социального и биологического в индивидуальном развитии человека // Человек и общество. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1966.
54. *Краткий философский словарь.* — М.: Полит. лит., 1991.
55. *Кримінальне право України. Загальна частина* / М. І. Бажанов та ін. — Х.: Право, 1997.
56. *Кримінальний кодекс України. Проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України.* — К., 1994.
57. *Кудрявцев В. Н.* Общая теория квалификации преступлений. — М., 1972.

58. *Кузнецов А. В.* Уголовное право и личность. — М., 1977.
59. *Кузнецов Н. Ф.* Значение преступных последствий. — М., 1958.
60. *Курнатовский Г. Г.* Парапсихология и правовые науки. — М.: ИНФРА-М, 1994.
61. *Курс советского уголовного права. Часть Общая.* — Л., 1968. — Т. 1.
62. *Лазарев А. М.* Субъект преступления. — М., 1981.
63. *Лановенко И. П.* Уголовное право УССР на современном этапе. Часть Общая. — К.: Наук. думка, 1985.
64. *Лейкина Н. С.* Личность преступника и уголовная ответственность. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1968.
65. *Литвин А. П.* Борьба органов внутренних дел с незаконным обладанием предметами вооружения: Учеб. пособие. — К., 1990.
66. *Литвин А. П.* Влияние объективных признаков на квалификацию преступлений против общей безопасности // Вестн. УАВД. — К., 1996. — с. 98–99.
67. *Литвин А. П.* Защита граждан Украины от преступлений, посягающих на общую безопасность: Моногр. — К.: Освита, 1995.
68. *Литвин А. П.* Социально-правовое и законодательное обеспечение общей безопасности: Моногр. — К.: Наук. думка, 1999.
69. *Литвин А. П.* Социально-правовые проблемы борьбы с преступлениями, посягающими на общую безопасность: Моногр. — К.: Наук. думка, 1997.
70. *Литвин О. П.* Кримінально-правова охорона громадської безпеки і народного здоров'я: Моногр. — К.: Сатсанга, 1998.
71. *Литвин О. П.* Злочини проти громадської безпеки: захист екології та здоров'я громадян: Навч. посіб. — К.: Вид-во Акад. муніцип. управління, 2003. — Ч. 1.
72. *Литвин О. П.* Злочини проти екологічної й громадської безпеки та безпеки здоров'я населення: Навч. посіб. — Черкаси, 2004.
73. *Литвин О. П.* Злочини проти життя: Навч. посіб. — К., 2002.
74. *Луц Д. Р.* Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии. — М.: Медицина, 1968.
75. *Макаренко А. С.* Соч. — М., 1972. — Т. 5.
76. *Матышевский П. С.* Преступления против собственности и смежные с ними преступления. — К.: Юринком, 1996.
77. *Матышевский В. Д.* Советское уголовное право: Учеб. пособие для правовых шк. — М., 1983. — Вып. 1.

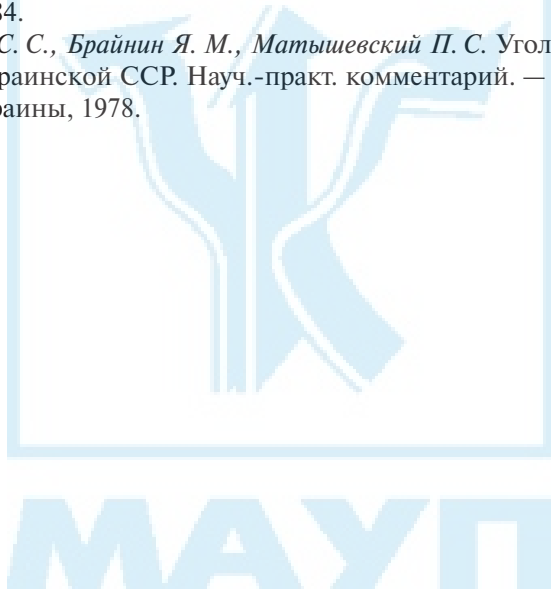

78. *Меньшагин В. Д.* Советское уголовное право: Учеб. пособие для правовых шк. — М., 1983. — Вып. 1.
79. *Мирошниченко Н. А., Музыка Л. А.* Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — К.; Одесса: Выща шк., 1988.
80. *Михайленко П. П.* Уголовное право Украины. Часть Общая. — К., 1995.
81. *Музыка А. А.* Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні: Автореф. дис. на здобуття ступ. д-ра юрид. наук. — К., 1998.
82. *Науково-практичний* коментар до Кримінального кодексу України. — К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2002.
83. *Науково-практичний* коментар до Кримінального кодексу України. Спец. вип. — К.: Август, 1994.
84. *Наумова А. В.* Реализация уголовного права и деятельность следователя. — Волгоград, 1985.
85. *Никифоров Б. С.* Доклад об основах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Заключительное слово по докладу // Тр. науч. сессии ВЮИН (Важный этап в развитии советского права). — М.: Госюриздат, 1960.
86. *Никифоров Б. С.* Объект преступления по советскому уголовному праву. — М., 1960.
87. *Никифорчин И. А.* О понятии наркотических средств // Пробл. соц. законности. — Харьков: Основы, 1991. — Вып. 26. — С. 88–91.
88. *Новий* тлумачний словник української мови: У 3 т. — К.: АКОНП, 2003. — Т. 1.
89. *Общая* теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак-тов / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Юристь, 1996.
90. *Объект* преступления. Понятие объекта преступления / Ф. Г. Бурчак, И. П. Лановенко, А. М. Яковлев и др. // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. — К.: Наук. думка, 1985.
91. *Огнестрельное* оружие и боеприпасы // Сб. нормат. актов о порядке приобретения, хранения, использования, учета, сбыта и перевозки огнестрельного оружия и боеприпасов. — М., 1991. — Ч. 2.
92. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — 15-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 1993.
93. *Орлов В. С.* Субъект преступления по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1958.

94. *Пикуров Н. И.* Применение следователем уголовно-правовых норм с бланкетной диспозицией. — Волгоград, 1985.
95. *Платонов К. К., Голубев Г. Г.* Психология. — М.: Высш. шк., 1973.
96. *Побегайло Э. Ф.* Проблемы квалификации преступлений с нематериальными последствиями: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 1996.
97. *Подшибякин А. С.* Холодное оружие. Уголовно-правовое и криминалистическое исследование. — Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1980.
98. *Проблемы борьбы с преступностью.* — Омск, 1974. — Вып. 4. — С. 69.
99. *Радченко В. І.* Стан боротьби із злочинністю в Україні і на сучасному етапі в контексті міжнародного співробітництва // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. “Стратегія і досвід боротьби з організованою злочинністю і нелегальним наркобізнесом”. — К.: РВВ МВС України, 1995. — С. 7.
100. *Сахаров А. В.* О личности преступника и причинах преступности в СССР. — М.: Госюриздат, 1961.
101. *Сборник Постановлений Пленума и определенных коллегии Верховного Суда СССР за 1944 г.* — М.: Госюриздат, 1948.
102. *Слободяник А. П.* Психотерапия, внушение, гипноз. — К.: Здоровья, 1982.
103. *Советское уголовное право. Часть Общая.* — М., 1981.
104. *Соколов Л. Ф.* Уголовный закон об оружии. — Омск, 1976.
105. *Субъективная сторона преступления и ее установление.* — Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1974.
106. *Тарарухин С. А.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. — К.: Юринком, 1995.
107. *Тацкий В. Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. — Харьков: Выща шк., 1988.
108. *Тихий В. П.* Ответственность за преступления против общественной безопасности. — Харьков, 1984.
109. *Тихий В. П.* Ответственность за хищение огнестрельного оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ по советскому уголовному праву. — Харьков: Выща шк., 1976.
110. *Тихий В. П.* Создание опасности как последствие преступлений против общественной безопасности // Пробл. социалист. законности: республ. межвед. науч. сб. — Харьков, 1991. — Вып. 26.

111. *Тихий В. П.* Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепасными предметами: Учеб. пособие. — К.: УМК ВО, 1989.
112. *Теплов В. М.* Психология. — М.: Учпедгиз, 1963.
113. *Тихонов Е. Н.* Криминалистическое понятие огнестрельного оружия. — Томск, 1977.
114. *Тихий В. П.* Уголовная ответственность за незаконное владение оружием: Лекции. — Харьков, 1978.
115. *Тихий В. П.* Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. — Харьков, 1981.
116. *Ткаченко В. И.* Преступления против общественной безопасности. — М., 1984.
117. *Ткаченко В. И., Царегородцев А. М.* Правовые последствия соучастия в преступлениях со специальным субъектом // Проблемы борьбы с преступностью. — Омск; Иркутск, 1976. — С. 37.
118. *Трайнин А. М.* Общее учение о составе преступления. — М., 1957.
119. *Трахтеров В. С.* О критериях невменяемости. Уголовное законодательство. — Харьков: Изд-во Харьковск. юрид. ин-та, 1948.
120. *Трахтеров В. С.* Формулы невменяемости в советском уголовном праве // Ученые зап. Харьковск. юрид. ин-та. — Харьков, 1939.
121. *Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Общая часть / Ф. Г. Бурчак и др.* — К.: Наук. думка, 1985.
122. *Уголовное право УССР. Часть Особенная.* — К.: Выща шк., 1989.
123. *Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. комментарий.* — К.: Полит. лит. Украины, 1978.
124. *Уголовный кодекс Украины: Науч.-практ. комментарий.* — К.: Фита, 1995.
125. *Устевский Б. С.* Новые методы борьбы с преступностью и некоторые вопросы уголовной ответственности. — М.: Правоведение, 1961.
126. *Устименко В. В.* Специальный субъект преступления. — Харьков: Выща шк., 1989.
127. *Фесенко Е. В.* Комментарий к ст. 227-1, 227-2, 228-2—228-7 гл. X Украины // Уголовный кодекс Украины: Науч.-практ. комментарий. Часть Особенная. — К.: Фита, 1995.

128. *Фесенко Є. В.* Коментар до ст. 229 КК України, гл. X // Наук.-практ. коментар Кримінального кодексу України. Частина Особлива. — К.: Август, 1994. — С. 722.
129. *Филановский И. Г.* Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. — Л., 1970.
130. *Французский* уголовный кодекс. — М., 1947.
131. *Харазашвили Б. В.* Вопросы мотива поведения преступников в советском праве. — Тбилиси: Цодка, 1969.
132. *Шаваев А. Г.* Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики. — М.: ИНФРА-М, 1995.
133. *Шляпочников А. С.* Толкование уголовного закона. — М., 1960.
134. *Якупов А. Ш.* Уголовное право УССР. Часть Общая. — К.: Выща шк., 1984.
135. *Яценко С. С., Брайнин Я. М., Матышевский П. С.* Уголовный кодекс Украинской ССР. Науч.-практ. комментарий. — К.: Полит. лит. Украины, 1978.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
<i>Розділ 1</i>	
Поняття і суспільна небезпечність злочинів проти громадської, екологічної безпеки та безпеки здоров'я населення	9
1.1. Поняття злочинів проти громадської, екологічної безпеки та безпеки здоров'я населення	9
1.2. Громадська небезпека злочинів проти громадської, екологічної безпеки та безпеки здоров'я населення і їх відмінність від злочинів проти основ національної безпеки України та військових злочинів	30
<i>Розділ 2</i>	
Безпека як об'єкт кримінально-правової охорони	42
2.1. Поняття і види безпеки	42
2.2. Видові та безпосередні об'єкти злочинів і значення їх класифікації для правоохоронної діяльності	46
<i>Розділ 3</i>	
Предмет злочинів проти екологічної та громадської безпеки, життя і здоров'я населення	70
3.1. Загальні ознаки предметів злочинів	70
3.2. Характеристика предмета злочину та інших складових ознак, що становлять предмет правоохоронної діяльності та кримінально-правової заборони (і охорони інтересів)	80
<i>Розділ 4</i>	
Об'єктивна сторона злочинів проти громадської, екологічної безпеки та безпеки здоров'я населення	94
4.1. Суспільно небезпечне діяння (дія, бездіяльність)	94
4.2. Злочинні наслідки і причинний зв'язок.....	114

Розділ 5

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадської, екологічної безпеки і безпеки здоров'я населення 132

5.1. Характеристика вини у складах злочинів 132

5.2. Мотиви і мета скоєння злочинів 154

Розділ 6

Суб'єкт злочинів 171

6.1. Загальна характеристика суб'єкта злочинів 171

6.2. Ознаки загального і спеціального суб'єктів, що обтяжують відповідальність 184

Розділ 7

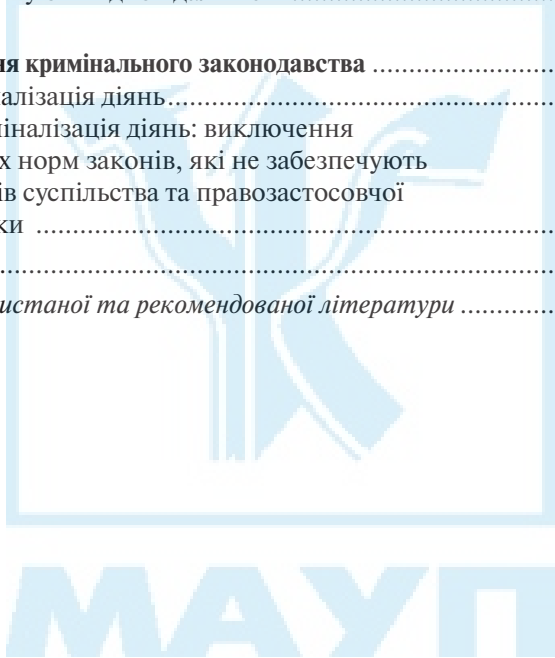
Удосконалення кримінального законодавства 200

7.1. Криміналізація діянь 200

7.2. Декриміналізація діянь: виключення окремих норм законів, які не забезпечують інтересів суспільства та правозастосовчої практики 211

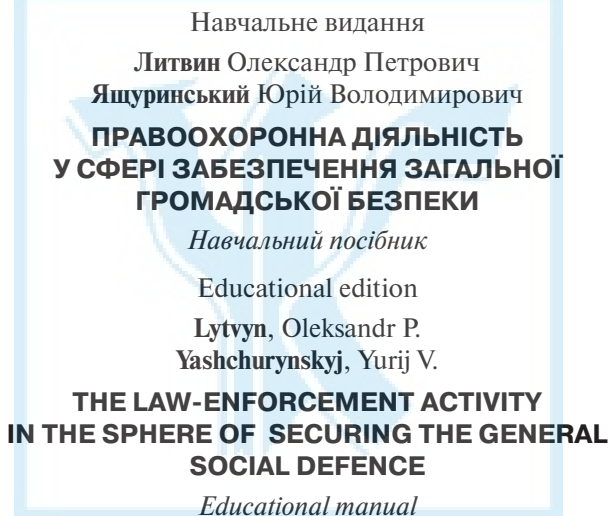
Висновки 223

Список використаної та рекомендованої літератури 228

The problems and forms of the law-enforcement activity in the sphere of securing the general social defence are investigated in this manual ; the concepts & subject of crimes consisting of felonies against the public, environment and health protection of population are examined here. The danger of crimes , that threat to basic conditions of life of the Ukrainian citizens are determined in this work ; the distinction of these crimes from the crimes against the fundamentals of the national safety of Ukraine and military crimes are also stressed here. The state of criminality and dynamics of its strengthening in Ukraine during the last 30 years are followed. Current legislation in the sphere of legal liability and crimes, mentioned in the articles 236-244, 251-253, 255-270, 305-327, 333 of the criminal code of Ukraine are analysed. The author makes suggestions as for the improvement of the criminal code and its practical usage by the law-enforcement and judicial bodies.

For students of the law-department, teachers, officials of the law-enforcement and judicial bodies, investigators, lawyers and for everybody, who wishes to form the high sense of justice.

Відповідальний редактор *С. Г. Рогузко*
Редактор *І. В. Хронюк*
Комп'ютерне верстання *А. В. Цебрєнко, Н. М. Музиченко*
Оформлення обкладинки *С. В. Фадєєв*

Підп. до друку 21.04.06. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,95. Обл.-вид. арк. 15,62. Тираж 4000 пр. Зам. № 326

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ДП “Друкарня МВС України”
Київ-50, вул. Дегтярівська, 15^б